

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ՆԻԿՈԼԱՅ ԱՌՈՒՍՏԱՄՅԱՆ	
Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման արդի հիմնախնդիրները	2
2. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	
«Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» Հայաստանի Հանրապետության նոր օրենքի ընդունման անհրաժեշտությունը	8
3. ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ	
Հանցագործ վարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության խնդիրը արդի հայ հասարակությունում	17
4. ՎԱՀՐԱՄ ԹԱՄԱԶՅԱՆ	
Ազգերի ինքնորոշումը և գլոբալ քաղաքականությունը	23
5. ՍՈՆԱ ԹՈՐՈՍՅԱՆ	
Տեղեկատվական պատերազմի և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային քաղաքականության հիմնախնդիրները արդի հայ քաղաքական հրապարակախոսությունում	28
6. ԱՐԱՅԻԿ ԱՍԼԱՆՅԱՆ	
Հափշտակության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը	35
7. ԳԵՎՈՐԳ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ	
Անձի կամ մերձավորի սպանությունը՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ (ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ)	43
8. ԱՐՄԵՆ ՂՈՒԲԱՍԱՐՅԱՆ	
Վերահսկողությունը ՀՀ ֆինանսական վերահսկողության գերագույն ատյանի՝ վերահսկիչ պալատի կողմից	47
9. СУМБАТ СУМБАТЯН	
Проблемы реализации наказания несовершеннолетних посредством применения принудительных мер воспитательного характера	55
10. DIANA GHAZARYAN	
Comparison of precedent in Armenia and united kingdom	58

ՆԻԿՈԼԱՅ ԱՌՈՒՍՏԱՄՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության
նախարարի տեղակալ

ՊԱՏԺԻՑ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Սկիզբը՝ նախորդ համարում:

Ինչպես հիշատակվել էր, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել ըստ ձևերի՝ դատական, արտադատական և խառը: Խառը ձևը ենթադրում է, որ բանտի վարչակազմի և դատարանի միջև գոյություն ունեն միջանկյալ հանձնաժողովներ (բյուրո, կոմիտե, խորհուրդ և այլն): Եթե փորձենք զուգահեռներ տանելով վերլուծել պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական և խառը ձևերում գոյություն ունեցող հանձնաժողովների էությունը և գործունեության սկզբունքները, ապա կարող ենք ասել, որ ուսումնասիրված հանձնաժողովները հիմնականում ունեն սոցիալական ուղղվածություն և դրանց գործունեության հիմնական սկզբունքներն իրավական առումով ամրագրված են: Փորձենք մանրամասնել:

Անդրադառնալով պատժի պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի արտասահմանյան փորձին՝ խնդիր է հանդիսանում նաև ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետությունում նշված ինստիտուտին վերաբերող հարաբերությունների կարգավորումը: Նշված ինստիտուտին վերաբերող հիմնական իրավահարաբերությունները նախևառաջ կարգավորվում են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 76-րդ հոդվածով¹, իսկ պայմանական վաղաժամկետ ազատման հիմքերը, պայմանները և կարգը նախատեսված են ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 114-րդ հոդվածով²:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատում հնարավոր է միայն այնպիսի պատժատեսակների կրումից, ինչպիսիք են ազատազրկումը (որոշակի ժամկետով կամ ցմահ) կամ կարգապահական գումարտակում պահելը, ընդ որում՝ մյուս պատժատեսակներից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը պարզապես աննպատակահարմար է: Միաժամանակ հատկանշական է այն, որ պայմանական վաղաժամկետ ազատման դեպքում անձը կարող է լրիվ կամ մասնակի ազատվել լրացուցիչ պատժից:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար հիմք կարող է հանդիսանալ դատարանի համոզվածությունը, որ դատապարտյալն ուղղվելու համար կարիք չունի նշանակված պատժի մնացած մասը կրելու: Բացի այդ, դատարանը հաշվի է առնում դատապարտյալի կողմից տուժողին պատճառված վնասը հարթելու հանգամանքը: Այդ հանգամանքին կարևոր նշանակություն է տալիս նաև Հանձնարարականը, որի 8-րդ կետի համաձայն՝ պայմանական ազատված անձանց շրջանում ռեցիդիվի ռիսկը նվազեցնելու նպատակով պետք է հնարավոր դարձվի նրանց նկատմամբ մի շարք անհատական պայմանների պարտադիր կիրառումը, որոնց թվում է «փոխհատուցում վճարելը կամ տուժողներին այլ ձևով փոխհատուցելը» (այդ ոչ թե հայցից բխող պարտավորությունները):

Պետք է առանձնակի ուշադրություն դարձնել դատապարտյալի ուղղված լինելու հանգամանքը ճշտորեն որոշելու հարցին: Դատապարտյալի ուղղման ցուցանիշները կախված են պատժի առանձնահատկություններից: Առավել լուրջ պահանջներ ներկայացվում են ազատազրկում կրող դատապարտյալներին: Մասնավորապես, նման ցուցանիշներ կարող են լինել ազատազրկման պայմանների պահանջների կատարումը, ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմի կողմից խրախուսանքի միջոցների արժանացած լինելը, վերաբերմունքը հանձնարարված առաջադրանքներին, ընդհանուր կրթական և մասնագիտական ունակությունների բարձրացման նպատակամղվածությունը և այլն: Դատապարտյալի ուղղման մասին եզրակացությունը պետք է հիմնվի ոչ միայն պատժի կրման ընթացքում նրա վարքագծի, այլև՝ նրա անձի և հանցագործության բազմակողմանի գնահատման վրա: Նշվածը հաստատվում է նաև ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 115-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝ պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված մասը լրանալու դեպքում պատիժը կատարող

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմը լսում է դրական բնութագրվող և տույժ չունեցող դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու ներկայացման հարցը:

Հարկ է նշել, թե ինչպես է անդրադառնում այս հարցերի կարգավորմանը Հանձնարարականը: Հանձնարարականի 12-ից 15-րդ կետերը նվիրված են պայմանական (վաղաժամկետ) ազատման նախապատրաստմանը: Մասնավորապես, նշվում է, որ պայմանական (վաղաժամկետ) ազատման նախապատրաստումը պետք է կազմակերպվի բոլոր համապատասխան անձանց հետ սերտ համագործակցությամբ, ովքեր աշխատում են բանտում և ներգրավված են հետազատման վերահսկողությանը, և պետք է եզրափակվի նվազագույնի կամ սահմանված ժամկետի ավարտից առաջ: Բանտային ծառայությունները պետք է երաշխավորեն, որ դատապարտյալները կարողանան մասնակցել համապատասխան նախազատման ծրագրերի, միաժամանակ խրախուսվեն մասնակցություն ունենալու կրթական և ուսուցողական դասընթացներին, որոնք նրանց կնախապատրաստեն հասարակության մեջ ապրելուն: Ազատագրված դատապարտումների իրագործման համար այնպիսի հատուկ մոդալությունները, ինչպիսիք են կիսաազատությունը, բաց ռեժիմները (նկատի է առնվում բաց տեսակի ուղղիչ հիմնարկը) կամ խցերից դուրս գտնվող վայրերը, պետք է օգտագործվեն դատապարտյալներին հասարակության մեջ վերաբնակեցնելուն հնարավորինս նախապատրաստելու նպատակով:

Պայմանական (վաղաժամկետ) ազատման նախապատրաստումը պետք է ներառի նաև դատապարտյալներին պահելը, նրանց ընտանիքի և մերձավոր հարաբերակցվող անձանց հետ կապերի հաստատումը և վերահաստատումը, այն ծառայությունների, կազմակերպությունների և կամավոր միավորումների հետ կապերի հաստատումը, որոնք կարող են աջակցել պայմանական (վաղաժամկետ) ազատված դատապարտյալներին հասարակության մեջ ապրելը կանոնակարգելու գործում: Այս առումով, օրենսդրորեն պետք է սահմանվեն ազատագրված վայրը լքելու տարբեր ձևեր:

Պետք է խրախուսվի համապատասխան հետազոտման պայմանների և վերահսկողության միջոցների վաղ ուսումնասիրությունը: Հնարավոր պայմանները, օգնությունը, որը կարող է տրամադրվել, հսկողության պահանջները և այն իրականացնելը չհաջողվելու հնարավոր հետևանքները

պետք է հանգամանալից բացատրվեն դատապարտյալներին և քննարկվեն նրանց հետ:

Բացի այդ, ըստ Հանձնարարականի՝ այն չափանիշները, որոնց դատապարտյալները պետք է համապատասխանեն պայմանական (վաղաժամկետ) ազատվելու համար, պետք է լինեն հստակ, որոշակի և իրական: Մասնավորապես, մասնատիպ չափանիշներ են դատապարտյալի անձը, սոցիալական և տնտեսական հետևանքները, ինչպես նաև՝ վերականգնողական ծրագրերի մատչելիությունը:

Հետևաբար՝ դատապարտյալի ուղղված լինելու և պատժի հետագա կրման անհրաժեշտության բացակայության մասին եզրակացությունը պետք է կազմվի դատապարտյալների հետ նրանց հասարակություն վերադարձնելուն ուղղված աշխատանք կատարելու, ինչպես նաև՝ դատապարտյալի անձի և նրա կողմից կատարված հանցագործության բազմակողմանի և ամփոփ ուսումնասիրության հիման վրա:

Ենթադրվում է, որ դատարանը մնան եզրակացության կարող է հանգել միայն պատժի նշանակված ժամկետի որոշակի մասը դատապարտյալի կողմից կրելուց հետո: Վերջինս էլ հանդիսանում է պատժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման պարտադիր պայման: Այս կապակցությամբ Հանձնարարականի 6-րդ կետը սահմանում է, որ «նվազագույն կամ սահմանված ժամկետը չպետք է այնքան երկար լինի, որ պայմանական ազատման նպատակին հնարավոր չլինի հասնել»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքում նախատեսվում են հանցագործության ծանրության աստիճանից կախված տարբերակված ժամկետներ: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել միայն, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է՝

1) ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդը,

2) ծանր հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան կեսը,

3) առանձնապես ծանր հանցագործության համար, ինչպես նաև նախկինում պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձի (եթե պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացվել է օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի վեցերորդ մասով նախատեսված հիմքերով) նկատմամբ նշանակված

պատժի ոչ պակաս, քան երկու երրորդը,

4) նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երեք քառորդը՝ օրենսգրքով նախատեսված որոշակի հանցագործությունների դեպքում:

Վերոշարադրյալից հետևում է, որ նախկինում պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձը, որի նկատմամբ այդ ազատումը վերացվել է, կարող է կրկին պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե փաստացի կրել է պատժի ոչ պակաս, քան երկու երրորդը: Պատժի նպատակներից ելնելով՝ նշված նորմի առկայությունը արդարացված է, քանի որ դատապարտյալների կողմից նման վարքագիծ դրսևորելը վկայում է այն մասին, որ վերջիններս չեն արդարացրել իրենց նկատմամբ նախկինում դրսևորված վերաբերմունքը և դեռևս չեն ուղղվել: Օրենսգրքում առկա է նաև վերապահում, որ ցանկացած պարագայում անձի կողմից ազատազրկման ձևով պատիժը փաստացի կրելու ժամկետը չի կարող 3 ամսից պակաս լինել: Այս դրույթը ևս արդարացի է, քանի որ այս ժամկետը անհրաժեշտ է պատիժը կատարող մարմնին՝ համոզվելու համար դատապարտյալի իրական, այլ ոչ թե կեղծ ուղղման կապակցությամբ:

Օրենսդիրը փաստորեն պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման հնարավորություն է տալիս դատակարգման ցանկացած խմբի դատապարտյալի համար, որը ՀՀ քրեական օրենսգրքի նվաճումներից է, և որն էլ էականորեն ընդարձակել է պատժից ազատելու այս տեսակի կիրառման սահմանները՝ տարածելով այն նույնիսկ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ: Մասնավորապես, ցմահ ազատազրկման նշանակումը վկայում է ինչպես կատարված արարքի, այնպես էլ՝ այն կատարող անձի հասարակական մեծ վտանգավորության մասին: Ուստի, օրենսդիրը սահմանում է, որ նման անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը գտնի, որ վերջինիս կողմից հետագա պատիժը կրելու նպատակահարմարությունն առկա չէ, և դատապարտյալը փաստացի կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին:

Յմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ պայմանական վաղաժամկետ ազատման կիրառման անհրաժեշտության մասին է վկայում նաև Հանձնարարականի 4-րդ կետի հետևյալ դրույթը. «ազատազրկման վնասակար հետևանքները նվազեցնելու և դատապարտյալների այն պայմաններով վերականգնվելու նպատա-

կով, որոնք փորձում են երաշխավորել հասարակության «արտաքին կողմի» անվտանգությունը, օրենքը պայմանական վաղաժամկետ ազատումը պետք է հասանելի դարձնի բոլոր դատապարտյալների, ներառյալ՝ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց համար»: «Յմահ ազատազրկվածները» երբևիցե չպետք է զրկվեն ազատում ստանալու հույսից: Ըստ Հանձնարարականի, նախ և առաջ, ոչ ոք չի կարող հիմնավորել, որ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածները միշտ վտանգավոր կմնան հասարակության համար: Երկրորդը, այն անձանց պահելը, ովքեր չունեն ազատման հույս, առաջացնում է կառավարման խիստ խնդիրներ համագործակցության դրդապատճառներ ստեղծելու պայմանների և վնասակար վարքագիծը ուղղելու, ինչպես նաև անհատական զարգացման ծրագրեր կազմելու, պատժի պլաններ կազմակերպելու և անվտանգության ապահովման գործում: Այն երկրները, որոնց օրենսդրությունը նախատեսում է ցմահ ազատազրկումը որպես պատժատեսակ, պետք է նաև ստեղծեն այդ պատիժը տարիներ հետո վերանայելու հնարավորություններ կանոնավոր ու սահմանված պարբերականությամբ, որպեսզի սահմանեն՝ արդյոք ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձը կարող է կրել պատժի մնացած մասը հասարակության մեջ և ինչ պայմաններով ու ինչպիսի վերահսկողության միջոցներով:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցերն ուսումնասիրելու և Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների կողմից դրանց մարդու և հասարակության շահերից բխող և արդյունավետ լուծումներ առաջարկելու նպատակով աշխատանք է տարվել և տարվում նաև ԵԽ-ի կողմից, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներին պայմանական ազատման (պայմանական վաղաժամկետ ազատում) ինստիտուտի կիրառումը կրճատվել է մի շարք անդամ պետություններում: Դրա պատճառները հիմնականում երկուսն են, որոնք ներառում են դատապարտյալների (ազատազրկման մեջ գտնվող անձանց) շրջանում այնպիսի կառուցվածքային փոփոխությունները, ինչպիսիք են՝ դատապարտյալների բարձր տոկոսը, որոնք դատապարտվել են բռնության, թմրադեղերի հանցավոր շրջանառության, սեքսուալ չարաշահման կամ սպանության կատարման համար և հանցավորության որակի փոփոխումը, ինչպես նաև այն մարմինների դիրքորոշման փոփոխությունը, որոնք պատասխանատու են պայմանական

ազատման վերաբերյալ որոշում ընդունելու համար: Եվրոպայի խորհրդի մի շարք պետություններում պայմանական (վաղաժամկետ) ազատումն առկա է տեսականորեն, բայց ոչ գործնականում (օրինակ՝ Վրաստանի Հանրապետություն): Դատավորաբար պատճառաբանվում է այն փաստով, որ պայմանական ազատված հանցագործություն կատարած անձանց վերահսկողության ծառայությունները դեռ լիարժեք չեն գործում կամ բարձր է ռեցիդիվի մակարդակը:

Այս իրավիճակը բացասական է և փոփոխման կարիք ունի այն ժամանակ, երբ բոլոր եվրոպական պետությունները հանդիպում են լուրջ խնդիրների հանցավորության և դրա կրկնակիությունը նվազեցնելու, ինչպես նաև ազատագրկման վայրերի ծանրաբեռնվածությունը և բանտերի «բնակիչների» թիվը նվազեցնելու գործում: Եվրոպայի խորհրդի կողմից այս հարցերով տարվող աշխատանքը հստակ ցույց է տալիս, որ պայմանական ազատումը պետք է դիտվի որպես շատ արդյունավետ և կառուցողական միջոցներից մեկը, որը ոչ միայն նվազեցնում է ազատագրկման միջին տևողությունը, այլ նաև էականորեն աջակցում է հանցագործի՝ հասարակություն պլանավորված վերադարձին³:

Վերոհիշյալ պատճառները Քրեական խնդիրների եվրոպական կոմիտեին (CDPC) ստիպեցին տալ համապատասխան տեղեկանքի ձևով դրույթներ իր խորհրդատվական մարմիններից մեկին՝ Քրեակատարողական համագործակցության խորհրդին (PC-CP) պայմանական ազատման մասին ուսումնասիրություն իրականացնել՝ հանձնարարականի նախագիծ նախապատրաստելու նպատակով⁴:

Բացի այդ, PC-CP-ն իրականացնում է օրենսդրության և պայմանական ազատման օգտագործման վերաբերյալ ուսուցում Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում: Այս ուսուցումը հիմնված է Հիլդա Թուրեքսի գլխավոր հարցաշարին ուղարկված 36 պատասխանների վերլուծությունների վրա՝ Փյեր Տուրնիերի աջակցությամբ: PC-CP-ն կազմել է հանձնարարական և բացատրական հուշագիր, որին Հիլդա Թուրեքսի վերոհիշյալ վերլուծությունը կցվում է որպես հավելված⁵:

Այսպիսով, Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների Կոմիտեն խրախուսում է միջազգային համագործակցությունն ընդհանուր սկզբունքների շուրջ պատիժների կատարման բնագավառում, որը

պետք է լինի իր անդամ պետությունների կողմից ընդունված հիմնարար արժեքներին համապատասխան՝ հարգելով մարդու իրավունքները, ժողովրդավարության սկզբունքները և օրենքի տառը: Եվ դրանով հանդերձ, պայմանական ազատումը ապահովելով պլանավորված, աջակցված և հսկվող վերախնտեզրումը հասարակությանը հանդիսանում է հանցագործությունների կրկնակիությունը կանխելու և դատապարտյալների վերականգնման առավել արդյունավետ և կառուցողական միջոցներից մեկը⁶:

Ինչպես վերը նշվել է, ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի բովանդակության վերլուծությունից բխում է, որ Հայաստանում գործում է պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի խառը ձևը: Իհարկե, քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացին զուգահեռ, նախկին դատական ձևից անցումը խառը ձևին կարելի է դիտել որպես առաջընթաց քայլ (անկախ ժամանակային նպատակահարմարության հարցին անդրադառնալու): Սակայն խիստ կարևորվում է այն հանգամանքը, թե որքանով է խառը ձևի ինստիտուտի գործունեությունը Հայաստանում համապատասխանում միջազգային չափանիշներին և անհրաժեշտ գործելակերպին: Ուսումնասիրությամբ կարելի է հանգել այն դիքորոշմանը, որ այս կապակցությամբ Հայաստանում դեռևս առկա չեն կարևորագույն երկու սկզբունքներ, մասնավորապես, Անկախ հանձնաժողովների⁷ սոցիալական ուղղվածությունը և գործունեության սկզբունքները:

Նախ, ինչպես արդեն հիշատակվել է, պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական և խառը ձևերում հանձնաժողովները հիմնականում ունեն սոցիալական ուղղվածություն, այսինքն՝ հանձնաժողովներում, եթե նույնիսկ ներգրավված են նախաքննություն իրականացնող, բանտային ծառայությունների վերադաս կամ ուժային այլ մարմինների ներկայացուցիչներ (որը բացարձակ ցանկալի չէ), ապա վերջիններիս անդամությունը քանակային կամ տոկոսային որակ չի ստեղծում: Դրա փոխարեն նման հանձնաժողովներում ընդգրկված են հիմնականում հոգեբույժներ, պրոբացիոն ծառայողներ (սոցիալական աշխատողներ), և այլ սոցիալական ուղղվածության մարմինների կամ հասարակության ներկայացուցիչներ, որոնց նպատակներից է պայմանական վաղաժամկետ ազատման տրամադրման դեպքում «հատուկ պայմաններով» աջակցելը, «աջակցու-

թյան և վերահսկողության միջոցներով», «որոնք կոչված կլինեն հեշտացնել և հաստատել ազատվածի վերադարձը նորմալ կյանքի»⁸:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանում վերը նշված հարցի կարգավորմանը, ապա հանձնաժողովների գործելակերպում կարևորվում են ոչ թե հիշյալ համգամանքները, այլ կատարած հանցագործության ծանրության աստիճանը: Այդ են վկայում կատարված ուսումնասիրության արդյունքները, որոնց համաձայն՝ 2009թ. հունվարի 1-ից մինչև նոյեմբերի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում քրեակատարողական հիմնարկների վարչական հանձնաժողովների⁹ կողմից Անկախ հանձնաժողովների քննարկմանը ներկայացված 1460¹⁰ դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցով հավանություն չի տրվել 924-ին, իսկ հավանություն է տրվել 536-ին, այն էլ այն դեպքում, երբ հիմնականում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար անհրաժեշտ ժամկետները լրացած են եղել վաղուց, և տվյալ դատապարտյալները պետք է կրեին պատժի շատ քիչ ժամկետներ: Այս գործելակերպն իր հերթին հակասում է Հանձնարարականի 6-րդ կետի պահանջներին (այն է՝ նվազագույն կամ սահմանված ժամկետը չպետք է այնքան երկար լինի, որ պայմանական ազատման նպատակին հնարավոր չլինի հասնել):

Երկրորդ, ինչպես ևս հիշատակվել է, պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական և խառը ձևերում հանձնաժողովների գործունեության հիմնական սկզբունքներն իրավական առումով ամրագրված են, այսինքն՝ տրվում են այն չափանիշները, որոնցով առաջնորդվում են հանձնաժողովի անդամները հարցերի քննարկման և որոշումների կայացման ժամանակ: Նման գնահատման չափանիշներ սահմանված են նաև ՀՀ օրենսդրությամբ՝ քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմների համար, երբ պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված մասը լրանալու դեպքում պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը լսում է դրական բնութագրվող և տույժ չունեցող դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու հարցը¹¹: Մասնավորապես, սահմանվում է, որ նման չափանիշներ են՝ դատապարտյալի կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ, դատապարտյալի վտանգավորության առումով ռիսկայնության աստիճանը, կարգապահությունը, մասնակցությունը կրթական, մշակութային և այլ ծրագրերին, ներգրավվածությունը աշխատանքին, ապագայի

նկատմամբ վերաբերմունքը, կյանքի ծրագրերը, ուղղման աստիճանը: Կարելի է ասել, որ պատիժը կատարող մարմնի գործողություններն արդեն իսկ «չափելի են», այսինքն՝ հնարավոր է եզրակացնել, թե արդյո՞ք ճիշտ է գնահատել պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը, երբ լսել է դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման ներկայացնելու հարցը: Համապատասխան չափանիշներ (դատարանի հայեցողության սահմաններում) սահմանված են նաև դատարանի համար. դրա համար հիմք կարող է հանդիսանալ դատարանի համոզվածությունը, որ դատապարտյալն ուղղվելու համար այլևս կարիք չունի նշանակված պատժի մնացած մասը կրելու, դատապարտյալի կողմից տուժողին պատճառված վնասը հարթելու հանգամանքը և այլն¹²: Սակայն նույնը չենք կարող ասել Անկախ հանձնաժողովների գործունեության համար, որոնց գործունեության ընթացքում որոշումների կայացման համար որևէ չափանիշ սահմանված չէ, որն էլ իր հերթին հանգեցնում է հաճախ ոչ ճիշտ որոշումների կայացմանը: Ավելին, Անկախ հանձնաժողովների գործունեությունը ներառում է մի գործելակերպ, որն ընդհանրապես անընդունելի է և հակասում է Հանձնարարականի սկզբունքներին: Մասնավորապես, ինչպես վերը նշվել է, Հանձնարարականի 8-րդ կետի համաձայն՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատելիս պետք է հնարավոր դարձվի դատապարտյալների նկատմամբ մի շարք անհատական պայմանների կիրառումը, որոնց թվում է «փոխհատուցում վճարելը կամ տուժողներին այլ ձևով փոխհատուցելը»: Իսկ Հայաստանում այս սկզբունքն ուղակիորեն նույնացվել է հայցից բխող պարտավորությունների կատարման հետ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ դատապարտյալն արդեն իսկ օրենքով սահմանված կարգով սնանկ է ճանաչվել:

Անկախ հանձնաժողովների գործունեության գործելակերպի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նիստերի ժամանակ դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատմանը հավանություն տալու կամ մերժելու հետ կապված հանձնաժողովի գործունեությունը որևէ ձևով չի արձանագրվում, յուրաքանչյուր դատապարտյալի հարցի քննարկման արդյունքում իրականացվում է փակ գաղտնի քվեարկություն, որի արդյունքների վերաբերյալ ստորագրությամբ տեղեկացվում է դատապարտյալին՝ առանց պատճառաբանված որոշում կայացնելու: Սա իր հերթին հակասում է Հանձնարարականի ընդհանուր տրամաբանու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյանն ու սկզբունքներին: Մասնավորապես, Հանձնարարականի 23-րդ կետի համաձայն՝ միայն օրենքով նախատեսված բացառիկ հանգամանքները կարող են հնարավոր դարձնել ազատման հետաձգումը, որն իր հերթին նշանակում է, որ այդ չափանիշներն այնքան հստակ պետք է սահմանված լինեն, որպեսզի դրանց չհամապատասխանելը հնարավոր լինի դարձնել չափելի: Իսկ Հանձնարարականի 32-րդ կետի դ) ենթակետի համաձայն՝ պայմանական ազատում շնորհելու, հետաձգելու կամ վերացնելու մասին որոշումները, ինչպես նաև դրանց կից պայմանները սահմանելու կամ փոխելու մասին որոշումները պետք է ընդունվեն օրենքով սահմանված մարմինների կողմից հիմնավոր պատճառաբանությամբ:

Հատկանշական է նաև խնդրի քննարկումը ֆինանսական տեսանկյունից: Համապատասխան տեղեկատվության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տեղի է ունենում դատապարտյալների (ինչպես նաև կալանավորված անձանց) ընդհանուր թվաքանակի տարեց տարի ավելացում (դատապարտյալների և կալանավորված անձանց ընդհանուր թվաքանակը Հայաստանում 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 թվականների հունվար ամիսների դրությամբ կազմել է համապատասխանաբար 2873, 3083, 3539, 3965, 4313 մարդ, իսկ 2010թ. մարտի 1-ի դրությամբ՝ արդեն 4523 մարդ), որի պատճառներից մեկը հանդիսանում է պայմանական վաղա-

ժամկետ ազատման ինստիտուտի ոչ լիարժեք գործելը: Մեխանիկորեն դատապարտյալների թվաքանակի ավելացումը հանգեցնում է նաև պետական բյուջեով նախատեսված ֆինանսական միջոցների ավելացմանը: Եթե մեկ դատապարտյալի պահման տարեկան ծախսը կազմում է մոտ 130000 դրամ (նախատեսված 2010 թվականի պետական բյուջեով), ապա կարելի է պատկերացնել, թե դատապարտյալների թվաքանակի նման աճի դեպքում պատժի՝ որպես պետական հարկադրանքի կատարումը որքան ծախսատար է դառնում պետության համար:

Այսպիսով, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում լիարժեք կիրառման համար անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ, որոնցով կանրագրվեն Անկախ հանձնաժողովների սոցիալական ուղղվածությունը և դրանց գործունեության՝ որոշումների կայացման չափանիշները: Տվյալ հանգամանքով էլ պայմանավորված՝ հիմք կդրվի ոչ մոտ ապագայում անցում կատարել պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական ձևին, երբ ավելի ընդգրկուն կլինի քաղաքացիական հասարակության մասնակցությունը նման որոշումների կայացմանը:

¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ընդունվել է ՀՀ ԱԺ-ի կողմից 2003թ. ապրիլի 18-ին, ՀՕ-528-Ն, օրենսգրքի 76-րդ և 94-րդ հոդվածներ:

² Տե՛ս ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք, ընդունվել է ՀՀ ԱԺ-ի կողմից 2004թ. դեկտեմբերի 24-ին, ՀՕ-60-Ն:

³ Տե՛ս Հանձնարարական թիվ (99)22՝ կապված բանտերի ծանրաբեռնվածության և բանտերի «բնակիչների» թվի նվազեցման հետ:

⁴ PC-CP սկսել է իր աշխատանքը 2000 թվականին և ավարտել է այն 2003 թվականի փետրվարին:

⁵ Ներկայացվել է CDPC-ին 2003թ. հունիսին:

⁶ Տե՛ս Բացատրական Հուշագիր պայմանական ազատման (պայմանական վաղաժամկետ ազատման) մասին ԵԽ Նախարարների Կոմիտեի (2003) 22 Հանձնարարականի վերաբերյալ:

⁷ Տե՛ս ՀՀ Նախագահի 2006թ. հուլիսի 31-ի «Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով անկախ հանձնաժողովների կազմավորման և գործունեության կարգը սահմանելու մասին» թիվ ՆՀ-163-Ն հրամանագիրը:

⁸ Տե՛ս Ֆրանսիայի ՔԳՕ 731-րդ հոդվածը:

⁹ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2006թ. օգոստոսի 24-ի «Գատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման հարցերը պատիժը կատարող հիմնարկի կողմից քննարկման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1304-Ն որոշումը:

¹⁰ Քրեակատարողական հիմնարկների վարչական հանձնաժողովների կողմից նշված ժամանակահատվածում քննարկվել է 2887 դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը, որից մերժվել է 1199-ը, իսկ մնացածը՝ հետաձգվել:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ արդարադատության նախարարի 2008թ. մայիսի 30-ի «Քրեակատարողական ծառայության սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների ստորաբաժանումների գործունեության կարգը հաստատելու մասին» թիվ 44-Ն հրամանը:

¹² Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքի 76-րդ հոդվածը:

ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

«Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ» ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՕՐԵՆՔԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում (այսուհետ՝ օրենք) առաջարկվող փոփոխություններն ու լրացումները պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ անհրաժեշտ է այն համապատասխանեցնել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն), Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի (այսուհետ՝ միջազգային պայմանագիր), ինչպես նաև «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի պահանջներին: Հաշվի առնելով, որ «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 70-րդ հոդվածի 6-րդ մասում սահմանված է՝ եթե իրավական ակտում կատարվում են ծավալուն փոփոխություններ կամ լրացումներ, ապա իրավական ակտը կարող է ամբողջությամբ շարադրվել նոր խմբագրությամբ, ուստի առաջարկվում է ընդունել «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» նոր օրենք:

Ամփոփ ներկայացնենք որոշ ակնհայտ հակասություններ և շտկման կարիք ունեցող դրույթներ:

Սահմանադրության 30.1 հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ ոչ ոք չի կարող գրկվել քաղաքացիությունից, ինչպես նաև քաղաքացիությունը փոխելու իրավունքից, մինևույն ժամանակ՝ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածի 1-ին մասը թույլատրում է վերոնշյալ հոդվածով ամրագրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների օրենքով սահմանափակում, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովրդական հասարակությունում պետական անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման, հանրության առողջության ու բարոյականության, այլոց սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության համար, իսկ նույն

հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել միջազգային պարտավորություններով սահմանված շրջանակները:

Սակայն օրենքի 25-րդ հոդվածում նշված գրկման հիմքերը՝ ա. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը ձեռք է բերել սույն օրենքի 13 հոդվածին (Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալը) համապատասխան և, մշտապես բնակվելով արտասահմանում, յոթ տարվա ընթացքում առանց հարգելի պատճառների հյուպատոսական հաշվառման չի կանգնել, բ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը ձեռք է բերել կեղծ տվյալների կամ կեղծ փաստաթղթերի հիման վրա, չեն համապատասխանում Սահմանադրության 43-րդ հոդվածում նշված սահմանափակման հիմքերին, իսկ երրորդ հիմքը՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին օրենսդրությունը խախտելով՝ ձեռք է բերել այլ պետության քաղաքացիություն, երկքաղաքացիության ինստիտուտի ամրագրմամբ, կորցրել է իր ակտուալությունը, և այլ հիմքեր էլ չեն կարող սահմանվել՝ հաշվի առնելով միջազգային պայմանագրերը, մասնավորապես՝ Ապաքաղաքացիության կրճատման մասին կոնվենցիայի 7-րդ և 8-րդ հոդվածները: Ելնելով վերոգրյալից և համադրելով միջազգային փորձն ու Հայաստանի Հանրապետության շահերը՝ նախագծում բացակայում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից գրկելու հետ կապված դրույթները, ինչպես նաև առաջարկվում է քաղաքացիության ձեռքբերման մասին իրավական ակտը չեղյալ ճանաչելու ընթացակարգ:

Համաձայն Սահմանադրության վերոնշյալ 30.1 հոդվածի 3-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացուն չի կարելի հանձնել օտարերկրյա պետությանը, բացառությամբ Հայաստա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նի Հանրապետության վավերացված միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի: Օրենքի 5-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացուն այլ պետությանը հանձնելն արգելվում է՝ առանց որևէ բացառության: Մեր կողմից առաջարկվում է այս դրույթը շարադրել սահմանադրական խմբագրությամբ՝ հաշվի առնելով Սահմանադրության 43-րդ հոդվածը և Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը. «այն անձինք, որոնք մեղադրվում են ցեղասպանություն կամ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածում թվարկված որևէ արարք կատարելու մեջ, դատվում են այն երկրի իրավասու դատարանի կողմից, որի տարածքում կատարվել է այդ հանցագործությունը, կամ այնպիսի միջազգային քրեական դատարանի կողմից, որը կարող է իրավագործություն ունենալ սույն Կոնվենցիայի՝ այդ իրավագործությունը ճանաչած կողմերի նկատմամբ»:

Համաձայն օրենքի 13-րդ հոդվածի՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումի մերժումը կարող է չհիմնավորվել: Սակայն, համաձայն Սահմանադրության 27.1 հոդվածի, յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական կամ հասարակական շահերի պաշտպանության նկատառումներով իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց դիմումներ կամ առաջարկություններ ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Ուստի մենք նախագծից հանել ենք «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումի մերժումը կարող է չհիմնավորվել» դրույթը:

Համաձայն օրենքի 13.1-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացին Հայաստանի Հանրապետության համար ճանաչվում է միայն որպես Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի: Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացին ունի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու համար նախատեսված բոլոր իրավունքները և կրում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու համար նախատեսված բոլոր պարտականություններն ու պատասխանատվությունը, բացառությամբ միջազգային պայմանագրերով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Նշված մասերի միջև առկա է հակասություն. առաջին դեպքում Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացուն չենք տարանջատում Հայաստանի

Հանրապետության քաղաքացու, իսկ երկրորդ դեպքում տարանջատում և սահմանափակումներ ենք նախատեսում Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացու համար: Սակայն, հաշվի առնելով, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ երկքաղաքացիների համար արդեն իսկ նախատեսված են որոշ սահմանափակումներ, մեր կողմից առաջարկվող օրենքի նախագծում վերոնշյալ դրույթը բացակայում է:

Համաձայն օրենքի 13-րդ հոդվածի 7-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստացող անձը տալիս է երդում, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասում նշված է, որ առանց օրենքով սահմանված կարգով վերջին երեք տարին Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվելու և առանց հայերեն լեզվով բացատրվելու կարողության (պարզեցված կարգ) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն կարող է ստանալ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող այն անձը, որը ամուսնացել է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու հետ կամ ունի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի երեխա կամ որի ծնողները կամ նրանցից մեկը նախկինում ունեցել է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն կամ ծնվել է Հայաստանի Հանրապետությունում, և 18 տարին լրանալուց հետո՝ 3 տարվա ընթացքում, դիմել է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու համար, կամ որը ծագումով հայ է, այսինքն՝ ունի հայ նախնիներ, կամ 1995 թվականի հունվարի 1-ից հետո, իր դիմումի համաձայն, դուրս է եկել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից:

Երդման տեքստում սահմանված է, որ քաղաքացիություն ստացողը պարտավոր է հարգել հայերեն լեզուն, սակայն պարզ չէ, թե ի՞նչ ձևով է դրսևորվելու հայերեն լեզվի նկատմամբ նրա հարգանքը, այն դեպքում, երբ օրենքով սահմանված քաղաքացիության ձեռքբերման պարզեցված կարգով քաղաքացիություն կարելի է ստանալ առանց հայերեն լեզվով բացատրվել կարողանալու: Նախագծում նշված է, որ երդումը պետք է տրվի հայերեն լեզվով:

Համաձայն Սահմանադրության 11.3 հոդվածի՝ միայն ազգությամբ հայերն են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերում պարզեցված կարգով: Սակայն օրենքում պարզեցված կարգ սահմանված է նաև ազգությամբ ոչ հայերի համար՝ չնայած այն հանգամանքին, որ մի-

ջազգային պայմանագրերի շրջանակներում հնարավորություն կա սահմանափակելու այդ անձանց քանակը (Ապաքաղաքացիության կրճատման մասին կոնվենցիայի 1-ին հոդված, Ամուսնացած կնոջ քաղաքացիության մասին կոնվենցիայի 3-րդ հոդված):

Նախագծում պարզեցված կարգով քաղաքացիություն կարող են ստանալ միայն ազգությամբ հայերը, և այդ կարգը վերաբերում է միայն բնակության ժամկետին:

Նախագծում սահմանվել են նաև երեխայի նկատմամբ խնամակալություն կամ հոգաբարձություն նշանակված լինելու դեպքում նրա քաղաքացիության հարցը կարգավորող, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացիների Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից դուրս գալու գործընթացը կարգավորող քաղաքացիության հարցերի վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերին համահունչ դրույթներ, որոնք բացակայում են օրենքում:

Օրենքում շատ են այն հոդվածները, որոնց վերնագրերն ու բովանդակությունը չեն համապատասխանում իրար. օրինակ՝ օրենքի 1-ին հոդվածը վերնագրված է «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆԸ», սակայն հոդվածում չի տրված քաղաքացիության բնորոշումը, որը հակասում է «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասին, որտեղ նշված է՝ հոդվածների վերնագրերը պետք է համապատասխանեն հոդվածների բովանդակությանը:

Առկա են նաև բազում տերմինաբանական խնդիրներ, օրինակ՝ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում է «ղիվանագիտական և հյուպատոսական ներկայացուցչություններ» հասկացությունը, սակայն «Դիվանագիտական ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում օգտագործվում է «ղիվանագիտական ներկայացուցչություններ և հյուպատոսական հիմնարկներ» հասկացությունները և այլն:

Նախագծում առաջարկվում է այն մարմինը, որը լուծելու է ճանաչման, ծննդյան, երեխաների որդեգրման և խնամակալություն կամ հոգաբարձություն նշանակված լինելու հիմքերով քաղաքացիության ձեռքբերման հետ կապված հարցերը, այն մարմինը, որը Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին է ներկայացնելու առաջարկություններ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերելու վերաբերյալ, ինչպես

նաև՝ քաղաքացիությունը փոխելու կամ քաղաքացիությունից դուրս գալու դեպքերում՝ զանգվածային լրատվության միջոցներով պարտադիր հայտարարություն հրապարակելու ընթացակարգ:

Նախագիծը մշակելիս մեր կողմից համակողմանի վերլուծության են ենթարկվել Սահմանադրությամբ և միջազգային իրավական ակտերով սահմանված քաղաքացիության հետ կապված դրույթները, հաշվի է առնվել քաղաքացիության ոլորտում, ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային փորձը և միջազգային դատական պրակտիկան, ուստի ակնկալում ենք, որ նախագծի ընդունումը կապահովի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության հետ կապված հասարակական հարաբերությունների ժամանակակից պահանջներին համապատասխան արդյունավետ կարգավորում:

Ստորև ներկայացնում ենք մեր կողմից մշակված օրենքի նախագիծը:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԵՆՔԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

**ԳԼՈՒԽ 1
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ**

ՀՈՂՎԱԾ 1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը բնորոշվում է որպես անձի՝ Հայաստանի Հանրապետության հետ կայուն քաղաքական-իրավական կապ, որը արտահայտվում է փոխադարձ իրավունքներով և պարտականություններով:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության ձեռքբերման եւ դադարեցման կարգը սահմանվում է սույն օրենքով:

3. Ազգությամբ հայերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն են ձեռք բերում պարզեցված կարգով:

ՀՈՂՎԱԾ 2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին օրենսդրությունը բաղկացած է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունից, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մանագրերից, սույն օրենքից և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական այլ ակտերից:

2. Եթե Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են սույն օրենքով կամ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական այլ ակտերով, ապա կիրառվում են այդ նորմերը:

ՀՈՂՎԱԾ 3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՒՐՄԱՆ ԿՐԻՏԵՐԻՆ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի են սույն օրենքին համապատասխան Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերած անձինք:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները հավասար են օրենքի առջև՝ անկախ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերելու հիմքերից, ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ դրույթունից, ունեն Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված բոլոր իրավունքները, ազատություններն ու պարտականությունները:

ՀՈՂՎԱԾ 4. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը հաստատող փաստաթղթերն են՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագիրը, իրավասու մարմինների կողմից ժամանակավորապես տրվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը հաստատող փաստաթուղթը, իսկ մինչև 16 տարին լրանալը՝ նաև ծննդյան վկայականը:

ՀՈՂՎԱԾ 5. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՅԼ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՁՆԵԼՈՒ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացուն չի կարելի հանձնել օտարերկրյա պետությանը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի:

ՀՈՂՎԱԾ 6. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՆՈՒՅԵԼՈՒԹՅԱՆ ՊԱՆՈՒՅԵԼՈՒԹՅԱՆ ԳՈՒՐՄԱՆ ԿՐԻՏԵՐԻՆ

1. Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս մշտապես բնակվելը ինքնին չի հանգեցնում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության դադարեցմանը:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու և օտարերկրյա քաղաքացու միջև ամուսնությունը կամ ամուսնալուծությունը ինքնին քաղաքացիության

փոփոխման չի հանգեցնում:

3. Ամուսիններից մեկի քաղաքացիությանը դադարեցումը ինքնին չի հանգեցնում մյուս ամուսնու քաղաքացիության դադարեցմանը:

ՀՈՂՎԱԾ 7. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ՆՐԱՆԻՑ ԳՈՒՐՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները Հայաստանի Հանրապետությունում և նրանից դուրս գտնվում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ներքո:

2. Հայաստանի Հանրապետությունը նրա դիվանագիտական ներկայացուցչությունները, հյուպատոսական հիմնարկները և դրանց պաշտոնատար անձինք պարտավոր են պաշտպանել այլ պետություններում գտնվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավունքները, ինչպես նաև՝ միջոցներ ձեռնարկել նրանց խախտված իրավունքները վերականգնելու համար՝ այդ պետությունների օրենսդրության, այդ պետությունների և Հայաստանի Հանրապետության միջև կնքված միջազգային պայմանագրերի և միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում ստացած նորմերին համապատասխան:

ՀՈՂՎԱԾ 8. ՕՏԱՐԵՐԿՐԻՅԱ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԻՆԸ

1. Օտարերկրյա քաղաքացի է այլ պետության քաղաքացիություն ունեցող այն անձը, որը չունի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

2. Քաղաքացիություն չունեցող անձը որևէ պետության քաղաքացի չհամարվող անձն է:

3. Օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավական կարգավիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում կարգավորվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին օրենսդրությամբ:

4. Հայաստանի Հանրապետությունը խրախուսում է Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող քաղաքացիություն չունեցող անձանց կողմից Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերելը և չի խոչնդոտում նրանց կողմից այլ պետության քաղաքացիություն ձեռք բերելուն:

ԳԼՈՒԽ 2

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՆՔԲԵՐՈՒՄԸ

ՀՈՂՎԱԾ 9. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՆՔԲԵՐՄԱՆ

ՀԻՍՔԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունն ձեռք է բերվում՝

- 1) քաղաքացիության ճանաչմամբ.
- 2) ծնունդով.
- 3) քաղաքացիություն ստանալու միջոցով.
- 4) քաղաքացիությունը վերականգնելու միջոցով.

5) քաղաքացիության խմբային ձեռքբերման միջոցով.

6) Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հիմքերով.

7) սույն օրենքով նախատեսված այլ հիմքերով:

ՀՈՂՎԱԾ 10. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՉՈՒՄԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ են ճանաչվում՝

1) Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող նախկին ՀԽՍՀ քաղաքացիները, ովքեր մինչև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ուժի մեջ մտնելը ձեռք չեն բերել այլ պետության քաղաքացիություն կամ հրաժարվել են դրանից՝ սույն օրենքի ուժի մեջ մտնելու օրվանից մեկ տարվա ընթացքում.

2) Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող քաղաքացիություն չունեցող անձինք, ովքեր մինչև 2012 թվականի դեկտեմբերի 31-ը դիմում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերելու համար.

3) Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս բնակվող ազգությամբ հայ նախկին ՀԽՍՀ այն քաղաքացիները, ովքեր ձեռք չեն բերել այլ պետության քաղաքացիություն:

ՀՈՂՎԱԾ 11. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՆԵՐԻՑ ԾՆՎԱԾ ԵՐԵԽԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներից ծնված երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

2. Երեխան, ում ծնողներից մեկը նրա ծնվելու պահին Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսն անհայտ է կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

3. Այն դեպքում, երբ ծնողներից մեկը երեխայի ծնվելու պահին Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրյա քաղաքացի, երեխայի քաղաքացիությունը որոշվում է ծնողների գրավոր համաձայնությամբ:

4. Համաձայնության բացակայության դեպքում երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն, եթե նա ծնվել է Հայաստանի Հանրապետությունում, կամ եթե Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք չբերելու դեպքում դառնում է քաղաքացիություն չունեցող անձ, կամ եթե ծնողները մշտապես բնակվում են Հայաստանի Հանրապետությունում:

ՀՈՂՎԱԾ 12. ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԵՐԵԽԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանի Հանրապետությունում ծնված երեխան, ում ծնողները քաղաքացիություն չունեցող անձինք են, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

ՀՈՂՎԱԾ 13. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱԼԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող 18 տարին լրացած և գործունակ յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի դիմելու Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու համար, եթե՝

- 1) օրենքով սահմանված կարգով վերջին երեք տարին մշտապես բնակվել է Հայաստանի Հանրապետությունում.
- 2) կարող է բացատրվել հայերեն լեզվով եւ
- 3) ծանոթ է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը:

2. Առանց սույն հոդվածի առաջին մասի 1-ին կետով սահմանված պահանջի պահպանման՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն կարող է ստանալ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող ազգությամբ հայերը:

3. Առանց սույն հոդվածի առաջին մասի 1-ին, 2-րդ եւ 3-րդ կետերով, ինչպես նաեւ երկրորդ մասով սահմանված պահանջների պահպանման՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն կարող է շնորհվել Հայաստանի Հանրապետությանը բացառիկ ծառայություններ մատուցած անձանց:

4. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումն անձը անձամբ պետք է ներկայացնի Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազոր մարմնին:

5. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումը մերժվում է, եթե տվյալ անձն իր գործունեությամբ վնասում է պետական եւ հասարակական անվտանգությանը, հասարակական կարգին, հանրության առողջությանը եւ բարքերին, այլոց իրավունքներին եւ ազատություններին, պատվին եւ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քարի համբավին:

6. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստացող անձը հայերեն լեզվով տալիս է հետևյալ երդումը. «Ես՝ (անուն-ազգանուն), դառնալով Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի, երդվում եմ հավատարիմ լինել Հայաստանի Հանրապետությանը, պահպանել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը եւ օրենքները, պաշտպանել Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը եւ տարածքային ամբողջականությունը: Պարտավորվում եմ հարգել Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզուն, ազգային մշակույթը եւ սովորույթները»:

7. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստացող անձը ստորագրում է երդման տեքստը:

ՀՈՂՎԱԾ 14. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՔԱՊԱՔԱԳԻՆՆԵՐԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացի է համարվում այն անձը, որը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից բացի, ունի նաև այլ պետության քաղաքացիություն:

2. Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացի են ճանաչվում նաև այն անձինք, որոնք 1995 թվականի հունվարի մեկից հետո, առանց սահմանված կարգի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից դուրս գալու, ձեռք են բերել այլ պետության քաղաքացիություն:

3. Հայաստանի Հանրապետության երկքաղաքացին ունի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու համար նախատեսված բոլոր իրավունքները և կրում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու համար նախատեսված բոլոր պարտականություններն ու պատասխանատվությունը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված դեպքերի:

4. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին այլ պետության քաղաքացիություն ձեռք բերելու դեպքում պարտավոր է այդ մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով մեկամսյա ժամկետում հայտնել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազոր մարմնին:

5. Սույն հոդվածի 3-րդ մասի պահանջի խախտումն առաջացնում է օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն:

ՀՈՂՎԱԾ 15. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՑԻՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵԼԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցված անձի քաղաքացիությունը կա-

րող է վերականգնվել, եթե բացակայում են սույն օրենքի 13-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված հիմքերը, և եթե նրա քաղաքացիություն ձեռք բերելու մասին որոշումը չեղյալ չի ճանաչվել:

ՀՈՂՎԱԾ 16. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՑԻՈՒԹՅԱՆ ԽՍԲԱՅԻՆ ՉԵՈՒԲԵՐՈՒՄԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության խմբային ձեռքբերումն իրականացվում է ներգաղթի և օրենքով սահմանված այլ դեպքերում՝ սույն օրենքով սահմանված կարգով:

ՀՈՂՎԱԾ 17. ԵՐԵՒԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՑԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾՆՈՂՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉԵՈՒԲԵՐԵԼՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ձեռք բերած ծնողների մինչև 14 տարեկան երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

2. Եթե Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն է ձեռք բերում ծնողներից մեկը, իսկ մյուսն օտարերկրյա քաղաքացի է կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ, ապա նրանց մինչև 14 տարեկան երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն, եթե՝

- 1) առկա է ծնողների համաձայնությունը.
- 2) նա մշտապես բնակվում է Հայաստանի Հանրապետությունում, եւ առկա է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող ծնողի համաձայնությունը:

ՀՈՂՎԱԾ 18. ԵՐԵՒԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՑԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐԴԵԳՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների կողմից որդեգրված երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

2. Եթե երեխա որդեգրած ամուսիններից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ քաղաքացիություն չունեցող անձ, ապա երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

3. Եթե երեխա որդեգրած ամուսիններից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրյա քաղաքացի, ապա երեխան ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն, եթե՝

- 1) առկա է երեխային որդեգրած ամուսինների համաձայնությունը.
- 2) նա մշտապես բնակվում է Հայաստանի Հանրապետությունում, և առկա է Հայաստանի Հան-

րապետության քաղաքացի հանդիսացող որդեգրած ամուսնու համաձայնությունը կամ եթե նա քաղաքացիություն չունեցող անձ է:

ՀՈԴՎԱԾ 19. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ ՈՐԴԵԳՐՄԱՆ ԴԵՊՐՈՒՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող երեխան, որին որդեգրել են օտարերկրյա քաղաքացիներ կամ այնպիսի ամուսիններ, որոնցից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրյա քաղաքացի, պահպանում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը: Երեխայի քաղաքացիությունը կարող է փոխվել միայն որդեգրողների դիմումով:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող երեխան, որին որդեգրել են քաղաքացիություն չունեցող անձինք, կամ որդեգրած ամուսիններից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ քաղաքացիություն չունեցող անձ, պահպանում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը:

ՀՈԴՎԱԾ 20. ԵՐԵՒԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՐԻ ԾՆՈՂՆԵՐՆ ԱՆՀԱՅՑ ԵՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող երեխան, որի ծնողներն անհայտ են, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է: Ծնողներից մեկի կամ խնամակալի (հոգաբարձուի) գտնվելու դեպքում երեխայի քաղաքացիության հարցը կարգավորվում է սույն օրենքով սահմանված կարգով:

ՀՈԴՎԱԾ 21. ԵՐԵՒԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՐԻ ՆԿԱՏՍԱՄԲ ՆՇԱՆԱԿՎԱԾ Է ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ՀՈԳԱԲԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

1. Քաղաքացիություն չունեցող երեխան, որի նկատմամբ նշանակված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների խնամակալություն կամ հոգաբարձություն, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

2. Քաղաքացիություն չունեցող երեխան, որի խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակված ամուսիններից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ քաղաքացիություն չունեցող անձ, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

3. Քաղաքացիություն չունեցող երեխան, որի խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակված ամուսիններից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրյա քաղաքացի, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն,

եթե

1) առկա է երեխայի խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակված ամուսինների համաձայնությունը.

2) նա մշտապես բնակվում է Հայաստանի Հանրապետությունում, և առկա է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակված ամուսնու համաձայնությունը:

4. Օտարերկրյա քաղաքացի հանդիսացող երեխան, որի նկատմամբ նշանակված է խնամակալություն կամ հոգաբարձություն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների կամ այնպիսի ամուսինների կողմից, որոնցից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրյա քաղաքացի կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ, ձեռք է բերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն՝ նրա ծնողների համաձայնության դեպքում, եթե նրանք զրկված չեն ծնողական իրավունքից:

ՀՈԴՎԱԾ 22. ԵՐԵՒԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ, ՈՐԻ ՆԿԱՏՍԱՄԲ ՆՇԱՆԱԿՎԱԾ Է ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ՀՈԳԱԲԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի երեխան, որի նկատմամբ նշանակված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների խնամակալություն կամ հոգաբարձություն, պահպանում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը՝ անկախ նրա ծնողների կողմից Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության դադարեցման հանգամանքից: Երեխայի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցվում է ծնողների համաձայնության դեպքում, եթե նրանք զրկված չեն ծնողական իրավունքից:

ԳԼՈՒԽ 3

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐԵՑՈՒՄԸ

ՀՈԴՎԱԾ 23. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳՅԻՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐԵՑՄԱՆ (ԿՈՐՑՄԱՆ) ՀԻՄՔԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցվում (կորցվում) է՝

1) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելու դեպքում.

2) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից դուրս գալու դեպքում.

3) Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հիմքերով.

4) սույն օրենքով նախատեսված այլ հիմքերով:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԴՎԱԾ 24. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓՈԽԵԼԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության 18 տարին լրացած յուրաքանչյուր քաղաքացի իրավունք ունի փոխել քաղաքացիությունը՝ դուրս գալ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից և ձեռք բերել այլ պետության քաղաքացիություն:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելու մասին քաղաքացու դիմումը մերժվում է, եթե՝

- 1) նրա նկատմամբ հարուցված է քրեական հետապնդում.
- 2) նրա նկատմամբ կա դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած և կատարման ենթակա դատավճիռ կամ վճիռ.
- 3) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության շահերին.
- 4) նա ունի պետության, կազմակերպությունների կամ քաղաքացիների շահերի հետ կապված չկատարած պարտավորություններ:

ՀՈԴՎԱԾ 25. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության 18 տարին լրացած յուրաքանչյուր երկքաղաքացի իրավունք ունի դուրս գալ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից դուրս գալու մասին դիմումը մերժվում է, սույն օրենքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հիմքերով:

ՀՈԴՎԱԾ 26. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌԸ ԲԵՐՄԱՆ ՍԱՍԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԸ ՉԵՂՅԱԼ ՃԱՆԱՉԵԼԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության ձեռքբերման մասին իրավական ակտը չեղյալ է ճանաչվում, եթե այն կայացվել է կեղծ տվյալների կամ կեղծ փաստաթղթերի հիման վրա:

2. Երեխայի, որի ծնողների կամ ծնողներից մեկի քաղաքացիության ձեռքբերման մասին որոշումը չեղյալ է ճանաչվել, քաղաքացիության ձեռքբերման մասին որոշումը չեղյալ չի ճանաչվում, եթե նա չգիտեր և չէր կարող իմանալ ներկայացված տվյալների կամ փաստաթղթերի կեղծ լինելու հանգամանքի մասին, կամ եթե դրա արդյունքում նա դառնում է քաղաքացիություն չունեցող անձ:

3. Քաղաքացիության ձեռքբերման մասին որոշումը չեղյալ ճանաչելը անձին չի ազատում օրենքով սահմանված պատասխանատվությունից:

ՀՈԴՎԱԾ 27. ԵՐԵՒԱՅԻ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱԴԱՐԵՑՎԵԼՈՒ ԴԵՊՐՈՒՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցված ծնողների մինչև տասնչորս տարեկան երեխայի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցվում է՝ ծնողների համաձայնությամբ:

2. Եթե ծնողներից մեկի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցվել է, իսկ մյուսը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է, նրանց մինչև տասնչորս տարեկան երեխայի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցվում է, եթե՝

- 1) առկա է ծնողների համաձայնությունը.
- 2) երեխան մշտապես բնակվում է Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս, և առկա է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող ծնողի համաձայնությունը:

ՀՈԴՎԱԾ 28. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀԱՍԱԶԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՐԱՆՑ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱԴԱՐԵՑՎԵԼՈՒ ԴԵՊՐՈՒՄ

Ծնողների քաղաքացիությունը դադարեցվելու դեպքում 14-ից 18 տարեկան երեխաների քաղաքացիությունը դադարեցվում է սույն օրենքով սահմանված կարգով՝ երեխաների համաձայնության առկայության դեպքում:

ԳԼՈՒԽ 4

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՂ ՄԱՐՍԻՆՆԵՐԸ

ՀՈԴՎԱԾ 29. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱ ԽԱԳԱՀԸ

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահն իր հրամանագրով լուծում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը վերականգնելու, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության խմբային ձեռքբերման, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելու, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունից դուրս գալու հարցերը, չեղյալ է ճանաչում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու, վերականգնելու, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության խմբային ձեռքբերման մասին Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրաման-

www.lawinstitute.am

նագիրը, սահմանում է քաղաքացիության վերաբերյալ դիմումների քննարկման կարգը:

ՀՈՂՎԱԾ 30. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ԶԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր քաղաքացիության հարցերի հանձնաժողովը կազմավորում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը:

2. Քաղաքացիության հարցերի հանձնաժողովի կանոնադրությունը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը:

ՀՈՂՎԱԾ 31. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝

1) ապահովում է կառավարության, նախարարությունների, կառավարման այլ մարմինների ակտերի համապատասխանեցումը սույն օրենքին.

2) սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը հաստատող փաստաթղթերի ձևակերպման և դրանք քաղաքացիներին հանձնելու կարգը.

3) սահմանում է քաղաքացիության ձեռքբերման և դադարեցման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկն ու նմուշները.

4) ընդունում է սույն օրենքի կիրարկումն ապահովող որոշումներ:

2. Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունն իրավասու մարմինների միջոցով՝

1) լուծում է ճանաչման, ծննդյան, որդեգրման և խնամակալություն կամ հոգաբարձություն նշանակված լինելու հիմքերով քաղաքացիության ձեռք բերման հետ կապված հարցերը.

2) չեղյալ է ճանաչում ճանաչման, ծննդյան, որդեգրման և խնամակալություն կամ հոգաբարձություն նշանակված լինելու հիմքերով քաղաքացիության ձեռք բերման մասին որոշումները.

3) ընդունում է քաղաքացիության վերաբերյալ դիմումներ և այլ փաստաթղթեր, ստուգում դրանց իսկությունը և հիմնավորվածությունը: Քաղաքացիությունը փոխելու կամ քաղաքացիությունից դուրս գալու դեպքերում՝ պարտադիր հայտարարություն է հրապարակում զանգվածային լրատվության միջոցներով.

4) քաղաքացիության վերաբերյալ դիմումները, միջնորդությունները և այլ փաստաթղթերը համապա-

տասխան եզրակացություններով ուղարկում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին.

5) առաջարկություն է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության ձեռքբերման և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը դադարեցնելու մասին.

6) կատարում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների հաշվառումը.

7) սույն օրենքին համապատասխան պարզում է անձանց պատկանելությունը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությանը:

ԳԼՈՒԽ 5

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹԸ

ՀՈՂՎԱԾ 32. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԴԻՍՈՒՄՆԵՐԻ, ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑԱՑՄԱՆ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

1. Քաղաքացիության հարցերի վերաբերյալ դիմումները և միջնորդությունները ներկայացվում են գրավոր:

2. Քաղաքացիության հարցերի վերաբերյալ դիմումները քննարկվում են առավելագույնը վեց ամիս ժամկետում: Դիմումի մերժման դեպքում կրկին կարելի է դիմել մերժման օրից մեկ տարի հետո՝ սույն օրենքով սահմանված կարգով:

ՀՈՂՎԱԾ 33. ԶԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ՊԱՇՏՈՆՍԱՏԱՐ ԱՆՁԱՆՑ ԱՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՈՂՈՔԱՐԿՈՒՄԸ

Պաշտոնատար անձանց կողմից քաղաքացիության հարցերով դիմումները չընդունելը, քննարկման ժամկետները խախտելը, ինչպես նաև նրանց այլ անօրինական գործողությունները կարող են բողոքարկվել դատական կարգով:

ՀՈՂՎԱԾ 34. ՍՈՒՅՆ ՕՐԵՆՔԻ ՈՒԺԻ ՄԵՉ ՄՏՆԵԼԸ

1. Սույն օրենքն ուժի մեջ է մտնում պաշտոնական հրապարակման օրվան հաջորդող տասներորդ օրը:

2. Սույն օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո ուժը կորցրած ճանաչել «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի նոյեմբերի 28-ի ՀՕ-16 օրենքը:

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական վարչության գլխավոր մասնագետ, արդարադատության մայրը

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾ ՎԱՐՔԻ ՆԿԱՏՍԱՍԲ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հասարակության և հասարակական կարգի պահպանման հիմնախնդիրը անքակտելիորեն կապված է սոցիալական վերահսկողության երևույթի հետ: Հնարավոր չէ որևէ հասարակության գոյությունը առանց սոցիալական վերահսկողության իրականացման: Այն բնորոշ է պատմական զարգացման բոլոր փուլերում գտնվող բոլոր հասարակություններին և ապահովում է դրա նորմալ գոյությունն ու զարգացումը: Այս հասկացության տարողունակ իմաստը բարդեցնում է դրա վերաբերյալ միատեսակ մոտեցումների ներկայացումը, քանի որ լինելով բազմաֆունկցիոնալ և համընդհանուր բոլոր սոցիալական ինստիտուտների համար, փոխկապակցում է սոցիալական ինստիտուտների ներդաշնակ փոխազդեցության համակարգը, նորմերի, արժեքների և վարքագծի ամբողջականությունը և ի հայտ բերում դրանց խախտման յուրաքանչյուր դեպք: Եթե փորձենք սահմանել սոցիալական վերահսկողությունը, այն խրախուսանքի և պատժի ինստիտուտների ամբողջություն է, որը ուղղորդում է հասարակության անդամների գործունեությունը, խրախուսում ընդունելի վարքագիծը, պատժում անցանկալի վարքագիծը:

Ամերիկյան սոցիոլոգիական դպրոցի ներկայացուցիչ Ս. Պարսոնսը սոցիալական վերահսկողության խնդիրը դիտարկում է սոցիալական համակարգի պահպանման՝ դրան բնութագրող գործառույթների ապահովման և անհատի կողմից այդ գործառույթները իրականացնելու մոտիվացիայի ստեղծման ֆունկցիոնալիստական մոտեցման շրջանակներում: Ըստ հեղինակի՝ վերահսկողությունը սոցիալական համակարգի ներսում տեղի ունեցող գործընթաց է, որը հակազդում է շեղումներին և դրանց միտումներին: «Սոցիալական վերահսկողության շնորհիվ շեղումը հեռացվում է, և սոցիալա-

կան համակարգը վերադառնում է իր նախկին վիճակին¹:

Բերգերը քննարկում և առանձնացնում է սոցիալական վերահսկողության 6 մեխանիզմներ, այն է՝

1. պետաիրավական ճնշում. բռնությունը՝ ֆիզիկական ուժը, սպառնալիքը, բռնության ընդհանուր կիրառման գիտակցումը,
2. տնտեսական ճնշումները, այդ թվում՝ եկամտոտ կորցնելու վախը,
3. վերբալ կամ հոգեկան ճնշում, այդ թվում՝ համոզելը, բամբասանքը, շանտաժը, և այլն,
4. բարոյականություն, սովորույթները և նիստուկացը,
5. մասնագիտական վերահսկողություն՝ պաշտոնական, աշխատանքային, գործընկերային,
6. Ընտանիքը և անձնական ընկերները²:

Որպես մեկ միասնական համակարգ՝ այն գործում է անձի, խմբի և հասարակության շերտերում կամ մակարդակներում. ցանկացած նորմ կարգավորվում է նախ անձի գիտակցության մեջ, որտեղ, ըստ անձի արժեքային դիրքորոշումների, նա կատարում կամ չի կատարում որոշակի գործողություն՝ դրանով նպաստելով կամ հակազդելով սոցիալական վերահսկողության գործընթացին: Եթե անձի, խմբի հասարակության և պետության արժեքները նույնանում են, որը հնարավոր է պատկերացնել միայն իդեալական հասարակության դեպքում, ապա գործում է Դյուրկհեյմի սոցիալական համերաշխության ողջ պատկերը:

Այսպիսով, սոցիալական վերահսկողության համակարգի գործառնության մեջ կարելի է առանձնացնել երկու կողմ՝ նորմատիվային, որը ուղղված է վարքը կարգավորող արժեքանորմատիվ կարգավորիչների գործողությանը, և ինստիտու-

www.lawinstitute.am

ցիոնալ, որը իրականացվում է սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտների միջոցով, որոնք պատմական ձևավորման և զարգացման արդյունք են:

Սոցիալական վերահսկողության համակարգի իդեալական գործառնության դեպքում բացառվում է ցանկացած շեղում և ապահովվում է հասարակական համերաշխություն: Սակայն հասարակության՝ որպես սոցիալական համակարգի էական հատկանիշներից է շեղումը և դրա առավել վտանգավոր դրսևորումը՝ հանցագործությունը: Իրավական տեսանկյունից հանցագործությունը տվյալ պետության շրջանակներում քրեական օրենսդրությամբ նախատեսվող արարք է, որի համար սահմանվում է պատիժ: Հանցագործությունը շեղվող վարքի առավել վտանգավոր և հասարակայնորեն անընդունելի արարք է: Մյուս իրավախախտումներից հանցագործությունը տարբերվում է և՛ արարքի վտանգավորության աստիճանով, և՛ արարքը կատարող անձի վտանգավորությամբ, ինչի պատճառով էլ առավել հաճախ հանցագործություն կատարած անձը մեկուսացվում է հասարակությունից, դատապարտվում ազատազրկման: Սոցիոլոգիական տեսանկյունից հանցագործությունը սահմանվում է որպես սոցիալական նորմերի խախտում, այն բնութագրվում է որպես անբարոյական, հասարակության համար պատժելի երևույթ՝ դատապարտելի տվյալ հասարակության շրջանակում գործող արժեհամակարգի շրջանակում: Հանցագործ վարքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացվում է սոցիալական վերահսկողության բոլոր միջոցներով՝ նման վարքը կանխելու, պատժելու, հանցագործին ուղղելու միջոցներով: Հասարակությունը, տարբերակելով հանցագործ վարքը շեղվող վարքի այլ տեսակներից, ձևավորել է մաս հատուկ ինստիտուտներ, որոնք կոչված են եղել հենց հանցագործ վարքի նկատմամբ վերահսկողությանը: Այս ինստիտուտները ձևավորվել են շատ վաղ պատմական շրջանում և ուղղված են եղել այնպիսի նորմերի խախտման դեմ, որոնք տվյալ հասարակությունում ընկալվել են որպես համընդհանուր կարգի խախտում: Հասարակական կարգը խոչընդոտողների կամ խախտողների նկատմամբ եղել է պատժելու, վախեցնելու, ստիպելու ինստիտուտներ: Այսինքն՝ պատմականորեն սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտները ձևավորվել են որպես պատժի ինստիտուտներ:

Նախնադարյան, արխայիկ հասարակությունում սոցիալական վերահսկողության մեխանիզմը շատ պարզ էր. ավանդույթն էր սահմանում ընդունելի վարքագծի ձևերը և ցեղախմբի յուրաքանչյուր անդամ խրախուսվում կամ պատժվում էր համապատասխան գործող ավանդույթային նորմերի:

Առաջին նորմերը ստեղծվեցին որպես տաբուներ՝ պահպանելու այն ամենը, ինչը սուրբ և նվիրական է, և մյուս կողմից պատժելու այն գործողությունները, որոնք անարգել կամ վիրավորել էին այդ սրբությունը: Առաջին նորմերի կիրառման պրակտիկան իրականացնում էին մեծ հեղինակություն ունեցող անձինք՝ հոգևոր առաջնորդները կամ ցեղերի առաջնորդները: Նրանք օժտված էին տաբուն խախտողի նկատմամբ պատժի գործառնություններն իրականացնելու իրավունքով: Աստիճանաբար սոցիալական վերահսկողությունը տաբուների պարտադիր կատարման պահանջից վերածվեց նորմերին ենթարկելու մեխանիզմների: Այդ մեխանիզմները դարձան սոցիալականացման և պետական հարկադրանքի նախատիպեր, քանի որ ընտանիքի և պետության ստեղծմամբ կատարվեց սոցիալական վերահսկողության բարդացում: Չնայած դրան՝ մինչև 18-19-րդ դարերը անգլիական դատարաններում դատական վճիռները հարուցվում էին որպես «անգիայի թագուհին ընդդեմ բանտարկյալի» ձևով: Պատժի խնդիրը հանցագործ վարքի փոխհատուցումն էր, հետագա հանցագործությունների կանխումը և արդարության վերականգնումը: Ընդ որում որքան դաժան և հասարակայնորեն ցուցադրելի վայրում էր իրագործվում պատիժը, այնքան արդյունավետ էր այն համարվում հենց հետագա հանցագործությունների կանխման համար: Տիպիկ օրինակ էր այն, որ անգլիական օրենսդրությունը միջին դարերում աղքատ թափառաշրջիկներին ենթարկում էր մահապատժի:

Մարդկության պատմական զարգացման արդյունքում վերահսկողության հիմնական միջոցը՝ միաբևեռ ազդեցությունը զիջեց ազդեցության և սանկցիաների բազմաբնույթ ձևերի և ինստիտուցիոնալացվեց: Միջնադարյան պետությունում սովորույթը որպես վերահսկողության միջոց իր տեղը աստիճանաբար զիջեց ընտանեկան, բարոյական, կրոնական նորմերին:

www.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Միջնադարյան հասարակությունը ձևավորեց սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտները որպես բազմակողմ, սակայն հատկապես կրոնական նորմերի վրա հիմնված: Այս ժամանակահատվածում սոցիալական վերահսկողության կարևորագույն միջոց էր կրոնը, որը որպես սոցիալական ինստիտուտ վերահսկողություն էր իրականացնում բոլոր մյուս ինստիտուտների վրա, այդ թվում՝ ընտանիքի, որը համարվում է սոցիալական վերահսկողության առաջնային և բոլոր մյուս ինստիտուտների ներգործությունը կրող ինստիտուտ: Ընտանիքը սոցիալականացման և վերահսկողության գործում իր դերակատարումը պահպանել է նաև արդի հասարակությունում: Ընտանիքում առաջնային սանկցիաների միջոցով ձևավորվում են վարքի առաջին կողմնորոշիչները: Կախված ընտանիքի արժեքային համակարգից՝ երեխային կարող են տրվել տարբեր արժեքներ, սակայն համընդհանուր մշակութային համակարգում այդ արժեքները համընդհանուր ընդունելի են: Շատ հաճախ ընտանիքը չի կարողանում ապահովել սոցիալական վերահսկողության գործառույթը, դա բնորոշ է հատկապես ռիսկի ընտանիքներին, որտեղ սոցիալականացման գործընթացը ամբողջական չի իրականացվում, առկա է հակասոցիալական վարքագիծ ընտանիքի անդամների մոտ: Այսպես, թմրամոլ ծնողների երեխաները, որքանով էլ որ տեղեկացվեն թմրամոլության բացասական հետևանքների վերաբերյալ, շատ մեծ հավանականություն ունեն վերցնելու այդ բացասական օրինակը: Հակահասարակական արժեքների յուրացումը ընտանիքից դուրս կարող է տեղի ունենալ հակասոցիալական վարքագիծ ունեցող միավորումների շրջանում, որոնք ընդգրկում են ընտանեկան ազդեցությունից դուրս մնացած անձանց:

Սկսած 18-րդ դարից, գործող նորմերին չենթարկվելու նկատմամբ կիրառվող պատժամիջոցները աստիճանաբար հումանիզացվեցին: Ընդ որում այդ գործընթացում շատ լուրջ փոփոխության հիմք հանդիսացավ իտալացի հետազոտող Չեզարե Բեքարիայի «Հանցագործությունների և պատժի մասին» աշխատությունը, որը քննադատելով հանցագործներին խստագույն պատժելու վրա հիմնված արդարադատության համակարգն ու գործող ինստիտուտները, առաջ քաշեց կատարված հանցագործությանը համարժեք պատիժ սահմանելու սկզբունքը: Դյուրկհեյմը, շարունակելով Բեքարիա-

յի մոտեցումը, առաջ քաշեց պատիժների և սոցիալական վերահսկողության տարբեր միջոցների էվոլյուցիայի գաղափարը: Ըստ նրա՝ պատիժը սոցիալական վերահսկողության բնական միջոց է բոլոր հասարակություններում, սակայն այն յուրաքանչյուր հասարակությունում բնութագրվում է հենց հասարակական հարաբերությունների զարգացման աստիճանով: Տոտալիտար և չզարգացած հասարակություններում կիրառելի են առավելապես խիստ և դաժան պատիժները, քաղաքակիրթ հասարակություններում դրանք առավել քան հումանիստական են:

Պատժելուն զուգահեռ առաջ եկան նաև կանխելու մեխանիզմը և պատժամիջոցների հումանիզացումը՝ որպես հանցագործության կանխման ինստիտուտներ: Լուսավորչականության ժամանակներից սկսած ձևավորվեցին արդի հասարակությունների նախատիպերը, որտեղ սոցիալական վերահսկողության համակարգում առաջնային մշակություն ստացան իրավունքի նորմերը: Այս տիպի հասարակություններում սոցիալական այլ ինստիտուտները, ինչպիսիք են ընտանիքը, կրոնը որպես սոցիալական վերահսկողության միջոցներ, աստիճանաբար իրենց տեղը զիջեցին իրավական ինստիտուտներին, հասարակական հարաբերությունների զգալի մասը իրավական կարգավորում ստացավ, բարդացավ, հետևաբար սոցիալական վերահսկողության առանձին գործառույթը այլևս իրականացվում էր տարբեր կազմակերպությունների, կառույցների և սոցիալական ինստիտուտների կողմից որպես մեկ միասնական համակարգ, որոնք հիմք հանդիսացան արդի հասարակությունների սոցիալական վերահսկողության պետաիրավական միջոցների զարգացմանը: Բնականաբար, ավտորիտար պետություններում համակարգը բնութագրվում էր որպես ավտորիտար, ամբողջատիրական մեթոդներով վերահսկողություն իրականացնող կառույց, հետևաբար այն մեխանիզմները, որոնք գործի էին դրվում տարբեր սոցիալական ինստիտուտների կողմից, լեզիտիմացված էին ավտորիտար իշխանության ուժով և գաղափարախոսությամբ: Այսպես, խորհրդային հասարակությունում այդ միջոցները տոտալ վերահսկողության հատկանիշ ունեին, որը լեզիտիմացված էր համապատասխան գաղափարախոսության ներքո. այն խրախուսվում և գործի էր դրվում, ինչի արդյունքում հասարակական կյանքի

բոլոր ոլորտները գտնվում էին վերահսկողության ներքո: Դեմոկրատական զարգացման ուղին որդեգրած արևմտյան պետություններում սոցիալական վերահսկողության համակարգը զարգացավ անձի և պետության միջև ձևավորված հավասարակշիռ փոխհարաբերությունների հիման վրա, ինչի պարագայում հարկադիր միջոցները լեգիտիմ են ոչ միայն իշխանության, այլև հասարակության մեծամասնության կողմից:

Այսպիսով, հանցագործ վարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության պատմական զարգացման ողջ ընթացքը ցույց է տալիս, որ այն արտացոլում է հասարակական հարաբերությունների ողջ էությունը, և փոփոխվում դրանց տեղաշարժերի դեպքում: Հենց սա է պատճառը, որ խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո արմատական տրանսֆորմացիոն փոփոխություններ կրած նախկին ԽՍՀՄ-ի տարածքի բոլոր հասարակություններում համակարգը ենթարկվեց տրանսֆորմացիոն խորքային գործընթացների, ամբողջությամբ վերափոխվեց՝ սկսած արժեքներից և նորմերից մինչև սոցիալական ինստիտուտների գործունեություն: Անշուշտ այս փոփոխություններից գերծ չէր նաև հայ հասարակությունը: Շատ տեսաբանների կարծիքով՝ հայ հասարակության տրանսֆորմացիոն շրջանը շարունակվում է առ այսօր: Տրանսֆորմացիոն գործընթացները ընդգրկել են հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները, այդ թվում՝ սոցիալական վերահսկողության համակարգը, որում կարելի է առանձնացնել .

1. սոցիալական վերահսկողության հիմքը կազմող արժեքանորմատիվ կարգի տրանսֆորմացիա, նորմերի և արժեքների արմատական փոփոխություն,

2. սոցիալական վերահսկողության գործառույթն իրականացնող սոցիալական ինստիտուտների տրանսֆորմացիա. կառուցվածքային փոփոխություններ և ինստիտուցիոնալ վերակազմավորումներ:

Տրանսֆորմացիոն գործընթացների ողջ անոմիկ առանձնահատկությունը նրանում է, որ արժեքների և նորմերի վակումը, այնուհետև դրանց փոխակերպումն ու զարգացումը տեղի են ունենում առանց որոշակի վեկտորային ուղղվածության, ավելի շատ տարերայնորեն: Նոր արժեքների ձևավորումը, ի տարբերություն նորմատիվային կարգի, շատ ավելի դանդաղ գործընթաց է,

հետևաբար արդի շրջանում հակասություն է առաջացել նաև արժեքների և նորմերի միջև: Հայ հասարակության արժեքների լուրջ ուսումնասիրություններ է կատարել սոցիոլոգ Գ. Պողոսյանը: Ըստ հեղինակի՝ առօրյա գիտակցություն սովորաբար չափազանցնում է բարքերի անկման աստիճանը, ինչը բնական հոգեբանական հետևանքն է մարդկանց մոտ ծագող այն տագնապալի զգացողության, որ հասարակությունում ուժեղանում է «ամեն ինչ թույլատրվում է» սկզբունքը: Հեղինակի կողմից կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ արդի հայ հասարակության արժեքային համակարգում գերակա են նյութական բարիքների, փողի, հարստության արժեքները որպես ընտանիքին և մերձական միջավայրին բարօրության նախապայման: Անշուշտ, եթե դիտարկենք հանցագործությունների և շեղվող վարքի Մերտոնի տեսությունը, ապա առաջնային բարիքների անհասանելիությունը բերում է լարվածության, ինչն էլ հանցագործության հիմնական պատճառն է: Միևնույն ժամանակ պետությունից հարկ թաքցնելու, պետությանը խաբելու կոմունիստական հասարակարգից մնացած սովորույթները դեռևս խոր հիմքեր ունեն և չեն դիտվում որպես հանցագործություն: Այսպիսով, բարոյական նորմերի թուլացումը, նյութական արժեքների գերակա լինելը դրանց զուգակցող երևույթների դրսևորմամբ՝ մարզինալ խմբերի ձևավորմամբ, կոռուպցիայի զարգացմամբ, թմրամոլության աճով, նպաստավոր պայմաններ են հանցագործությունների կատարման համար: Այս խնդիրները առկա են բոլոր հասարակություններում, սակայն շատ ավելի արդիական և սուր՝ փոքր և զարգացող, տրանսֆորմացվող հասարակություններում, որոնք մի կողմից չեն ստեղծել ինքնակարգավորման մեխանիզմներ, մյուս կողմից ընդգրկվում են գլոբալ գործընթացների մեջ: Ինչպես նշում է ամերիկացի քրեագետ, սոցիոլոգ Գ. Նյումենը, տնտեսապես զարգացած և կայուն ժողովրդավարություն ունեցող պետություններում, ինչպես օրինակ ԱՄՆ-ում, հանցագործությունների տեսակարար կշռի բարձր ցուցանիշը ավելի քիչ վտանգավոր է քան զարգացող երկրների ավելի ցածր ցուցանիշը. հանցավորության այդ աստիճանը այդքան բացասական ազդեցություն չի թողնում հասարակության բարոյական գիտակցության վրա, որքան փոքր հասարակություններում կատարվող հանցագործությունները: Այս բնութագրու-

մը շատ բնորոշ է և մեր հասարակությանը, որտեղ խիստ նվազել է սոցիալական վերահսկողության առաջնային ձևերի ազդեցությունը, նոր ստեղծվող իրավական միջոցները չեն կարողանում ամբողջականության մեջ մտնել վերահսկողության այլ միջոցների հետ և առաջանում է լարվածություն ոչ միայն հասարակության անդամների, այլ՝ տարբեր սոցիալական ինստիտուտների, դրանց դերակատարումների միջև: Եվ այսպես, չլուծելով իր ներքին սոցիալական կազմակերպման խնդիրները, մեր հասարակությունը ներգրավվել է գլոբալ աշխարհի համաշխարհային միտումների հետ, ինչը շատ ավելի վտանգավոր հետևանքներ կարող է ունենալ: Մի շարք հեղինակներ այս երևույթը բնութագրում են որպես կրիմինալիզացիա կամ քրեականացում: Ընդ որում այս միտումը հատկանշական է ողջ երկրագնդին: Այսպես, եթե 20-րդ դարի սկզբին հանցագործության ցուցանիշը հաշվարկվում էր 1-1.5% ընդհանուր երկրագնդի բնակչության թվով, ապա ՄԱԿ-ի վերջին տվյալներով այն արդեն կազմում է 5%: Վերջին 30-40 տարվա ընթացքում այն միջինում աճել է 3-4 անգամ: Միայն մեկ տարում ամբողջ աշխարհում հաշվարկվում է գրանցված հանցագործությունների միջինը 400-500 մլն դեպք: Այս միտումը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով՝ հանցագործությունների մասնագիտացմամբ, դրանց ինտենսիվ դառնալով, կազմակերպված հանցագործությունների աճով և հանցավորության կառուցվածքային փոփոխությամբ, իշխանական մարմինների կոռումպացվածությամբ, ՉԼՄ-ների բովանդակության քրեականացմամբ, մտավոր՝ ինտելեկտուալ հանցագործությունների աճով, հանցագործությունների անպատժելիության հետևանքով, կոռուպցիայի աճով, ամենօրյա կենցաղում քրեական վարքագծի տարրերի ներմուծմամբ և դրանց ընտելացմամբ: Այս գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցությունը ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է առանձին ուսումնասիրություն կատարել, սակայն միևնույն ժամանակ կարելի է դրանք ուսումնասիրել մեկ միասնականության մեջ, քանի որ դրանք փոխկապված են և անմիջականորեն ներազդում են մեկը մյուսի վրա՝ որպես հանցագործության և սոցիալական վերահսկողության միջոցների ներգործություն: Այսպես, ՉԼՄ-ները, որոնք վերջին 20 տարիներին հիմնականում շրջանառում են քրեական թեմատիկան, իրենց բացասական ազդեցությունն են թողել հան-

ցագործ վարքի տարածման վրա: Սակայն եթե ԱՄՆ-ում և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում այս երևույթի դեմ առկա է սոցիալական իմունիտետ, ապա ԱՊՀ երկրներում, նաև Հայաստանում այն վերահսկողության ենթակա չէ և ունենում է իր լատենտային ազդեցությունը վարքի, հատկապես անչափահասների վարքի ձևավորման վրա: Այս ընդհանուր միտումները ստիպել են միջազգային հանրությանը և առանձին պետություններին մեծ ուշադրություն դարձնել սոցիալական վերահսկողության հատկապես պետաիրավական միջոցների կիրառմանը, այդ նպատակով բարելավել ինչպես օրենսդրությունը, այնպես էլ դրա կիրառման պրակտիկան՝ ընդունված նորմերի արդյունավետությունը և դրանց գործունակությունը, այսպիսով, եթե պատիժը չի կիրառվում հանցագործություն կատարած անձի վրա, դա թուլացնում է սոցիալական վերահսկողության համակարգի արդյունավետությունը: Ինչպես նշում են ռուս տեսաբաններ Կրիվոշելը, Շաշկովը երբ չեն գործում իրավունքի նորմերը, դրանց փոխարինում են անհատական, խմբային կամային նորմերը և դրան համապատասխան վերահսկողության միջոցները, ինչը էականորեն նվազեցնում է պետաիրավական վերահսկողության արդյունավետությունը: Անպատժելիությունը ծնում է նոր հանցագործություններ: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է հենց իրավունքի և օրենքի, պատժի և դրա անխուսափելիության նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությունը, այս ինստիտուտների գործառնության արդի մոտեցումների ներդրումը և իրագործումը: Ընդհանուր առմամբ ամբողջ աշխարհում այս մարմինները՝ ոստիկանությունը, դատական և պատժի համակարգը առավել իներտ են, քան մյուս ինստիտուտները: Դրանց գործունեությունը հաճախ կարծրատիպային է և չի փոփոխվում իրավական նորմերի փոփոխմանը համաչափ: Այսինքն՝ միայն օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում հնարավոր չէ հասնել դրանց գործառնության արդյունավետության բարձրացման, եթե առկա չէ նոր մտածողության ու գաղափարախոսության ներդրում: Այս իմաստով ռուս հեղինակ Լուրենը ընդգծում է, որ պետք է օրինակ վերցնել այնպիսի երկրների փորձից, որտեղ սոցիալական վերահսկողության համակարգում հավասարաչափ նշանակություն ունեն ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտները: Այսպիսով, ճապոնիան այն բացառիկ երկրներից է, որտեղ

պատմամշակութային անցյալը և արդի միտումները, ազգային և ներազգային փորձը արդյունավետ համադրված են, և հանցագործությունը այս երկրում գտնվում է համեմատական ցածր ցուցանիշի վրա: Միևնույն ժամանակ հեղինակը առաջ է քաշում հանցագործ վարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտների գործունեության արդյունավետության չափանիշները՝ իրավապահ ինստիտուտների գործառնության հումանիզացումը և հանցագործությունների թվի նվազումը, այդ թվում՝ նաև լատենտայնության նվազումը: Այսպիսով, արդյունավետությունը ոչ միայն քանակական ցուցանիշ է, այլ նաև որակական, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես է համակարգը արձագանքում հանցագործ վարքին: Իրապես, այս մոտեցումը ունեն արևմտյան հասարակությունները՝ չբացառելով հանցագործին բացահայտելու, նրան ըստ կատարած հանցագործության պատժելու և միաժամանակ մարդու իրավունքները հարգելու սկզբունքների միաժամանակյա իրագործումը: Այս քաղաքականությունը արդեն մեկ տասնամյակից ավելի որդեգրվել է նաև ՀՀ իրավապահ մարմինների՝ ոստիկանության, արդարադատության համակարգի կողմից, սակայն արդյունքների մասին խոսելը դեռ վաղ է: Ինչպես նշում է տեսաբան Է. Հարություն-

յանը, ցանկացած համակարգ ունի իրավական ու գործունեության կողմեր: Եվ եթե օրենսդրական ձևակերպում ստանալուց հետո այն կորցնում է իր «անցումային» վիճակը, ապա գործունեության տեսանկյունից իրավապես այլևս նոր հիմունքներ ունեցող համակարգը դեռևս պահպանում է անցումային կարգավիճակը, քանի դեռ չի ավարտվել հասարակության գոյության ու գործառնության սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, բարոյահոգեբանական ու կառուցվածքային-ինստիտուցիոնալ հիմունքների տրանսֆորմացիան և չեն գործում համակարգի ինքնավերարտադրության մեխանիզմները:³ Հետևապես մեր հասարակությունը դեռևս շատ լուրջ խնդիր ունի այս քաղաքականության հետևողական զարգացումն ապահովելու, հիմնարար սկզբունքները պահելու, դրանց համար բավարար հասարակական, քաղաքական կամք և մարդկային ներուժ զարգացնելու հարցում: Միայն այս պարագայում սոցիալական վերահսկողության համակարգը ունակ կլինի արդյունավետ գործելու, կանխելու հանցագործ վարքի և ընդհանուր առմամբ հանցավորության միտումները, ինչպես նաև դիմագրավելու արդի աշխարհի նոր մարտահրավերներին:

Օգտագործված գրականություն

1. Բերգեր Պ.Լ. Սոցիոլոգիայի ներածություն, Հումանիստական հեռանկար, Մ., 1996:
2. Հարությունյան Է. Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Երևան, 2000:
3. Յադով Վ. Ա. Տրանսֆորմացիոն հասարակությունը, Մ., 2001:
4. Афанасьев В., Гилинский Я. Девиантное поведение и социальный контроль в условиях российского кризиса. СПб., 1995.
5. Лунеев В.В. Преступность в XXI веке (методология прогноза) социологические исследования, 1996. N 7.
6. Погосян Г. А. Армянское общество в трансформации. Лусабац, Ер., 2003.
7. Merton R K. Social Theory and Social Structure. 2nd Revised Edition. New York: Free Press, 1968.

¹ Տե՛ս Բերգեր Պ.Լ. Սոցիոլոգիայի ներածություն, Հումանիստական հեռանկար, Մ., 1996, էջ 58:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 68:

³ Տե՛ս Հարությունյան Է. Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Երևան, 2000, էջ 241:

⁴ Տե՛ս Лунеев В.В. Преступность в XXI веке (методология прогноза) социологические исследования, 1996. N 7. С. 95.

ՎԱՀՐԱՄ ԹԱՄԱԶՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի, միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱԶԳԵՐԻ ԻՆՔՆՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՎ ԳԼՈՒԲԱԼ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներկայումս ազգերի ինքնորոշման հարցը բնավ էլ չի անցել անցյալի դոկտրինների հիշողությունների շրջանը: Առավել ևս, այս հարցը ոչ այնքան տեսական է, որքան գործնական, քանի որ նրա վրա է հիմնվում քաղաքականությունը, փորձելով գտնել արդար որոշումներ, որոնց բացակայությունը բերում է մի ամբողջ ազգի անթիվ զոհերի և բազում արհավիրքների:

Շատ դեպքերում բախում է գնում «փոքր կայսերական մտածելակերպի», ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացման հնարավորությամբ, որն էլ կոչ է արված ՄԱԿ-ի Կանոնադրությամբ (հոդ.1, կ.2)¹ և ամրագրված է Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին 1966 թվականի միջազգային դաշնագրում «Բոլոր ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք: Այդ իրավունքի ուժով նրանք ազատորեն սահմանում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն ապահովում իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը: (հոդ.1, կ.1)²: Պետությունները, որոնք ստորագրել են Եվրոպայում Անվտանգության եւ Համագործակցության Խորհրդաժողովի Հելսինկյան եզրափակիչ ակտը (1975թ.), պարտավորվել են հարգել «ազգերի՝ իրենց ճակատագիրը տնօրինելու իրավունքը», հաստատելով, որ «բոլոր ազգերը միշտ իրավունք ունեն լիիրավ ազատության պայմաններում որոշել, երբ և ինչպես ցանկանում են, իրենց ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավիճակը առանց դրսի միջամտության և իրականացնել իրենց հայեցողությամբ իրենց քաղաքական, տնտեսական և մշակութային զարգացումը»: (կ.VIII)³

Վերջին տարիներում ռուսական քաղաքական և գիտա քաղաքական շրջանակներում նկատվում է միտում՝ թաղելու ազգերի ինքնորոշման իրավունքը: Եվ դա արվում է տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հաղթանակի և համակողմանիության համար: Այսպես, ռուս քաղաքական գործիչ Ռամզան Աբդուլատիպովը հայտարարեց, թե ՄԱԿ-ի կանոնադրությունում իբր ասվում է, որ ազգերի ինքնորոշումը «չպետք է խախտի պետության տարածքային ամբողջականությունը»⁴: Բայց ՄԱԿ-ի կանոնադրությունում խոսք չկա «տարածքային ամբողջականություն» հասկացության մասին, այնտեղ խոսվում է «տարածքային անձեռնմխելիության» մասին, և այն կապված է ոչ այնքան ազգերի ինքնորոշման, որքան պետությունների միջև ուժ չգործադրելու հետ: Խորապես սխալվում են նաև նրանք, ովքեր պնդում են, թե ժամանակակից միջազգային իրավունքի նորմերով «հստակ ասված է, որ տարածքային ամբողջականությունը և պետության քաղաքական միասնությունը չի կարող կասկածի տակ առնվել անգամ ազգերի ինքնորոշման իրավունքով»⁵: Հատուկ հետևողականությամբ և համառությամբ գիտնական-ազգաբան Վ.Տիշկովը երկար տարիների ընթացքում խորտակում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքը: Նա առաջարկում է հրաժարվել «ազգ» հասկացությունից: Արդյունքում նա բացահայտեց, որ «ազգերի ինքնորոշման իրավունք» հասկացությունն ույնպես չկա, որ դա բացառապես «մեր սոցիալիստական աղճատումն է», և կա «ինքնորոշման իրավունք», որը «հավասարազոր չէ էթնիկ խմբի հասկացությանը»⁶: Կարելի է մտածել, թե ազգերի հասկացությունը հավասարազոր է էթնիկ խմբի հասկացությանը և իր հիմքում չի հասկացվում որպես ազգ, որն էլ Վ.Կյուչեվսկու ձևակերպմամբ դառնում է պետություն⁷: Պետք է նկատել, որ հիմնական եվրոպական լեզուներում «ազգ» և «պետություն» հասկացությունները գրեթե հոմանիշներ են, որը նույնպես ընդունում է Վ. Տիշկովը: Փաթաթելով ազգին ձևակերպում, ինչպես՝ «տոհմ, միայն բանակով», նա իրականում հռչակում է անհեթեթություն, որը չի համապատասխանում ոչ մի իրականության և հակասության մեջ է ընկնում ինքն իր հետ:

Մեկ ուրիշ, ոչ պակաս կարևոր հանգամանք «ազգ» հասկացության հետ կապված, որը

Մեկ ուրիշ, ոչ պակաս կարևոր հանգամանք «ազգ» հասկացության հետ կապված, որը

սերտորեն առնչվում է տարածքի խնդրի հետ, հանդիսանում է այն, որ ինքնորոշվող սուբյեկտի տակ ենթադրվում են ոչ թե ինչ-որ քանակությամբ անհատներ կամ նրանց հանրագումար որոշակի տարածքում, այլ նրանց հաստատուն ընդհանրությունը՝ ընդհանուր բնորոշումներով: Եվ պետք է համաձայնել Ռ. Մյուլլերսոնի հետ, որը գրում է, որ ինքնորոշման ժամանակ խոսքը գնում է հենց ազգի մասին, այլ ոչ թե բնակչության: Անգամ եթե ասենք, որ Մոսկվա քաղաքի Օկոտյաբորսկի շրջանում ավելի շատ բնակիչ կա, քան Լեռնային Ղարաբաղում, միևնույն է, ինքնորոշվելու իրավունք ունի Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը, այլ ոչ թե մարդիկ, որոնք ունեն մշտական գրանցում՝ մայրաքաղաքի շրջանում: Ժողովրդի հիմքում, որպես ինքնորոշման սուբյեկտ, ընկած է ազգը կամ մի այլ էթնիկ համայնք, որով նույնականացվում է տվյալ տարածքը⁸:

Եվ ինչպես նշում է Վիգեն Քոչարյանը, ընդհանուր առմամբ ինքնորոշվող սուբյեկտի մասին գոյություն ունեցող բոլոր ձևակերպումները մեզ տալիս են ընդհանուր, բայց միանգամայն որոշակի պատկերացում նրա մասին, թե ինչ է նկատի առնվում համապատասխան միջազգային-իրավական ակտերում «ազգ» հասկացության տակ⁹:

Ժողովուրդների իրավահավասարության և ինքնորոշման սկզբունքի ուժով, որը ամրագրված է Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունում¹⁰, բոլոր ժողովուրդները իրավունք ունեն ազատ որոշելու՝ առանց դրսի միջամտության, իրենց քաղաքական կարգավիճակը և իրականացնելու իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը և բոլոր պետությունները պարտավոր են հարգել այդ իրավունքը՝ համաձայն կանոնադրության դրույթների¹¹:

Յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է օժանդակել միասնական և անհատական գործողություններով ժողովուրդների իրավահավասարության և ինքնորոշման սկզբունքի իրականացմանը՝ համաձայն կանոնադրության դրույթների և կանոնադրությամբ իր վրա դրված պարտականությունները կատարելիս ցուցաբերել օգնություն Միավորված ազգերի կազմակերպությանը, սույն սկզբունքը իրականացնելու նպատակով, որպեսզի՝

ա. նպաստել բարեկամական հարաբերություններին և պետությունների միջև համագործակցությանը և

բ. անհապաղ վերջ դնել գաղութացմանը, ցուցաբերելով պատշաճ հարգանք շահագրգիռ ժո-

ղովուրդների ազատ արտահայտված կամքին, նաև նկատի ունենալով, որ ժողովրդի հպատակեցումը օտար լծին, իշխելը և շահագործումը հանդիսանում է սույն սկզբունքի խախտում, նույնն է, թե ժխտել հիմնական մարդու իրավունքները, և հակասում է Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությանը:

Յուրաքանչյուր պետություն միասնական և անհատական գործողությունների միջոցով պարտավոր է օժանդակել մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների համընդհանուր հարգմանը և պահպանմանը՝ համաձայն կանոնադրության դրույթների:

ՄԱԿ-ի փաստաթղթերում արտահայտված է ինքնորոշման սկզբունքի նորմատիվային գլխավոր բովանդակությունը: Այսպես, Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում ընդգծվում է. «Ինքնիշխան և անկախ պետության ստեղծումը, անկախ պետությանը միանալը կամ նրա հետ միավորվելը, կամ ժողովրդի կողմից ազատորեն որոշված ցանկացած այլ քաղաքական կարգավիճակի սահմանումը՝ այդ ժողովրդի կողմից ինքնորոշման իրավունքի իրականացման ձևերն են»¹²:

Բազմազգ պետության տարածքային ամբողջականությունը չի կարող իրապես երաշխավորվել ո՛չ կախարդանքով, ո՛չ անգամ միջազգային ճանաչմամբ՝ հատկապես այն պատճառով, որ այն կարող է պայթել ներսից՝ բնակչության մի մասում, այլազգի ու օտար բոլոր չափանիշներով և որը որոշել է օգտվել իր բնական իրավունքից՝ գործող միջազգային նորմերով ճանաչված:

Ինչպես թվում է որոշ քաղաքագետներին, մեր դարաշրջանին բնավ էլ հատուկ չէ «համընդհանուր ինտեգրացումը»: Ինտեգրացման ընթացքը չի կրում ընդհանուր բնույթ, որովհետև այն նկատվում է միայն Արևմտյան Եվրոպայում: Մեր դարաշրջանին հատուկ է մի ուրիշ ընթացք՝ ժողովուրդների ազգային ամրապնդման ընթացքը, որը գոյություն ունի վաղուց ձևավորված «ազգ-պետություններում»: Ի դեպ, հենց այդ գործընթացն է խոչընդոտում ինտեգրմանը՝ նրա առջև դնելով միանգամայն որոշակի սահմանափակումներ. ազգային-պետական միավորները չեն ցանկանում ձուլվել Եվրոպական հանրության՝ արդեն Եվրոպական միության ազգային կազմություններում, որոնք փորձում են մեզ օրինակ ծառայեցնել «տարածքային ամբողջականության» պահապան-ջատագովները՝ շտապելով հասնել ազգամիջյան հարաբե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րությունների պետության երկատմանը և ազգային պետականության փոխարինմանը «ազգային-մշակութային սկզբունքով»:

Ուստի հարկ է նշել, որի մասին վերը ասված է՝ շարադրված սույն սկզբունքում, որ յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է ձեռնարկել մնալ ժողովուրդներին ինքնորոշելու, ազատության և անկախության իրենց իրավունքից զրկելու ցանկացած բռնի գործողություններից: Այդ ժողովուրդները նման բռնի գործողությունների դեմ պայքարելու և դիմադրություն ցուցաբերելու նպատակով, իրենց ինքնորոշման իրավունքի իրականացման կարգում, իրավունք ունեն ձեռք բերելու օժանդակություն և ստանալ այն՝ համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության նպատակների և սկզբունքների¹³: Բազմազգ պետություններում «մշակութային ինքնավարությանը» զրկելով գրից և այլ տարրերից, տարածքային ամբողջականությունը կարող է պահպանվել կրակով և սրով: Այնուամենայնիվ այն ոչ միայն անմարդկային է, այլև ոչ ռացիոնալ, թեկուզև այն պատճառով, որ ոչ հաստատուն է և ոչ էլ երկարաժամկետ:

Յուրաքանչյուր պետության ինքնիշխան իրավունքն է ճանաչել այլ պետությանը, սակայն որոշները կսահմանափակելին ինքնորոշման իրավունքի արդյունքում պետության առաջանալը: Չի պարունակում այն նաև նորմեր՝ նորակազմ պետության ճանաչմանը արգելող, եթե վերջինս անջատվում է ուրիշ պետությունից, չնայած նրա անհամաձայնությանը: Յուրաքանչյուր միջամտություն որևէ պետության կողմից ուրիշ երկրի ինքնորոշման գործընթացին, առավել ևս զավթելը կամ ինքնորոշվող տարածքի ձեռքբերումը (ամբողջովին կամ մասնակի) հանդիսանում է միջազգային իրավունքի խախտում: Օրինակ, Թուրքիան ճանաչել է Կիպրոսի Հանրապետությունից անջատված՝ այսպես կոչված Հյուսիսային Կիպրոսի հանրապետությանը: Ինքնըստիներյան ճանաչումը կհամարվեր օրինական, սակայն հակաօրինական էր թուրքական գործի մուտք գործելը Կիպրոս, որոնք 1983 թվականին ապահովեցին անջատողական պետականակերպ նորակազմության առաջանալուն, որով խախտվեց և վնասվեց հենց ինքնորոշման օրինաչափ իրավունքը: Մի ուրիշ օրինակ. Վաշինգտոնի կողմից Թայվանի դեֆակտո ճանաչումը, համաձայնեցվածությունը այդ նորակազմության հետ՝ ակտիվ ռազմական աջակցությամբ: Նաև Սերբիայից Կոսովոյի առանձնանալը, որը միանգամայն ինքնուրույն ակցիա չէր, քանի որ ու-

ղեկավարող դրսից ռազմական միջամտությամբ, այդ թվում՝ ուղղակի ագրեսիայով:

Քանի անգամ պետք է ճանաչվի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը, որպեսզի այդ իրավունքը համարվի ճանաչված:

Հարցը առաջանում է Արցախի «Լեռնային Ղարաբաղի» ժողովրդի ինքնորոշման հետ կապված, քանի որ այն բազմիցս ճանաչվել է: Բաքուն ճանաչել է այդ իրավունքը դեռևս 1920 թվականին՝ Հայաստանում Խորհրդային իշխանության հաստատման հետ կապված Հռչակագրով¹⁴: Այնուհետև նա ճանաչել է այդ իրավունքը 1990 թվականին՝ կողմ քվեարկելով Խորհրդային միության օրենքի ընդունման ժամանակ «Սովետական միության կազմից միութենական պետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի կարգավորման մասին»: Այս օրենքին կողմ են քվեարկել բոլոր խորհրդային պետությունները, այդ թվում՝ Խորհրդային միության իրավահաջորդը՝ Ռուսաստանի Դաշնությունը: ԱՄՆ-ը հաստատեց իր դրական վերաբերմունքը Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ 1989 թվականին, երբ Սենատի և Կոնգրեսի հատուկ բանաձևերով հորդորում էին խորհրդային իշխանությանը գտնել խնդրի որևէ լուծում, «որը իսկապես կարտացոլի այդ շրջանի ժողովրդի հայացքները»: Վերջապես 1991 թվականին, հարգելով Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը, Հայաստանը վերանայեց այդ վեճի լուծման բանալին, երբ հռչակեց անկախություն Խորհրդային Հայաստանի սահմաններում: Այսպիսով դադարեցվեցին վերամիավորման գործողությունները՝ համաձայն ԼՂ-ի և ՀՀ-ի բարձրագույն իշխանությունների 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի համատեղ վճռի:

Բայց որքան շուտ և երբ ինքնորոշումը փաստացի և օրինաչափորեն իրականանում է այս կամ այն պետության սահմաններում, մնացյալ պետությունները ազատ են իրենց որոշման մեջ, ճանաչել (այդ թվում, հնարավոր է, դիվանագիտական ճանապարհով) նորակազմ պետությանը: Գնահատումը ունի իր աստիճանավորումը. տարբերակում են դեյուրե և դեֆակտո ճանաչում, ճանաչում վերապահումներով, ազգերի ճանաչում՝ իրենց անկախության համար պայքարող, մարտնչող կողմի ճանաչում և այլն: Դեֆակտո ճանաչումը կարող է լինել ոչ միայն ֆորմալ, այլև ենթադրվող, մասնավորապես՝ արտահայտվելով երկկողմանի պայմանագրի կնքումով, օրինակ՝ երկու պետությունների

միջև բազմակողմ հարաբերություններ սահմանող առևտրատնտեսական կապերի մասին:

Ճանաչման ձևերը և աստիճանները որոշվում են իրական քաղաքականության պահանջարկով, որը հստակ դրսևորվեց, օրինակ, տարբեր պետությունների կողմից Պաղեստինի արաբական պետության ճանաչման ժամանակ:

Ներկայումս քիչ չէ խոսվում այն մասին, որ ԵՄ-ի, ՆԱՏՕ-ի, Եվրոպական համագործակցության և անվտանգության կազմակերպության և այլոց կողմից հնարավոր է ճանաչվի «ալբանացված» Կոսովոն՝ Բելգրադի կամքին հակառակ: Այդպիսի ճանաչումը կարող է դառնալ կարևոր նախադեպ, բայց ոչ թե իրավական, այլ քաղաքական:

ԱՄՆ-ի կառավարության և ԵՄ-ի որոշ պետությունների կարծիքով, իրավիճակը Կոսովոյում եզակի է և նրա ճանաչումը չպետք է հանդիսանա նախադեպ այլ ինքնահռչակ կազմությունների համար: Եվ Կոսովոյի այդ եզակիությունը հիմնավորելու համար ԱՄՆ-ի պետքարտուղար՝ Կոնդոլիզա Ռայսը նշեց հետևյալ գործոնների համակցությունը, Հարավսլավիայի փլուզման ընդհանուր կոնտեքստը, էթնիկ զտումները և հանցագործությունները Կոսովոյի քաղաքացիական բնակչության հանդեպ ու երկար ժամանակահատված երկրամասի՝ ՄԱԿ-ի ադմինիստրացիայի ղեկավարման տակ գտնվելը:

Պետք է արձանագրել, որ նախ և առաջ նախադեպը միջազգային իրավունքում չի հանդիսանում նորմաստեղծման աղբյուր, այսինքն՝ չի ստեղծում ֆորմալ համակողմանի իրավական նորմ: Եվ երկրորդ, նոր ինքնորոշվող պետությունների ճանաչումը գոյություն ունեւ վաղ ժամանակներում, այդ թվում՝ հակառակ այն պետությունների, որոնցից բաժանվում էին իրենց մասերը: Այսպես, դեռ 1777 թվականին Ֆրանսիան, իսկ հետո նաև 1779-ին Իսպանիան ճանաչեցին Անգլիայից պոկված Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները՝ կնքելով նրա հետ առևտրական և քաղաքական պայմանագրեր: Վերջապես ինչ վերաբերում է «Կոսովոյի կազուսին», ապա պետք չէ հաշվից դուրս նետել նաև այն, որ խիստ իրավականորեն փաստացի է երկրամասի ինքնորոշման օրինաչափությունը¹⁵:

Չճանաչված պետություններին երբեմն փոքր-ինչ քամահրանքով կոչում են ինքնահռչակներ: Բայց չէ որ յուրաքանչյուր պետություն սկզբնապես ինքնահռչակված պետականակերպ կազմավորում է եղել, անգամ եթե այն առաջանում է, «արտաքին» որոշումների արդյունքում (ՄԱԿ-ի Գլ-

խավոր Ասամբլեայի 1947 թվականի բանաձև Իսրայել պետության և Պաղեստինի ստեղծման մասին կամ 1995 թվականի Դեյտոնյան համաձայնագրով՝ Բոսնիայի և Հերցեգովինայի համադաշնության ստեղծումը):

«Չճանաչված», «ինքնահռչակ»... Այս սահմանումների մեջ կան անարդարության որոշ նշույլներ, արհամարհանք «հավանություն չտրվածներին» (որոշ միջազգային կազմակերպությունների կամ գերտերությունների կողմից), բայց միևնույն ժամանակ «ստուգվում» է մի ամբողջ ազգի վառ կերպով արտահայտված և ազատ կամաարտահայտման ձգտումը, որը ցանկանում է ապրել սեփական անկախ պետության մեջ: Առավել ևս, երբ խոսքը գնում է մի պետության մասին, որը գոյություն ունի և հաջող գործում է արդեն երկար ժամանակների ընթացքում:

Ի՛նչպե՞ս պետք է դրսևորի յուրաքանչյուր պետություն չճանաչված պետական կազմավորումների հանդեպ, եթե այն ձգտում է մնալ միջազգային իրավունքի սահմաններում:

Առաջին հերթին դա պետք է բխի այն բանից, որ տվյալ դեպքում նա ունի լիիրավ իրավունք ճանաչել կամ չճանաչել այդ կազմավորմանը: Իրավականորեն՝ ժողովուրդների իրավահավասարության տեսանկյունից դա ոչ միայն իրավունք է, այլև պարտավորություն, սակայն առանց պայմանի պարտավորություն: Պետությունը ինքն է վերլուծում ինքնորոշված նորակազմության պետականության իրական չափորոշիչները, որոշում հիմնավորումները, տեսակները, ճանաչման ձևերը և այլն: Գործնականում դա տեղի է ունենում սեփական շահերը, խնդիրները և իրական քաղաքականության պահանջները հաշվի առնելով:

Եվ երկրորդ, անթույլատրելի է միջամտել ինքնորոշման գործառույթին: Առավել ևս չի կարելի դիմել նոր պետության զավթմանը, իրեն միացմանը և նրա հետ միավորմանը (այդ թվում՝ դաշնության, համադաշնության, ասոցիացիայի, պրոտեկտորատի սահմաններում): Դրա հետ միասին այդ պետությունների հետ միջազգային պայմանագրի կնքումը (չհարձակման, համագործակցության, փոխադարձ օգնության և այլն) չի համարվի միջազգային իրավունքի նորմերի խախտում: Համագործակցությունը մի կողմից և տարածքային ամբողջականությունը՝ մյուս, դրանք բացառապես տարբեր բաներ են:

Ինչ վերաբերում է հատկապես Ռուսաստանին, ապա սկզբնապես նրա կողմից «չճանաչված»

պետություններին ճանաչելը նախընտրելի կլիներ իրականացվել դե ֆակտո ձևով, հնարավոր է, բազմակողմ միջպետական պայմանագրի՝ տնտեսական և առևտրային հարաբերությունների կամ հումանիտար օգնության և այլնի կնքման տեսքով: Ընդհանուր առմամբ ինչպես հստակ սահմանեց ՌԳ-ի նախագահը 2006 թվականի հոկտեմբերի 25-ի հեռուստատեսային իր ելույթում, Ռուսաստանի քաղաքականությունը, մասնավորապես, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի նկատմամբ, հիմնվում է երկու կանխադրությունների վրա. առաջին, մենք չենք կարող թույլ տալ արյունահեղություն այդ շրջանում, և երկրորդ, մենք բնավ էլ չենք ձգտում այն բանին, որպեսզի ընդարձակենք մեր տարածքը¹⁶:

Ռուսաստանի ճանաչելը «չճանաչվածներին» իրապես ներգծվում է այդ քաղաքականության մեջ: Մոսկվայի այդօրինակ մոտեցումը «չճանաչված» պետությունների հանդեպ, բացի ֆորմալ իրավունքից ունի ծանրակշիռ քաղաքական հիմքեր: Նախ և առաջ հարկավոր է ապահովել հումանիտար իրավունքը և բնակչության պահանջը, այդ թվում՝ այնտեղ գգալի թիվ կազմող Ռուսաստանի քաղաքացիություն ունեցող բնակիչների: Բացի դրանից հարկավոր էր թույլ չտալ անկայունություն իր սահմաններին կից և առավել ևս ռազմական գործողություններ ու արյունահեղություն, իսկ դրա համար պահանջվում է համագործակցություն և

շփումներ տվյալ պետության իշխող վարչակարգերի հետ: Այդուհանդերձ այդ կառավարություններն արդեն փաստորեն օրինականացրել են միջազգային ասպարեզում, համենայն դեպս մասամբ ճանաչել են որպես կողմ միջազգային բանակցություններում՝ իրենց կարգավիճակի հարցում:

Ակնհայտ է, որ կայացած ճանաչման ակտը նրան անհապաղ հաջորդող պարագաների ամբողջությամբ կտրուկ սահմանափակում է հնարավոր կանխատեսումների, սցենարների դիապազոնը և փորձագետների գնահատականը: Դեռ երկու տարի առաջ որոշ միջազգայնագետ -իրավաբաններ և քաղաքագետներ մատնացույց էին անում հավանական այլընտրանքային սցենարների մասին՝ լուծելու «կովկասյան հանգույցի» հակասությունը, որտեղ նույնպես հիշատակվում էր Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի ճանաչման հավանականությունը, սակայն առանց Ռուսաստանի մասնակցության և նրա շահերին հակառակ: Իրադարձությունների սրնթաց զարգացումը՝ կապված Կովկասում «հնգօրյա պատերազմի» հետ, ծայրահեղորեն փոխեցին իրավիճակը՝ խաչ քաշելով նախկին ծրագրերի վրա և միևնույն ժամանակ բացելով «հնարավորությունների պատուհան» նորերի իրականացման, որոնց հավանականությունը դեռ երեկ թվում էր քիչ:

¹ Տե՛ս The Charter of the United Nations, <http://www.un.org/en/documents/charter/>.

² Տե՛ս International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm>.

³ Տե՛ս Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf.

⁴ Տե՛ս Новое время. 1992. N 31.

⁵ Տե՛ս Российская газета, 14.10.1992.

⁶ Տե՛ս Московские новости. N 39. 27.09.2002.

⁷ Տե՛ս Ключевский В.И. Сочинения. Т.1. С. 42.

⁸ Տե՛ս Старушенко Г.Б. Нация и государство в освобождающихся странах. М.,1967. С.105-106.

⁹ Տե՛ս Виген Кочарян. Право на самоопределение в современном международном праве, <http://www.regnum.ru/news/1240480.html>.

¹⁰ Տե՛ս Действующее международное право. Т. 1.-М.: Московский независимый институт международно права. 1996. С.7-33.

¹¹ Տե՛ս Декларация о принципах международного права, касающихся дружеских отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН. Принята 24.10.1970 Резолюцией 2625(XXV) на 1883-см пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН.

¹² Տե՛ս Վ. Քնչարյան, Միջազգային իրավունք, Երևան, 2002:

¹³ Տե՛ս Резолюции, принятые Генеральной Ассамблей на двадцать пятой сессии. 15 сентября -17 декабря 1970 года. Генеральная Ассамблея.официальные отчеты. Двадцать пятая сессия.-Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций. 1971. С.151-155.

¹⁴ Տե՛ս Декларация Ревкома Азербайджана от 30 ноября 1920г. «О признании Нагорного Карабаха, Зангезура и Нахичевани составной частью Армянской ССР». Газ. « Коммунист» (на арм. яз.). Ереван, 7 декабря, 1920 г.

¹⁵ Տե՛ս Действующее международное право. Т. 1.- М.: Московский независимый институт международного права. 1996. С. 65 - 73.

¹⁶ Տե՛ս Вельяминов М. Эволюция принципа самоопределения народов. //Республика Абхазия. N125. 2007. 01-02 ноября.

ՍՈՆԱ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի ժուռնալիստիկայի տեսության և պատմության ամբիոնի հայցորդ

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Վերջին ժամանակներս տեղեկատվական տեխնոլոգիաների աննախադեպ առաջընթացը հանգեցրեց նրան, որ այն դարձավ պետական կառավարման և միջազգային դիվանագիտության կարևոր գործոն: Կարելի է բաժանել այն տեսակետը, որ «21-րդ դարում տեղեկատվական պատերազմը միջազգային քաղաքականության իրականացման հիմնական միջոցն է, գերակայող գործոն քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր իշխանության հասնելու համար:»¹

Եթե մի կողմ թողնենք Ի.Պանարինի՝ միջազգային քաղաքականությունում տեղեկատվական պատերազմի դերի չափազանցված գնահատականը, նրա նշանակությունը միջպետական հարաբերություններում դժվար է թերագնահատել: Իրականում միջպետական հարաբերությունները առաջնահերթորեն կարգավորվում են պետությունների շահերով և նրանց հետապնդած նպատակներով: Միաժամանակ տեղեկատվական պատերազմները որոշակիորեն «խմբագրում են» արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունը:

Արտաքին քաղաքական գործընթացները ցույց են տալիս, որ արդի պայմաններում տեղեկատվական պատերազմները անխուսափելի են, այնպես, ինչպես անխուսափելի են երկրների և ժողովուրդների միջև տնտեսական, քաղաքական և այլ հակամարտությունները:

Հայ իրականությունում արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելու համար կարևորվում է հասարակության անդամների բարոյահոգեբանական պատրաստվածությունը: Այս խնդրում կարևոր դերակատարում ունի քաղաքական հրապարակախոսությունը:

Քաղաքական հրապարակախոսությունը կոչված է տեսական մակարդակով և փաստական

հարուստ նյութի ընդգրկմամբ հիմնավորել հայոց պատմության, մշակույթի, երկրի զարգացման փիլիսոփայությունը, աշխարհակարգավորման քաղաքական սեփական կոնցեպցիան: Այդ ամենը հնարավորություն կընձեռի հայ քաղաքական մըտքին մշակել բոլոր ճակատներում տեղեկատվական պայքարի ռազմավարությունը և մարտավարությունը:

Սակայն սխալ կլիներ պատկերացնել, թե սոսկ հրապարակախոսական տեսական մտավարժանքները կարող են հանգեցնել տեղեկատվական պատերազմում հաղթանակի: Հրապարակախոսությունը և նրա լսարանը՝ որպես մեկ միասնական գործընթացի բաղադրամաս, գործում նշանակություն կարող են ունենալ, եթե ապահովվի երկրի կենսագործունեության բոլոր ոլորտների՝ կրթության, գիտության, տնտեսության և մշակույթի առաջընթացը:

Ժամանակակից հասարակության համընդգրկուն տեղեկատվացումը, որը որոշում է աշխարհի պատկերը, հանգեցրեց նրան, որ ներկայումս սոցիալական առաջադիմության և մարդկային քաղաքակրթության կարևոր գործոն են դարձել մշակույթը և կրթությունը: Փաստորեն, ինտերնետի հնարավորության շնորհիվ տեղեկատվական ներթափանցման հնարավորության ընդլայնումը կամաց-կամաց փոփոխում է մարդու փոխգործողությունը շրջակա միջավայրի (բնություն, սոցիալական, մշակութային և այլն) հետ: Կենդանի շփումը, որը բնորոշ է տեղեկատվության ավանդական փոխանցման ձևին, գալիս է փոխարինելու վիրտուալ ձևը:

Անհատի ձևավորման և զարգացման կարևորագույն գործոններից մեկը, որը ապահովում է նրա հաջող գործունեության պայմանները,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դառնում է տեղեկատվության հոսքում կողմնորոշումը, տեղեկատվական ռեսուրսների օպերատիվ որոնումը և ակտիվ օգտագործումը:

Ուստի էապես փոփոխվում է նաև քաղաքական հրապարակախոսության դիմագիծը: Այն առավել չափով պետք է ուղղված լինի փաստերի և իրողությունների վերլուծականին, քանի որ արդի հասարակության անդամները աչքի են ընկնում խիստ տեղեկացվածությամբ:

Տեղեկատվական պատերազմում Հայաստանի դերակատարման հստակեցումը պահանջում է պարզաբանել, թե աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային ինչպիսի պայմաններում են իրականացվում մեր երկրի արտաքին քաղաքական գործընթացները:

Վերջին տարիներին աշխարհաքաղաքական և աշխարհառազմավարական խոշոր փոփոխությունները հանգեցրին Հարավային Կովկասում էական փոփոխությունների:

Սեփական ինքնության հաստատումը ամբողջ հետխորհրդային տարածաշրջանում հանգեցրին նոր ճանաչված կամ փաստացի գործող պետությունների ձևավորմանը:

Հարավային Կովկասում խորհրդային պետության փլուզումից հետո ստեղծվեց միանգամայն նոր աշխարհաքաղաքական իրավիճակ: Ձևավորվեց շահերի և հակադրությունների յուրատեսակ միահյուսում խոշոր և տարածքային տերությունների միջև: Առաջացավ միջազգային սուր մրցակցության և լարվածության պոտենցիալ օջախ, որը բացասաբար է ազդում Հարավկովկասյան տարածաշրջանի կայունության վրա:

Միջազգային լարվածության նման իրավիճակում տարածաշրջանի պետությունները փորձեցին լուծել տարիներ ի վեր կուտակված ազգամիջյան խնդիրները:

Սակայն այդպես էլ չհաղթահարվեցին տարածաշրջանի պետությունների միջև բախումները, որոնք կրում են ռազմաքաղաքական, միջպետական և ազգամիջյան բնույթ: Դրա հետևանքով ոչ կայուն և հակասական բնույթ ունի նորանկախ պետությունների քաղաքականությունը:

Դրությունը խորանում է նրանով, որ խոշոր պետությունները փորձում են իրենց ազդեցությունը տարածել, իսկ մյուսներն էլ՝ արդեն ձևավորված հնարավորությունները պահպանել ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանում:

Տեղեկատվական պատերազմում վերջին երկու տասնամյակում Հայաստանի Հանրապետության հիմնական հակառակորդը Ադրբեջանն էր, իսկ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման վերջին 2-3 տարվա փորձերից հետո ուժգնացավ նաև Թուրքիայի հետ գաղափարաքաղաքական հակամարտությունը:

Եթե ադրբեջանական կողմը Հայաստանի հետ տեղեկատվական պատերազմում դիմում է պարզունակ այնպիսի գործողությունների, ինչպիսիք են հայկական կայքերի վնասագերծումը, դրանց ոչնչացումը կամ բովանդակության փոփոխումը, ապա Թուրքիան ընտրել է Հայաստանի դեմ գաղափարական քարոզչության՝ իր կարծիքով, նրբին եղանակ: Թուրք պետական գործիչներից ոմանք հանդես են գալիս Հայաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման հայտարարություններով, իսկ ոմանք էլ՝ կոշտ դիրքորոշման դրսևորմամբ:

Միջազգային հասարակությունը և հատկապես գերտերությունները քաջ գիտակցում են թուրքական քաղաքական խաղերի էությունը, սակայն գերադասում են աչք փակել այդ իրողության վրա:

Այս խնդրում հետևողական չէ նաև հայ քաղաքական հրապարակախոսության դիրքորոշումը, որը հիմնականում որդեգրել է հակաթուրքական զգուշավոր քարոզչության մարտավարությունը:

Արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրներից կարևորագույնը Հայաստանի համար մնում է Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հանգուցալուծումը:

Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև հակամարտության հիմքում ընկած են տարածքային վեճը, պատմամշակութային մրցակցությունը և ազգամիջյան անհանդուրժողականությունը:

Հայկական քաղաքական հրապարակախոսությունում այս հակամարտության լուծման գործում առաջնայնությունը տրվում է հայ ազգաբնակչության անվտանգության ապահովմանը և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացմանը, որը հիմնավոր է պատմական և մարդասիրական տեսանկյունից:

Ադրբեջանական քարոզչությունում գլխավորը յոթ տասնամյակ առաջ հայկական բռնադատված տարածքները վերադարձնելու խնդիրն է:

Ադրբեջանական հրապարակախոսական բնույթի նյութերին թեթևակի ծանոթացումը բերում է այն համոզման, որ անկախ քաղաքական և կու-

սակցական կողմնորոշումից, նրանցում գերիշխում են միասնական հակահայկական տրամադրությունները:

Հայ քաղաքական հրապարակախոսությունում դրսևորվում է հաճախ անհիմն հանդուրժողականություն: Պատշաճ հետևողականությամբ չեն մերկացվում ադրբեջանական ռազմատենչ քարոզչությունը: Երբեմն տպագրվող նյութերում անհարկի խոսվում է ազատագրված տարածքները Ադրբեջանին հանձնելու մասին:

Նկատելի է, որ Ղարաբաղյան հիմնահարցի վերաբերյալ հրապարակախոսական բնույթի նյութեր ամենից հաճախ տպագրում են «Հայաստանի Հանրապետություն» և «Նովոյե վրեմյա» թերթերը:

«Նովոյե վրեմյա» թերթը հաճախակի է անդրադառնում Ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման խնդրին, տպագրելով հարցազրույցներ, ծավալուն հոդվածներ և այլն: Հրապարակախոս Ս. Ջուլյանը Ղարաբաղի հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորման գործընթացում առաջնային է համարում հակամարտող կողմերի միջև փոխվստահության առաջացումը:

Հեղինակը ընդգծում է, որ այդ նպատակին հասնելու համար կան որոշակի նախադրյալներ, քանի որ հրադադարի ռեժիմը, լավ թե վատ, գործում է առանց միջազգային դիտորդների և խաղաղար ուժերի միջամտության: Այսինքն, չնայած ադրբեջանական կողմի ռազմատենչ հայտարարություններին, հակառակորդը նույնպես գիտակցում է ռազմանակ գործողությունների ծավալման կործանարար նշանակությունը:

Ս. Ջուլյանը հիմնավորում է այն միտքը, որ բանակցային գործընթացին Լեռնային Ղարաբաղի մասնակցությունը կարող է հանգեցնել հիմնախնդրի դրական լուծմանը:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման հարցում հայկական կողմի կառուցողական դիրքորոշումը հակադրվում է ադրբեջանականի ռազմատենչ հայտարարություններին: Հեռատեսորեն Հայաստանը, ի հակադրություն ադրբեջանականի, ընդգծում է, որ Ադրբեջանի հետ հակամարտությունը ամենևին չի կրում կրոնական բնույթ: Մինչդեռ Ադրբեջանին հաջողվում է իսլամական բոլոր կոնֆերանսներում հակահայկական բնույթի բանաձևեր պարտադրել: Ակամա մտաբերում ես Ս. Հանդիկտոնի այն միտքը, որ «Քանի դեռ իսլամը

մնում է իսլամ, իսկ Արևմուտքը՝ Արևմուտք, այս երկու հզոր քաղաքակրթությունների միջև սկզբունքային հակամարտությունը կշարունակվի հետագա փոխհարաբերությունների այնպիսի ընթացքով, ինչպիսին դրանք եղել են անցած 14 հարյուրամյակներում»²:

Ադրբեջանի ապատեղեկատվական աշխատանքը Ղարաբաղյան հիմնահարցի շուրջը ունի երկակի ուղղվածություն: Նախ՝ երկրում սրել հակահայ տրամադրությունները և դրա հիման վրա միավորել հասարակայնությանը: Արտաքին ապատեղեկատվությունը նպատակ է հետապնդում համաշխարհային կարծիքը ձևավորել հայկական ագրեսիայից տուժած ադրբեջանական դրական իմիջի ստեղծմամբ:

Հակահայկական գործողությունները ամենօրյա բնույթ են կրում և դարձել են ադրբեջանական քարոզչական մեքենայի կարևոր մասը: Հարկ է ընդգծել, որ ադրբեջանցիները իրենց ապատեղեկատվական գործողություններում հասել են որոշակի հաջողությունների, ինչը վկայում է միջազգային տարբեր առյուծներում ոչ հայանպաստ բանաձևերի ընդունումը:

Ադրբեջանական կողմը հակահայկական քարոզչությունում օգտագործում է նաև եվրոպական երկրներում ադրբեջանական համայնքների հնարավորությունները: Բրյուսելում լույս է տեսնում «Եվրոխաբար» («Euroxeber») թերթը, Մոսկվայում՝ «Ազեռոս» և «Ազերբայջանսկի կոնգրես» թերթերը, Փարիզում «Լե Պոն-Մոստ» ամսագիրը և այլն, որոնք հակահայկական քարոզչություն են իրականացնում, տպագրելով ոչ միայն ադրբեջանցի հեղինակների, այլև իրենց պատվերով գրված այլազգի հրապարակախոսների նյութերը:

Այդ ֆոնի վրա շատ դժգույն է տեղեկատվական պատերազմում հայ քաղաքական հրապարակախոսության գործունեությունը: Դեռևս հստակեցված չեն տեղեկատվական պատերազմում հայկական կողմի գործելակերպի մեթոդները և եղանակները:

Հայաստանի Հանրապետության պարբերականներում հրապարակախոսական նյութերը կրում են ոչ թե հարձակողական, այլ ընդամենը հակառակորդի քարոզչությունը հերքելու բնույթ:

Գրեթե չի օգտագործվում սփյուռքի մտավոր ներուժը քաղաքական հրապարակախոսության և հակառակորդ կողմի դեմ հակաքարոզչու-

թյունում:

Հայ քաղաքական հրապարակախոսությունում նոր երևույթ է ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետ առնչվող հիմնահարցերի քննությունը: Այն փաստորեն տնտեսական հիմնախնդրի հետ միասին դառնում է նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային քաղաքականության լուսաբանման կարևոր ուղղություններից մեկը: Այս ոլորտում հրապարակախոսները իրենց գործունեությունում գրական ընդունակությունները զուգակցում են տնտեսագետ վերլուծաբանների հատկանիշների հետ: Նրանք կարողանում են բացահայտել երկրի տնտեսական զարգացման նոր միտումները և կանխատեսել հետագա հեռանկարները:

Կարևոր է նաև, որ նրանք իրենց շարադրանքը ներկայացնեն հանրությանը համոզիչ փաստարկումներով, որը հնարավորություն է տալիս ընդլայնել ընթերցողների լսարանը:

Հասարակության շրջանում առանձնակի հետաքրքրություն են առաջացնում հատկապես այն նյութերը, որոնք փորձում են բացահայտել համաշխարհային տնտեսական գործընթացները և նրա հետ առնչվող ճգնաժամը:

Մասնագետները ընդգծում են, որ Հայաստանում ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը կապված է ոչ թե ներքին հիմնախնդիրների, այլ ԱՊՀ-ի երկրներ Հայաստանի արտադրանքի ծավալների նվազմամբ: Մյուս հանգամանքը Ռուսաստանից մեր հանրապետություն փոխանցվող գումարների կրճատումն է:

Հարկ է ընդգծել, որ վերջին տարիներին Հայաստանի տնտեսությունը վերընթաց զարգացում էր ապրում, որը պայմանավորված էր շինարարության հսկայական աճով: Բավական է ասել, որ այդ շրջանում շինարարությունը կազմում էր ներքին համախառն արտադրանքի 30 տոկոսը:

Արտաքին ֆինանսական ներարկումների խիստ կրճատումը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության հետագա զարգացումը դարձնում է խիստ անորոշ:

Ճշմարիտ է, գլոբալիզացիայի բացասական ազդեցությունը մեր հանրապետությունում այնքան էլ ուժեղ չէ, քանի որ մեր պետությունը այնքան էլ ներգրավված չէ ինտեգրացիոն պրոցեսներում: Այնուամենայնիվ գործազրկությունը Հայաստանում շարունակ աճում է:

Ժամանակակից աշխարհը դառնում է ավել-

լի փոխկապակցված, նախադրյալներ են ստեղծվում ժողովուրդների փոխհամագործակցության խորացման համար:

Չարգացման ավելի բարձր աստիճանում գտնվող ժողովուրդները փորձում են օբյեկտիվորեն գնահատել անցյալը և ներկայիս իրողությունները, նրանցում նշմարվող նեգատիվ երևույթներին տալ ճշմարտացի գնահատական: Այն հանգեցնում է քաղաքակրթական ինքնագիտակցության աճին՝ միաժամանակ ամենևին չսքողելով միջքաղաքակրթական տարբերությունները:

Ճշմարտացի է այն մոտեցումը, որ պատմությունը միշտ էլ եղել է փաստարկ քաղաքական վիճաբանությունում: Միևնույն իրադարձությունները ամեն երկիր և քաղաքական ուժ գնահատում է յուրովի: Սակայն ներկայումս գոյություն ունեն ժամանակի մարտահրավերներ: Գլխավորը պատմական փաստերի օբյեկտիվ գնահատականն է, տարբեր ժողովուրդների մոտեցումները հաշվի առնելը:

Հայ հասարակայնությունը առանձնապես զգայուն է ցեղասպանության համաշխարհային ճանաչման հետ առնչվող հարցերի քննության խնդրում: Այն հատկապես կարևորվում է համայն հայության բարոյահոգեբանական միավորման տեսակետից:

Փաստ է, որ սփյուռքում զգալիորեն նվազել է հայության համախմբումը Հայ Առաքելական Եկեղեցու շուրջը, քանի որ այն պառակտված է երկու մասի: Բացասական դեր են խաղում նաև հայության տարբեր հատվածների կրոնական տարատեսակ կողմնորոշումները:

Ազգը միավորելու իրենց կարողությունները նվազեցրել են նաև սփյուռքի քաղաքական կուսակցությունները:

Սփյուռքահայությանը Հայաստանի հետ կապելու փորձեր են կատարում հայկական ՋԼՄ-ները:

Սակայն ներկայումս հայության տարբեր հատվածների միավորման առաջնային գործոն է դարձել Հայոց Մեծ Եղեռնի համընդհանուր ճանաչման համար պայքարի ծավալումը:

Հայաստանի Հանրապետությունը և սփյուռքը, ըստ էության, ներգրավված են ցեղասպանության և Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ճանաչման համատեքստում: Խնդիրը այնքան ընդգրկում է, որ մեր հանրությունը վեր է ածվում տեղեկատվական պատերազմների սուբյեկ-

տի: Յեղասպանության միջազգային ճանաչման խնդրում առավել ակնհայտ տեղեկատվական հասկանալիությունը Թուրքիայի հետ է, մինչդեռ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում՝ Ադրբեջանի:

Թուրքիան, օգտագործելով հնարավոր բոլոր միջոցները, փորձում է կանխել տարբեր պետությունների կողմից Յեղասպանության ճանաչման գործընթացը:

Եղեռնի թեման՝ որպես կենտրոնական հարց, գտնվում է սփյուռքահայ պարբերականների ուշադրության կենտրոնում: Հայաստանի Հանրապետությունում, սովորաբար, այդ թեմային անդրադառնում են ապրիլի 24-ի կապակցությամբ:

Ուշագրավ է «Իտալացին և մեծ եղեռնը», հրապարակախոսական գրախոսությունը, ուր ներկայացված է հայերին և Հայաստանին վերաբերող երեք գրքերի հեղինակ Ջ. Գուայտայի «Ճիշ Արարատից», «Արմին Վեզները» և «Հայերի ցեղասպանությունը» գիրք-ալբոմը: «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթը մեջբերում է իտալացու խոսքերը, որ եղեռնը «հանցագործություն է մարդկանց և նաև իմ հանդեպ»³:

Այս նույն թեման արծածվում է թերթի մեկ ուրիշ հրապարակման մեջ՝ արտատպելով Ստամբուլի «Մարմարա» օրաթերթի հրապարակումը, որտեղ տպագրված էր թուրքահայ թերթի խմբագրի քաղաքական բնույթի հարցազրույցը հայաստանցի տնտեսագետի հետ: Հոդվածը եզրափակվում է հետևյալ դատողությամբ. «Թուրքիայի կառավարությունը պետք է ուժ գտնի ընդունելու 1915 թ. եղեռնը»⁴:

Նկատի ունենալով թուրքական և ադրբեջանական քարոզչամիջոցների հակազդեցությունը այս խնդրում՝ հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը խթանելու համար հարկ է օգտագործել սփյուռքի կազմակերպությունների և ՋԼՄ-ների ողջ ներուժը: Մինչդեռ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական հրապարակախոսությունը գործում է մեկուսի:

Հայկական հասարակության կողմից ինքնաճանաչման ճգնաժամը ներկայումս հաղթահարվում է գլխավորապես էթնիկական նույնականացմամբ: Այս իմաստով առանձնահատուկ նշանակություն ունի հայրենիք-սփյուռք կապերի սերտացումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում սփյուռքի հետ առնչվող խնդիրները այնքան հու-

զական են, որ դարձել են Հայաստանում հասարակական երկխոսության հաստատման կարևոր ազդակներից մեկը: Հայրենիք-սփյուռք կապի ամրապնդման հիմնախնդիրը կարևոր տեղ է զբաղեցնում հայաստանյան քաղաքական հրապարակախոսության մեջ:

Անկախ քաղաքական դիրքորոշումից, հրապարակախոսները միասնական տեսակետ են մշակել Սփյուռք-Հայաստան կապերի ամրապնդման գործում:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական հրապարակախոսությունում հնչում է այն գաղափարը, որ սփյուռքի հետ առնչվող խնդիրներում անհրաժեշտ է մշակել հստակ պետական գաղափարախոսություն և գործելակերպ: Այն ստիպում է խորությամբ ուսումնասիրել սփյուռքի ձևավորման բուն գործընթացը, նրա զարգացումը և գործունեության մեխանիզմը:

Թերևս այդ նպատակի իրականացմանն է ուղղված նորաստեղծ սփյուռքի նախարարությունը:

Սփյուռքի ֆեռմենտի բացատրության գործում նշանակալից է ամերիկացի գիտնական Մաֆրանիի տեսակետը, որը գերծ չէ նաև վիճահարույց կողմերից⁵: Ըստ նրա սփյուռքի համար կարևոր է այն գիտակցությունը, որ նա բնակվում է «իր երկրի սահմաններից դուրս», օտարի զգացումը նոր տեղում: Առաջնային նշանակություն ունի նաև «պատմական հիանալի հայրենիքի» առասպելը, երազանքը՝ վերադառնալու պատմական հայրենիք:

Այդ իմաստով հայության համար կարևորվում է նաև պատմական հայրենիք վերադառնալու երազանքը, մշտական կապը նրա հետ, հայրենիքի նկատմամբ վերաբերմունքը որպես էթնոսի և համերաշխության խորհրդանիշ:

Գլոբալիզացիան և մեծ պետությունների քայքայումը հրատապ դարձրին բազմաթիվ սփյուռքների իրավական և փաստացի ճանաչումը: Այդ իսկ պատճառով կարևոր է ժամանակակից սփյուռքները տարբերակել պատմական հայրենիքի ունեցած կարգավիճակով, պատմական հայրենիքում ունեցած դիրքով, սփյուռքում ունեցած կարգավիճակով:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գրաֆիկական առումով այն ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

Պատմական հայրենիքի կարգավիճակով	Պատմական հայրենիքում ունեցած դիրքով	Սփյուռքում ունեցած կարգավիճակով
1. Էթնիկական միասնական սփյուռք 2. Սփյուռք՝ միասնական պատմական հայրենիքով 3. Բազմաքանակ համայնք՝ առանց միասնական պատմական հայրենիքի	1. «Էնդոսփյուռք», որոնք մեկնել են երկրից մշտական բնակչության 2. Երբևէ չեն բնակվել պատմական հայրենիքում	1. Սփյուռքի անդամները 2. Կազմակերպված խումբը 3. Խմբակցություն (հայրենակցական միություն) 4. Սփյուռքի անդամները «միասնական ազգային օջախով»

Նման պարագայում էապես կփոխվի նաև քաղաքական հրապարակախոսության դիմագիծը, որը զգացմունքային նախասկզբից անցում կկատարի դեպի առավելապես բանականը:

Հայաստանի հասարակության լայն շրջաններում զգալի հետաքրքրություն է առաջացնում յուրաքանչյուր տարի անցկացվող սփյուռքի ուսուցիչների՝ մայր հայրենիքում վերապատրաստման գործընթացը:

Սփյուռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստումը թելադրված է ոչ միայն սփյուռք-հայրենիք կապերի ամրապնդման, այլև արտասահմանում աշխատող հայ ուսուցիչների մասնագիտական որակավորման և ընդհանուր մշակույթի բարձրացման անհրաժեշտությամբ:

Բարձրակարգ ուսուցչական կադրերի առկայությունը սփյուռքի հայկական դպրոցներում կնպաստի սփյուռքահայ երիտասարդության՝ իրենց բնակության երկրների լիարժեք քաղաքացիներ ձևավորելու գործին:

Հայաստանյան հրապարակախոսական նյութերում ավելի շատ նյութեր են տպագրվում հեռավոր սփյուռքի, քան Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի վերաբերյալ:

Ռուսաստանի հայ համայնքի կյանքը լուսաբանող նյութերը ունեն առավելապես քննադատական բնույթ: Այսպես, ընդգծվում է, որ Ռուսաստանում հայերի ճնշող մեծամասնությունը ապրում է անձնական հոգսերով: Փոքրաթիվ հայկական խմբավորումներն էլ սովորաբար ձգտում են միայն պաշտպանելու սովորական և հարմարավետ միկրոմիջավայրը:

Ռուսաստանում գործող հայկական ընդամենը մի քանի տասնյակ հասարակական կազմակերպությունները չունեն հասարակական լուրջ դե-

րակատարում:

Սակայն մաշտաբային առումով նկատելի է սփյուռքահայության հասարակական կյանքի աշխուժացումը: Այս պարագայում դրսևորվում են նաև տարատեսակ մոտեցումներ և ձևավորվում այլևայլ մտայնություն: Օրինակ՝ ոմանք պնդում են, թե իբր սփյուռքը և Հայաստանի Հանրապետությունը ունեն տարատեսակ նպատակներ: Նման դիրքորոշման դեպքում ճեղքվածք կառաջանա հայության տարբեր հատվածների միջև:

Դատապարտելի է նաև սփյուռքում առանձին անձանց կողմից հնչող այն տեսակետը, թե պետք է ստեղծել սեփական պառլամենտը: Համայն հայության կենտրոնը եղել և մնում է Հայաստանի Հանրապետությունը: Դրանով իսկ մեծանում է Հայաստանի Հանրապետություն դերը և պատասխանատվությունը, անկախ աշխարհաքաղաքական իրավիճակից, համայն հայության շահերի պաշտպանության գործում:

Դրա համար անհրաժեշտ է մտահոգվել հայությանը հանրապետությունում և սփյուռքում համախմբված հանրություն ձևավորելու համար:

Ամփոփելով ասենք, որ տեղեկատվական պատերազմում Հայաստանի Հանրապետությունը չունի հստակ դիրքորոշում, մշակված ռազմավարություն և փաստացիորեն զիջում է ադրբեջանական և թուրք քարոզչությանը: Վերջիններս հակահայկական քարոզչությունում ներդրում են հսկայական նյութական միջոցներ և մտավոր ներուժ:

Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակական տարբեր ուժեր և քաղաքական կուսակցություններ միասնական տեսակետ չեն դրսևորում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի հնարավոր լուծման ուղիների վերաբերյալ: Մինչդեռ ասենք, Ադրբեջանում այս խնդրի նկատմամբ մշակվել է

միասնական մոտեցում և ակտիվորեն քարոզվում է անզիջում, հակահայկական տեսակետ:

Հանրապետությունում կրքեր են բորբոքվում պետության արտաքին քաղաքականության կողմնորոշիչների վերաբերյալ, որոնք հաճախ հանգում են արևմտամետների և ռուսամետների՝ միմյանց նկատմամբ փոխադարձ մեղադրանքներ առաջադրելով: Դրանով իսկ հասարակական գիտակցության մեջ ամրագրված է այն տեսակետը, թե իբր Հայաստանի Հանրապետությունը ի վիճակի չէ վարելու ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն, այլ պարտադրված է իրականացնել առնվազն կոմպլեմենտար մոտեցում՝ խուսանավելով գերտերությունների միջև:

Միանշանակ չէ նաև հասարակական տարբեր ուժերի վերաբերմունքը սփյուռքի նկատմամբ:

Ոմանք պնդում են, թե սփյուռքահայերը պետք է օժտված լինեն այն նույն իրավունքներով, ինչ հանրապետության քաղաքացիները: Մի զգալի մասն էլ սփյուռքի հետ համագործակցությունը տեսնում է ոչ թե քաղաքական, այլ մշակութային, տնտեսական ոլորտներում:

Ամփոփելով ասենք, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական հրապարակախոսությունը առաջնային խնդիր պետք է համարի հայ ժողովրդի բոլոր հատվածների միավորումը այնպիսի հիմնարար գաղափարների շուրջը, ինչպիսիք են Արցախի ինքնորոշման ճանաչումը և նրա վերամիավորումը մայր հայրենիքի հետ, Եղեռնի միջազգային ճանաչումը և Սփյուռք-Հայաստան կապերի սերտացումը: Այդ են պահանջում ազգի համընդհանուր շահը և զարգացման հեռանկարները:

¹ Տե՛ս Փանարին Ի. Информационная война и геополитика. М., 2006. С. 6.

² Տե՛ս Хантингтон С. Столкновение цивилизаций, пер. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М., 2003. С. 331.

³ Տե՛ս «Հայաստանի հանրապետություն», 16 դեկտեմբերի, 2005թ.:

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի հանրապետություն», 11 հոկտեմբերի, 2005թ.:

⁵ Տե՛ս Փանարին Ի. Информационная война и геополитика. М., 2006. С. 6.

ԱՐԱՅԻԿ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության ՓՔ վարչության ավագ փորձագետ, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՓՇՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ԿՈՂՄԸ

Հանցակազմը, որպես որոշակի տեսակի հանցագործությունների հասկացության գիտական վերացարկում, իր մեջ ընդգրկում է այդ հանցագործությունների առավել էական ու բնութագրական հատկանիշների համակցությունը¹: Հանցակազմի հիմնական նշանակությունն այն է, որ բավարար հիմք է ստեղծվում հավաստելու հանցագործության (կոնկրետ դեպքում հափշտակության) առկայության փաստը: Արարքը հանցագործություն է, եթե այն իր մեջ բովանդակում է հանցակազմի բոլոր տարրերն ու հատկանիշները: Անձի արարքում որոշակի հանցակազմի առկայության հավաստումը հիմք է հանդիսանում այդ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար:

Հափշտակության վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ առկա հիմնական բնորոշումներն իրենց մեջ ընդգրկում են արարքի հետևյալ վեց հիմնական հատկանիշները՝

- 1) գույքի պատկանելիությունն ուրիշին,
- 2) գույքը վերցնելը և (կամ) հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին դարձնելը,
- 3) ապօրինությունը,
- 4) անհատույց լինելը,
- 5) սեփականատիրոջը կամ գույքը տիրապետող այլ անձին վնաս պատճառելը և
- 6) շահադիտական նպատակը:

Հափշտակության օբյեկտիվ կողմը բնորոշող առաջին հատկանիշը համարվում է՝ «ուրիշի գույքը վերցնելը և (կամ) հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին դարձնելը»: Ուրիշին պատկանող գույքը վերցնելը և (կամ) հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին դարձնելն իրենից ներկայացնում է արարք, այն է՝ գործողություն: Արարքը միշտ հանդես է գալիս որպես որոշակի մարդու հանրորեն վտանգավոր կոնկրետ վարքագիծ, որն իրականացվում է որոշակի պայմաններում, տեղում և ժամանակահատվածում: Ընդ

որում, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը հանցագործություն է համարում ոչ թե մարդու այնպիսի մտքերը կամ գաղափարները, որոնց իրականացումը կարող է վնաս պատճառել անձին, հասարակությանը և պետությանը, այլ միայն հանրորեն վտանգավոր այն արարքները (գործողությունը կամ անգործությունը), որոնք ոտնձգում են համապատասխան քրեաիրավական նորմերով պահպանվող հասարակական հարաբերությունների դեմ:

Իրավաբանական գրականության մեջ և դատական պրակտիկայում հափշտակությունների վերաբերյալ օգտագործվող տերմիններից առավել տարածվածը՝ «**ձեռք բերել**», «**յուրացնել**», «**տիրապետել**» (նաև՝ զավթել, տիրանալ, սեփականել²), «**վերցնել**» և «**դարձնել**» տերմիններն են: «**Ձեռք բերել**» և «**յուրացնել**» տերմինները բոլորովին չեն համապատասխանում հափշտակության հանցակազմի բնույթին: Դրանցից առաջինը, ըստ էության, իր մեջ ընդգրկում է գույքի ձեռքբերման այն փաստը, որն արդեն դուրս է բերվել պետական կամ հանրային ֆոնդերից, օրինակ՝ հափշտակված գույք գնելը և այլն, որը չափազանց ընդլայնում է «հափշտակություն» հասկացությունը: Իսկ երկրորդը փաստացի նախատեսում է հափշտակության միայն մասնավոր դեպքերը, դրա ձևերից միայն մեկը, որը չափազանց նեղացնում է վերջինիս սահմանները:

Ոչ այնքան հաջողված է համարվում «**տիրանալ**» տերմինը, որը նշանակում է՝ ա/ «**զավթել**», բ/ «**յուրացնել**», գ/ «**վերցնել խաբեությանը կամ ուժի գործադրմամբ**», դ/ «**ինչ-որ բան վերցնել լիարժեք տիրապետման ներքո**», ե/ «**դեպի իրենը գրավել, ինչ-որ բան իր ազդեցությանը ենթարկել**» և այլն: Նշված բնորոշումներից հետևում է, որ «**տիրանալ**» տերմինը չի ենթադրում համապատասխան ֆոնդերից գույքի մշտա-

www.lawinstitute.am

կան և պարտադիր դուրս բերում: Գրանց տիրապետումը հնարավոր է նաև որոշակի ժամանակահատվածով, որը հաճախ հանդիպում է ինքնիրավչության, պաշտոնեական դիրքի չարաշահման և այլ հանցակազմերում: Բացի դրանից, հափշտակություն հնարավոր է նաև այն դեպքերում, երբ հանցավորը գույքն անմիջականորեն չի տիրապետում, այլ փոխանցում է երրորդ անձանց:

Հափշտակությունն ամբողջությամբ չի բնորոշում նաև «վերցնել» տերմինը: Ընդհանուր առմամբ այն հասկացվում է ինչ-որ բանից «անջատում», «հեռացում»: Հափշտակությունների դեպքում իրապես տեղի է ունենում համապատասխան ֆոնդերից գույքի «անջատում», «հեռացում» կամ «վերցնելու» պրոցես: Սակայն դրանով հափշտակությունը չի ավարտվում: Այն պետք է վնաս պատճառի նաև նյութական բարիքների բաշխման հարաբերություններին: Օրինակի համար, «վերցնել» է համարվում նաև գույքի համապատասխան ֆոնդերից «անջատման» կամ «հեռացման» այն պրոցեսը, որը կատարվում է դրա ոչնչացման նպատակով և այլն: Հափշտակության բնորոշման մեջ միայն նշված տերմինի օգտագործումն էապես ընդլայնում է վերջինիս սահմանները:

Արարքն ամբողջությամբ չի բնորոշում նաև «դարձնել» տերմինը, որն, ըստ որոշ հեղինակների, իմաստային առումով համարժեք է «օգտագործել», «ինչ-որ բանով օգտվել» բառերին: «Դարձնել» տերմինն իր մեջ չի ներառում պետական կամ հանրային ֆոնդերից գույքի դուրս բերման պահը, չի մատնանշում հափշտակության առաջնային էտապը և չի նշում արտադրական հարաբերություններին վնաս պատճառելու փաստը: Այն միայն վկայում է արժեքներն առանձին անձանց օգտին դարձնելու, հափշտակության իրագործման և նյութական բարիքների բաշխման հարաբերություններին պատճառված վնասի մասին: Իրականում գույքից «օգտվելը», «օգտագործելը», առանձին անձանց «օգտին դարձնելը» հնարավոր է այն բանից հետո, երբ այն դուրս է բերվել պետական կամ հանրային ֆոնդերից: Օրինակ՝ հանցավորն իր օգտին է դարձնում հայտնաբերված կամ պատահաբար իր մոտ հայտնված նյութական արժեքը և այլն: Այդ իսկ պատճառով, հափշտակությունների

բնորոշման ժամանակ այդ տերմինի օգտագործումը կարող է առաջ բերել դիտարկվող հանցագործությունների լայնածավալ մեկնաբանման անհրաժեշտություն³:

Նշված տերմինների օգտագործմամբ հափշտակությունների բնորոշման նման անհաջող փորձերը բացատրվում են նրանով, որ դրանցից և ոչ մեկը (ինչպես նաև ցանկացած այլ տերմին), չի կարող տալ այդ բարդ երևույթի համապարփակ բնութագիրը, որն իր հերթին պայմանավորված է խախտվող հասարակական հարաբերությունների բարդությամբ: Այս հանգամանքի հետ կապված, իրավաբանական գրականության մեջ առաջարկվել է ընտրել հափշտակության օբյեկտիվ կողմը բնորոշող այնպիսի մի տերմին, որն իր մեջ կներառի «արտադրական և նյութական բարիքների բաշխման հարաբերությունների դեմ ուղղված արարքի» բնորոշումը: Սակայն վերևում նշված տերմիններից և ոչ մեկը չի բավարարում առաջարկվող պահանջներին, ուստի, դրա հետ կապված, անհրաժեշտություն է առաջանում միաժամանակ օգտագործել երկու տերմին, որոնք իրենց համակցության մեջ հափշտակությունը բնորոշում են ճիշտ իր բովանդակությանը համապատասխան:

Արարքի բնութագրման նպատակով, որը վնաս է պատճառում արտադրական հարաբերություններին, առավել ընդունելի է օգտագործել «վերցնել» տերմինը, քանի որ այն իրենից ներկայացնում է պետական կամ հանրային ֆոնդերից գույքը վերցնելու պրոցեսը, որն էլ համարվում է նաև հանրորեն վտանգավոր արարք: Դա պայմանավորված է նյութական բարիքների արտադրության հասարակական հարաբերությունների խախտման և սեփականությանը պատճառված վնասի փաստով: Գույքը վերցնելը համապատասխան ֆոնդերից իր մեջ ներառում է նաև հակաօրինական գործողություն, որն արգելված է քրեական օրենքով: Այն չպետք է պարտադիր համարել միայն հանցավորի համար: Այն կարող է իրականացվել նաև հանցավորից անմիջական ազդեցության ներքո գտնվող այլ անձի կողմից, օրինակ՝ անչափահասի կողմից:

Եթե հափշտակությունը ձևակերպենք որպես «գույքի հակաօրինական վերցնելը պետական կամ հանրային ֆոնդերից», ապա որպես այդպիսի հանցագործություն կարելի է ընդունել

գույքի ցանկացած վերցման փաստ: Դ-ա է պատճառը, որ նյութական բարիքների բաշխման հարաբերություններին վնաս պատճառող արարքի բնորոշման համար անհրաժեշտ է կիրառել մեկ այլ տերմին ևս, այն է՝ **«դարձներ»**: Այդ տերմինն ամբողջացնում և ընդգծում է այն հանգամանքը, որ վերցված գույքն օգտագործվում է ի շահ առանձին անձանց և առավել լայն կերպով է բնութագրում արարքը հափշտակության դեպքում: **«Վերցնել»** և **«դարձնել»** տերմիններն իրենց համակցության մեջ արարքը բնորոշում են ճիշտ իր բովանդակությանը համապատասխան: Դ-ա կարևորվում է նրանով, որ նշված տերմինները, մեկը մյուսին լրացնելով, նեղացնում են իրենց իմաստային նշանակությունը հափշտակության շրջանակներում: Այսպես, օրինակ, «պետական կամ հանրային ֆոնդերից գույքը հակաօրինական վերցնելը» կարող է հանդես գալ ոչ միայն հափշտակությունների դեպքում: Սակայն, երբ խոսքը վերաբերում է ինչ-որ մեկի օգտին գույքը վերցնելուն, ապա այն սահմանափակում է հասկացության բովանդակությունը, քանի որ այդ դեպքում գույքը վերցնելու ոչ բոլոր դեպքերն են, որ բնորոշ են հափշտակություններին, այլ միայն նրանք, որոնք ուղեկցվում են նյութական արժեքներն առանձին անձանց օգտին դարձնելու փաստով⁴, այլ կերպ ասած՝ «Անձին հափշտակություն կատարելու մեջ հնարավոր է մեղադրել միայն այն դեպքում, եթե նա գույքը վերցրել է իր կամ այլ անձանց օգտին դարձնելու նպատակով»⁵: Հանդիպում են նաև դեպքեր, երբ հափշտակության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը նկարագրելիս, հատկապես հափշտակության բնորոշման մեջ, արտահայտվում են այլ տերմիններ, մասնավորապես՝ **«վերցնելը»** և **«բռնազավթելը»**, **«վերցնելը»** և **«սեփականությունը դարձնելը»**, **«դուրս բերումը»** և **«դարձնելը»** և այլն, որոնք բոլորն էլ բնորոշում են հափշտակության օբյեկտիվ կողմը⁶:

Իրավաբանական գրականության մեջ խիստ քննադատության է ենթարկվել նաև հափշտակությունների բնորոշման մեջ տեղ գտած՝ **«հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին»** ձևակերպումը և պատճառաբանվել նրանով, որ նշված բառերը նախ և առաջ չեն սահմանազատում ուրիշից հափշտակված կամ ժամանակավորապես փոխառված գույքի տարբերությունը, քանի որ

վերջինիս դեպքում այն նույնպես անցնում է **«հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին»**: Բացի այդ, «այլ անձանց» բառերը համարվում են ավելորդ և անիմաստ, քանի որ հափշտակության դեպքում միևնույն է, թե ով կստանա «օգուտ»՝ անձը, որն անմիջապես հափշտակել է ուրիշի գույքը, թե՛ այլ անձինք⁷: Հարկ է նկատել, որ նշված տեսակետը գուրկ չէ բավարար հիմքերից և խնդրո առարկայի կարևորությունից ելնելով, արժանի է առանձնակի ուշադրության: Ուրիշի գույքը հանցավորի կամ այլ անձի օգտին դարձնելը, եթե դրան չի գուգորդում գույքի բռնազավթում, ապա տեղի է ունենում գույքի սեփականատիրոջ կամ գույքը տիրապետող այլ անձի կողմից գույքի կամավոր փոխանցում հանցավորի կամ այլ անձանց տիրապետմանը: Այսինքն՝ սեփականատիրոջից կամ գույքը տիրապետող այլ անձից գույքի փոխանցումը հանցավորին կատարվում է կամավոր, ընդ որում, **խարդախության դեպքում**՝ խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու միջոցով, իսկ **յուրացման կամ վատնման դեպքում**՝ սեփականատիրոջ կամ գույքը տիրապետող այլ անձանց և հանցանք կատարած անձի միջև գոյություն ունեցող իրավահարաբերությունների ուժով:

Քրեական օրենսդրությունը, կախված հանցագործության կատարման եղանակից, հատուկ տարբերակելով հափշտակությունների վերաբերյալ նախատեսվող պատասխանատվության տեսակները, առանձին հողվածներով առանձնացնում և ամրագրում է հափշտակության հետևյալ ձևերը՝

- 1) գողություն,
- 2) խարդախություն,
- 3) յուրացում կամ վատնում,
- 4) կողոպուտ,
- 5) ավազակություն և այլն:

Սեփականության դեմ ուղղված նշված ոտնձգությունները միմյանցից էապես տարբերվում են իրենց կատարման եղանակով: Բացառություն են կազմում միայն «Պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաներ կամ փաստաթղթեր հափշտակելու» (ՀՀ քր. օր-ի 180 հոդված) և «Հափշտակությունը, որը կատարվել է համակարգչային տեխնիկայի օգտագործմամբ» (ՀՀ քր. օր-ի 181 հոդված) հանցակազմերը: Նշված

հանցակազմերի դիսպոզիցիան որևէ կերպ չի պարզաբանում, թե նշված արարքների կատարումը հափշտակության կոնկրետ որ ձևով է ենթակա կատարման, այսինքն՝ կարելի է մեկնաբանել որպես գույքի հափշտակություն՝ **«անկախ հափշտակության կատարման եղանակից»**: Սակայն դա բոլորովին էլ չի նշանակում, որ գույքի հափշտակությունը կարող է կատարվել ցանկացած այնպիսի մի եղանակով, որը բացարձակ հայտնի չէ քրեական օրենսդրությանը:

Վ. Ն. Կուդրյավցևը, ելնելով հանցակազմերի միջև գոյություն ունեցող սահմանազատող հատկանիշների քանակից, առանձնացնում է երեք հիմնական դեպքեր.

1) երբ հանցակազմերի միջև ընդհանուր հատկանիշները, բացի տարիքից և մեղսունակությունից, բացակայում են,

2) երբ հանցակազմերն ունեն քիչ քանակությամբ ընդհանուր հատկանիշներ:

Նման հարաբերակցության մեջ են գտնվում, օրինակ՝ գողության (հոդված 177) և երեխայի առքուվաճառքի (հոդված 168) կամ մարդուն առևանգելու (հոդված 131) հանցակազմերը: Նշված հանցագործությունների օբյեկտները տարբեր են՝ մի դեպքում հանդես է գալիս **սեփականությունը**, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ **ընտանիքի և երեխայի շահերն ու անձի ազատությունը**: Հիմնականում տարբերվում են նաև սուբյեկտները (ըստ տարիքի): Մասամբ համընկնում են միայն գործողությունների եղանակը՝ «հափշտակությունը» և «առքուվաճառքը» կամ «առևանգելը», ինչպես նաև մեղքի ձևը՝ դիտավորությամբ կատարելը: Սակայն մնացած հատկանիշները տարբերվում են ըստ ոտնձգության առարկայի և սուբյեկտիվ կողմի: Նման պարագայում հանցակազմերի սահմանազատումը միմյանցից դժվարություն չի ներկայացնում և այն կարող է իրականացվել մի շարք հատկանիշների միջոցով: Բացի այդ, նշված հանցակազմերի մեծ մասն ունեն տարբեր կառուցվածքներ,

3) երբ հանցակազմերն ունեն բոլոր ընդհանուր հատկանիշները, բացի մեկից:

Տվյալ դեպքում միայն այդ հատկանիշն ունի սահմանազատող նշանակություն: Այդպիսի հանցագործությունները կարելի է բառի իսկական իմաստով անվանել **«հարակից»**, քանզի վերջիններիս կառուցվածքը սովորաբար լինում է

միանման: Այսպես օրինակ՝ գողությունը տարբերվում է կողոպուտից միայն գործողության եղանակով, իսկ կողոպուտի հասարակ տեսակը կողոպուտի որակյալ տեսակից՝ մեկ համարժեք հատկանիշով և այլն⁸:

Օբյեկտիվ կողմի վերջնական սահմանազատման համար Վ. Ն. Կուդրյավցևն առաջարկում է երեք հիմնական հարցերի պարզաբանում՝ ա/ եղե՞լ է արդյոք գույքի հափշտակում պաշտոնեական դիրքն օգտագործելու միջոցով կամ առանց դրա, բ/ եթե ոչ, ապա այն գաղտնի՞ է կատարվել, թե՞ բացահայտ, գ/ եթե կատարվել է բացահայտ, ապա բռնություն գործադրվե՞լ է, թե՞ ոչ, եթե գործադրվել է, ապա ինչպիսի՞, թե՞ կատարվել է առանց բռնություն գործադրելու: Պատկերացնենք, որ գույքի հափշտակումն իրականացվել է առանց պաշտոնեական դիրքն օգտագործելու և գաղտնի: Հետևաբար արարքը ենթակա է որակման որպես գողություն⁹:

Հափշտակության օբյեկտիվ կողմին վերաբերող երկրորդ հատկանիշը հանդիսանում է ուրիշի գույքն **անօրինական վերցնելը և (կամ) իր կամ այլ անձանց օգտին դարձնելը**: **«Անօրինականությունը»** կամ այսպես կոչված **«հակաօրինականությունը»**, հանդիսանում է հանրորեն վտանգավոր արարքի կարևոր սոցիալական հատկանիշը, որովհետև ինչքան էլ վտանգավոր լինի արարքը, այն չի կարող հանցագործություն համարվել, եթե նախատեսված չէ քրեական օրենքով:

Երբեմն իրավաբանական գրականության մեջ վստահված գույքի յուրացումը նշանակում է՝ **«օրինական տիրապետումից անցումը հակաօրինականի»**, որը երբեմն **անվանում են նաև գույքի «ֆորմալ բռնագրավում»**¹⁰: Անձը գույքը հափշտակելով, դրա նկատմամբ «հաստատում է գերիշխանություն»: Այդ իսկ պատճառով նա գույքը տնօրինում, տիրապետում և օգտագործում է ի սեփականություն, սակայն այն տարբերությամբ, որ գույքը հափշտակող անձն իրավաբանորեն չի հանդիսանում դրա սեփականատերը, քանի որ հնարավոր չէ սեփականության իրավունքի ձեռքբերումը հանցավոր ճանապարհով: Անկախ ամեն ինչից, տուժողը չի կորցնում իրենից հափշտակված գույքի նկատմամբ իր ունեցած սեփականության իրավունքը: Դա է պատճառը, որ իրավաբանական գրականության

մեջ հափշտակության վերաբերյալ տրվող բնորոշումների մեջ, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված ուրիշի գույքը չի բնութագրվում իբրև հանցավորի սեփականություն, այլ բնութագրվում է որպես՝ «**ուրիշի գույքը հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին դարձնելը**»: Միևնույն ժամանակ, նշվածը բոլորովին էլ չի նշանակում, որ հափշտակություն պետք է համարել ուրիշի գույքը շահադիտական նպատակներով ժամանակավորապես օգտագործումը: Այդ դեպքում արարքը պետք է որակվի խաբեության կամ վատահույունը չարաշահելու եղանակով գույքային վնաս պատճառելու (ՀՀ քր. օր-ի 184 հոդված) կամ ավտոմեքենային կամ տրանսպորտային այլ միջոցին առանց հափշտակելու նպատակի ապօրինաբար տիրանալու (ՀՀ քր. օր-ի 183 հոդված) համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածներով¹¹:

Հափշտակության օբյեկտիվ կողմին վերաբերող երրորդ հատկանիշը ուրիշի գույքն **անհատույց վերցնելն է**: Այն բնութագրվում է ուրիշին պատկանող գույքը հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին վերցնելու կամ դարձնելու մեջ՝ առանց դրա համարժեքը փոխհատուցելու (մեղադրյալի մոտ բացակայում է պատճառված վնասը հետագայում հատուցելու մտադրությունը):

Եթե գույքը տիրանալու պրոցեսում սեփականատիրոջը տրամադրվում է համապատասխան փոխհատուցում, ապա այդպիսի գործողությունը չպետք է դիտել որպես հափշտակություն, քանի որ այդ գործողությունները գույքային վնաս չեն պատճառում (այսինքն՝ տեղի չի ունենում գույքային ֆոնդերի նվազում): Իսկ վերցված գույքի մասնակի փոխհատուցման դեպքում չի նշանակում, որ հափշտակության հանցակազմը բացակայում է: Այն կարող է հաշվի առնվել միայն հափշտակության որոշակի չափի առկայության դեպքում: Իսկ այն հարցի պարզումը, թե փոխհատուցումը համարժեք է եղել, թե՛ ոչ, որոշում է դատարանը՝ հիմնվելով գործի կոնկրետ հանգամանքների վրա՝ անհրաժեշտության դեպքում հաշվի առնելով նաև տուժողի կարծիքը:

Հափշտակության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի վերջին չորրորդ հատկանիշը հանրորեն վտանգավոր հետևանքն է՝ **սեփականատիրոջը կամ գույքը տիրապետող այլ անձին պատ-**

ճառված վնասը: Վնաս պատճառելու տակ հասկացվում է այն նյութական վնասը, արտահայտված գույքի ընդհանուր արժեքի չափով, որը վերցվել (կամ դարձվել) է հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին: Պատճառված վնասի մեջ չեն ընդգրկվում տվյալ գույքի օգտագործման արդյունքում բաց թողնված օգուտները:

Սակայն հափշտակության հետ կապված գործերով հանցագործությունները որակելու ընթացքում «**սեփականատիրոջը կամ գույքը տիրապետող այլ անձին պատճառված վնաս**» հասկացությունը չպետք է նույնացնել ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու ընթացքում պատճառված վնասի հետ: Ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու ընթացքում հանցավորը շահադիտական նպատակ չի հետապնդում: Եթե ոչնչացված կամ վնասված գույքը հանդիսացել է հափշտակության բաղկացուցիչ մաս, ապա արարքը ՀՀ քր. օր-ի 185 հոդվածով որակելը ճիշտ չէ: Այն դեպքում, երբ հափշտակություն կատարելիս գույքը զգալի չափով վնասվում է՝ արգելքները հաղթահարելու նպատակով (օրինակ՝ շինության մուտքի դուռը կոտրելը, որտեղ պահվում են նյութական արժեքները և այլն), ապա տվյալ դեպքում գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմը ստանում է ինքնուրույն քրեաիրավական նշանակություն: Եթե գույքի ոչնչացումը կամ վնասումը թեկուզև կապված է հափշտակության հետ, սակայն ձևավորում է ինքնուրույն հանցակազմ, ապա կատարվածը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ (օրինակ՝ պահեստից կատարված հափշտակության հետքերը թաքցնելու նպատակով կատարվում է պահեստի հրկիզում, ապա արարքը պետք է որակվի ՀՀ քր. օր-ի 177 հոդվածի և 185 հոդվածի 2-րդ մասի հատկանիշներով):

Ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կարող է հանդես գալ նաև այնպիսի հանցագործությունների հետևանք, ինչպիսիք են՝ ահաբեկչությունը (ՀՀ քր. օր-ի 217 հոդված), օդանավ, նավ կամ երկաթուղային շարժակազմ փախցնելը կամ զավթելը (ՀՀ քր. օր-ի 221 հոդված), զանգվածային անկարգությունները (ՀՀ քր. օր-ի 225 հոդված), խուլիգանությունը (ՀՀ քր. օր-ի 258 հոդված), վանդալիզմը (ՀՀ քր. օր-ի 260 հոդված), դիվերսիան (ՀՀ քր. օր-ի 303 հոդված) և այլն:

ՀՀ քր. օր-ի 185 հոդվածի հատկանիշները

րով արարքը ենթակա է որակման միայն այն դեպքերում, երբ ոչնչացվող կամ վնասվող առարկաները չեն գտնվում քրեաիրավական հատուկ նորմերի պաշտպանության ներքո և իրենց մեջ չեն պարունակում առավել ծանր հանցագործության հատկանիշներ: Օրինակ՝ հանցավորը, հրկիզելով շինությունը, կարող է նաև չնախատեսել, որ նրա ներսում մարդ է գտնվում, կամ հրշեջները հրդեհը մարելու ժամանակ կարող են ստանալ ուժեղ այրվածքներ: Սակայն նկատի ունենալով հրդեհի ուժգնությունը, հանցավորն ունի բոլոր հնարավորությունները նախատեսելու իր կատարած գործողությունների հնարավոր հետևանքները:

Հրկիզումն իրականացնողի մեղավորությունն այնպիսի հետևանքների նկատմամբ, ինչպիսիք են մարդկային զոհերը, կարող է արտահայտվել նաև հանցավոր ինքնավստահությամբ, քանի որ հանցավորը թեկուզև նախատեսում է այդպիսի հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, սակայն առանց բավարար հիմքերի, ինքնավստահորեն հույս է ունեցել, որ դրանք կկանխվեն: Նման դեպքերում հանցավորի գործողություններն ամբողջությամբ ընդգրկվում են գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմի ծանրացուցիչ հանգամանքներում և արարքը լրացուցիչ որակելու կարիք չունի:

Եթե գույքի դիտավորյալ ոչնչացումը կամ վնասումը կատարվում են խուլիզանական դրդումներով, ապա ՀՀ քր. օր-ի 185 հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված ծանրացուցիչ հանգամանքների բացակայության դեպքում արարքը որակվում է որպես խուլիզանություն: Այն դեպքում, երբ ուրիշի գույքի ոչնչացումը կամ վնասումը կատարվել է խուլիզանական դրդումներով և գույքը գտնվել է այնպիսի հանգամանքներով, որոնք նախատեսված են ՀՀ քր. օր-ի 185 հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով (հրկիզման, պայթեցման կամ հանրավտանգ այլ եղանակով, խոշոր չափերով, առանձնապես խոշոր չափերով, անզուրուքությամբ առաջացրել է մարդու մահ կամ պատմական, գիտական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաների ոչնչացում կամ վնասում), ապա պատասխանատվությունը պետք է վրա հասնի հանցագործությունների համակցությամբ: Այս

դեպքում խնդիրը վերաբերում է գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու այնպիսի շարժառիթներին, որոնք կատարված արարքին հաղորդում են հանցագործության բնույթ՝ ուղղված երկու տարբեր օբյեկտների դեմ՝ սեփականության և հասարակական կարգի դեմ:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարակուսանք է առաջացրել նաև այն ձևակերպումը, որի հիմքում ընկած է **«գույքը տիրապետող այլ անձ»** հասկացությունը: Այլ անձը (ոչ սեփականատերը) ուրիշի գույքը կարող է տիրապետել ոչ միայն օրինական, այլև անօրինական ձևով: Այնուհայտ է, որ քրեական օրենքը պետք է պաշտպանության տակ առնի այն անձանց շահերը, որոնք ուրիշի գույքը տիրապետում են օրինական հիմքերով: Սակայն պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ հափշտակված գույքի **«հափշտակումը»** սեփականատիրոջը վնաս չի պատճառում, այլ «վնաս» է պատճառում այն անձին, ով հափշտակել է գույքը դրա իրական սեփականատիրոջից, ով իրականում վնաս է պատճառել սեփականատիրոջը և ով դրանով իսկ անօրինական տիրապետում է ուրիշի գույքը: Որոշ հեղինակների կարծիքով, այդ պրակտիկան ենթակա է վերանայման և հափշտակության բնորոշման մեջ «գույքը տիրապետող այլ անձ» ձևակերպումը պետք է փոխարինել «գույքի այլ օրինական տիրապետող» ձևակերպմամբ (այսինքն՝ այն անձը, որն ուրիշի գույքը տիրապետում է օրինական հիմքերով): Նաև առաջարկվել է, որ նախկինում հափշտակված գույքի **«հափշտակումը»** նախատեսվի առանձին հանցակազմի տեսքով (առանձին հոդվածով), սակայն ոչ թե հափշտակության համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածներում, այլ՝ «Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ» գլխում՝ առանձին հոդվածի տեսքով: Այս կապակցությամբ հարկ է նկատել, որ օրինակ՝ ՌԴ-ի նոր քրեական օրենսգրքի առաջարկվող բոլոր նախագծերում տվյալ հանցակազմի համար նախատեսվում էր համապատասխան հոդված, որը, սակայն, օրենսդրի կողմից չընդունվեց և դրա փոխարեն առաջարկվեց պատասխանատվություն նախատեսել **«Այնուհայտ հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված գույք ձեռք բերելու կամ իրացնելու»** համար (ՀՀ քր. օր-ի 216 հոդված): Սակայն այստեղ կասկած է հարուցում

այն փաստը, որ վերը նշված հանցակազմը նախատեսված է «Տնտեսության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործություններ» գլխում: Պետք է նկատի ունենալ, որ ակնհայտ հանցավոր ճանապարհով գույք ձեռք բերելու հանցակազմը որևէ կերպ կապված չէ տնտեսության իրավաչափ գործունեության հետ և այն առավել մոտ է հափշտակությանը: Ուստի առավել նպատակահարմար կլիներ, որպեսզի նշված հանցագործության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմը ընդգրկվեր «Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ» գլխում¹²:

Ըստ հանցակազմի (օբյեկտիվ կողմի) օրենսդրական նկարագրության եղանակի առանձնահատկության, հանցակազմերը լինում են՝

- 1) նյութական,
- 2) ձևական,
- 3) հատված:

Նյութական են համարվում այն հանցակազմերը, որոնցում վտանգավոր հետևանքները նկարագրվում են (կամ դրանց առկայությունը ենթադրվում է) որպես հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ: Նման դեպքերում օրենքում նկարագրված վտանգավոր հետևանքների առաջացումը պարտադիր է հանցագործությունն ավարտված ճանաչելու համար: Հակառակ դեպքում (եթե հետևանքները չեն առաջանում) արարքը որակվում է որպես **հանցափորձ**: Ուրիշի գույքի հափշտակության դեպքում, որպես օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ, նյութական հանցակազմի մեջ ընդգրկվում են **հանրորեն վտանգավոր հետևանքները**: Հափշտակությունների դեպքում հանցագործության արդյունքն արտահայտվում է սեփականատիրոջը ռեալ նյութական վնաս պատճառելու մեջ, որի չափը որոշվում է հափշտակված գույքի արժեքով: Որքան մեծ է հափշտակված գույքի արժեքը, արտահայտված դրամական գումարով, այնքան ավելի մեծ նյութական վնաս է պատճառվում սեփականատիրոջը և այդքան անգամ ավելի մեծ է հափշտակության չափը: Մի շարք հանցակազմերում (օրինակ՝ գողություն, կողոպուտ, յուրացում, վատնում և այլն) պատճառված վնասի չափը դիտվում է որպես հանցագործությունը **որակյալ** («գույքի հափշտակությունը զգալի չափերով») և **առանձնապես որակյալ** («խոշոր չափերով») և **առանձնապես խոշոր չափերով») դարձնող հատկանիշ**: Ընդ որում անհրաժեշտ է, որպեսզի հանրորեն վտանգավոր արարքը կատարող անձի ակտիվ գործողությունների և դրա հետևանքների միջև առկա լինի **անհրաժեշտ պատճառական կապ**: Հափշտակությունը համարվում է ավարտված հանցագործություն սկսած այն պահից, երբ հանցավորը, փաստացի տիրանալով գույքին, ռեալ հնարավորություն է ստանում այն տնօրինելու և, որպես իր սեփականությունը հանդիսացող գույքի, իր հայեցողությամբ օգտագործելու: Սուբյեկտի մոտ հափշտակված գույքն օգտագործելու և տնօրինելու ռեալ հնարավորության բացակայության դեպքում բացակայում է նաև հափշտակության ավարտված հանցակազմի առկայությունը: Տվյալ դեպքում հանցավորի արարքը ենթակա է որակման՝ որպես ուրիշի գույքի հափշտակության հանցափորձ:

Հանցագործությամբ պատճառված վնասը կարող է լինել երկու տեսակի՝ բարոյական և նյութական: Հափշտակության դեպքում ակնհայտ է, որ հետևանքը հանդիսանում է նյութական վնասը: Տեսության մեջ և պրակտիկայում «նյութական վնաս» ասվածը հասկացվում է միայն իրական պատճառված վնասը, որն ի տարբերություն տվյալ գույքի նկատմամբ բաց թողնված օգուտների, որոշվում է հափշտակված գույքի արժեքով:

Կախված այն հանգամանքից, որ հափշտակությունը պարունակում է նյութական հանցակազմ և ավարտված է համարվում հանրորեն վտանգավոր հետևանքները վրա հասնելու պահից, ուստի հափշտակությունների քրեաիրավական որակման համար կարևոր է ավարտված հանցագործության (կոնկրետ դեպքում՝ հափշտակության) տարբերումը չավարտված հանցագործությունից: ՀՀ քր. օր-ի 33-րդ հոդվածը սահմանում է ավարտված և չավարտված հանցագործությունների հասկացությունը: Ըստ նշված հոդվածի՝ «Ավարտված հանցագործություն է համարվում այն արարքը, որը պարունակում է քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցակազմի բոլոր հատկանիշները: Չավարտված հանցագործություններ են համարվում հանցափորձը և ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցա-

գործությունների նախապատրաստությունը:

Հանցագործության նախապատրաստության և հանցափորձի համար պատասխանատվությունը վրա է հասնում սույն քր. օր-ի Հատուկ մասի նույն հոդվածով, ինչ ավարտված հանցագործության համար՝ հղում կատարելով օրենսգրքի 34 կամ 35 հոդվածներին»:

Հափշտակության հանցափորձ է համարվում ուղղակի դիտավորությամբ կատարված այն գործողությունը, որն անմիջականորեն ուղղված է հափշտակություն կատարելուն, եթե հափշտակությունն ավարտին չի հասել անձի կամքից անկախ հանգամանքներով (ՀՀ քր. օր-ի

34 հոդված):

Հափշտակության նախապատրաստություն է համարվում ուղղակի դիտավորությամբ հափշտակություն կատարելու համար միջոցներ կամ գործիքներ ձեռք բերելը կամ հարմարեցնելը, ինչպես նաև դիտավորությամբ այլ պայմաններ ստեղծելը, եթե հափշտակությունն ավարտին չի հասցվել այդ անձի կամքից անկախ հանգամանքներով (ՀՀ քր. օր-ի 35 հոդված):

Բացառություն է կազմում միայն ավագակության հանցակազմը, որը ավարտված է համարվում ուրիշի գույքը հափշտակելուն ուղղված հարձակումը կատարելու պահից:

¹ Տե՛ս Գրիգորյան Մ. Վ. «Հանցագործության ուսմունքը քրեական իրավունքում», Երևան, 2001թ., էջ 51:

² Տե՛ս «Ռուս-հայերեն բառարան» /մեկ հատորով/, ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Ս. Ս. Ղարիբյան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1977թ., էջ 255:

³ Տե՛ս Пинаев А. А. «Уголовно-правовая борьба с хищениями». Харьков, 1975. С. 85-87.

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 88-90:

⁵ Տե՛ս Бюллетень Верховного суда СССР. 1965. N3. С. 24-25.

⁶ Տե՛ս «Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации». Расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики. Экзамен. М., 2002. С. 308.

⁷ Տե՛ս Кочой С. М. «Ответственность за корыстные преступления против собственности». Учебно-практическое пособие, издание 2-е, дополненное и переработанное. М., 2000. С. 105.

⁸ Տե՛ս Кудрявцев В. Н. «Общая теория квалификации преступлений». Юридическая литература. М., 1972. С. 147-148.

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 166-168:

¹⁰ Տե՛ս «Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации». Расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики. Экзамен. М., 2002. С. 308.

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 308:

¹² Տե՛ս Кочой С. М. «Ответственность за корыстные преступления против собственности». Учебно-практическое пособие, издание 2-е, дополненное и переработанное. М., 2000. С. 106-107.

ԳԵՎՈՐԳ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի, քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ

**ԱՆՁԻ ԿԱՄ ՄԵՐՉԱՎՈՐԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ԿԱՊՎԱԾ ԱՅԴ ԱՆՁԻ ԿՈՂՄԻՑ ԻՐ
ԾԱՌԱՅՈՂԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՀԵՏ
(ՀՀ ՔՕ 104-րդ ՀՈՂՎԱԾԻ 2-րդ ՄԱՍԻ 2-րդ ԿԵՏ)**

Անձի կամ նրա մերձավորի սպանությունը՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, ներկայացնում է հասարակության համար բարձր վտանգավորության աստիճան, քանի որ ոտնձգություն է կատարում ոչ միայն տուժողի կյանքին, այլ նաև այլ օբյեկտին՝ այն հասարակական հարաբերություններին, որոնք տալիս են անձին իր ծառայողական գործունեությունը կամ իր հասարակական պարտքն իրականացնելու հնարավորություն:

Հարկ է նշել, որ ցանկացած հանցագործության կատարումը որևէ անձի նկատմամբ՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, ՀՀ ՔՕ 63-րդ հոդվածով դիտարկվում է որպես հանցավորի պատիժը ծանրացնող հանգամանք: Բայց այն դեպքում, երբ տվյալ հանգամանքը նախատեսված է ՀՀ ՔՕ հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով որպես հանցագործության որակյալ հատկանիշ, այն կրկնակի չի նշվում որակման և պատժի նշանակման ժամանակ:

Սպանության տվյալ որակյալ տեսակը բաղկացած է 2 հանցակազմերից. առաջինն անձի կամ նրա մերձավորի սպանության կատարումն է՝ կապված տվյալ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման հետ, երկրորդը անձի կամ նրա մերձավորի սպանության կատարումն է՝ կապված հասարակական պարտքի կատարման հետ: Ծառայողական գործունեության իրականացման տակ պետք է հասկանալ անձի պարտականությունները, որոնք բխում են աշխատանքային պայմանագրից՝ կնքված պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման, մասնավոր և այլ հաստատված կարգով գրանցված ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների հետ, անկախ սեփականության ձևերից, ձեռնարկատերերի հետ, որոնց

գործունեությունը չի հակասում գործող օրենսդրությանը: Ծառայողական գործունեության այսպիսի ըմբռնումը հիմք է տալիս մտածելու, որ տուժողները կարող են լինել ոչ միայն պաշտոնատար անձինք, այլ նաև պետական և մունիցիպալ աշխատողներ, որոնք չունեն պաշտոնական լիազորություններ, ինչպես նաև ոչ պետական ձեռնարկությունների, հաստատությունների և կազմակերպությունների աշխատողներ, որոնք կատարում են իրենց ծառայողական պարտականությունները:

Հասարակական պարտքի կատարման տակ պետք է հասկանալ քաղաքացու կողմից իրականացվող ինչպես իրեն առանձնապես հանձնարարած պարտականությունների հասարակության օգտին կամ առանձին անձանց օրինական շահերին, այնպես էլ այլ հանրօգուտ գործողությունների կատարումը:

Քրեական օրենսդրությունը ապահովում է ոչ միայն այն անձանց պաշտպանությունը, որոնք իրականացնում են ծառայողական գործունեություն կամ կատարում են հասարակական պարտքը, այլ նաև իրենց մերձավորների: Օրենքը չի կոնկրետացնում մերձավոր անձի հասկացությունը: Հաջողված չի կարելի համարել վերագրումը իրենց շարքին միայն ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով սահմանված մերձավոր բարեկամներին: Տուժողի մերձավորության և հետաքրքրվածության աստիճանը հանցավորի գործողության որակման համար նշանակություն չունի, եթե այդ սպանությամբ հանցավորը նպատակ է հետապնդում վրեժ լուծել անձից իր կատարած ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի համար:

Մերձավոր անձանց շարքին, մերձավոր բարեկամների հետ միասին, դասվում են նաև այն անձինք, որոնք գտնվում են ազգակցության մեջ, խնամության մեջ, ինչպես նաև այն անձինք, որոնց կյանքը, առողջությունը և բարեկեցությունը թանկ են տու-

www.lawinstitute.am

ժողի համար, անձնական հարաբերությունների առաջացման պատճառով: Այստեղ տուժողի մերձավորների տակ պետք է հասկանալ ինչպես նրա բարեկամներին՝ ծնողներ, երեխաներ, որդեգրողներ, հարազատ եղբայրներ և քույրեր, տատ, պապ, թոռներ, այնպես էլ ամուսիններին, բնակարանակիցներին, ինչպես նաև այլ անձինք, որոնք թանկ են տուժողի համար: Օրինակ՝ այլ բարեկամներ, փեսացու, հարս, սիրելի, սիրուհի, ընկերներ և այլն:

ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով սահմանված արարքի որակումը թույլատրելի է, եթե հանցավորը գիտակցել է, որ նրա գործողությունները ուղղված են անձի կամ նրա մերձավորի կյանքի դեմ՝ կապված այդ անձի ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ: Անհրաժեշտ է տարբերել անձի կամ նրա մերձավորի սպանությունը՝ կապված այդ անձի ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ այն անձի սպանությունից, որն իրականացնում է ծառայողական գործունեություն կամ կատարում է հասարակական պարտքը: Առաջին դեպքում սպանությունը կատարվում է ծառայողական գործունեության իրականացմանը կամ հասարակական պարտքի կատարմանը խոչընդոտելու նպատակով, կամ վրեժխնդրության հողի վրա կատարած ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման համար: Եվ տվյալ դեպքում հանցավորի արարքը պետք է որակել ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով: Իսկ երկրորդ դեպքում հանցավորի արարքը պետք է որակել որպես հասարակ սպանություն (ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 1-ն մաս): Այսպես, անձանց օրինական ծառայողական գործունեության ընթացքում չի բացառվում տվյալ անձի սպանությունը այլ շարժառիթներով: Օրինակ՝ շահադիտական կամ խուլիգանական դրդումներով ծառայողական գործունեություն իրականացնող անձի սպանությունը:

Պրակտիկան չի ընդունում տվյալ որակյալ հատկանիշի առկայությունը, եթե վրեժխնդրության հողի վրա անձի սպանությունը կատարվել է այդ անձի կողմից իր ծառայողական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կերպով կատարման համար, քանի որ այս դեպքերում չկա ոտնձգություն դեպի լրացուցիչ օբյեկտ, այսինքն՝ չկա տուժողի *օրինաչափ* ծառայողական գործունեության խոչընդոտում: Այստեղից պետք է եզրակացնել, որ եթե անձին գրկում են կյանքից վրեժխնդրության հողի վրա իր անօրինական վարքի համար, ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը կիրա-

ռելի չէ: Այսպես, օրինակ, եթե սպանության համար առիթ են հանդիսացել տուժողի անօրինական գործողությունները՝ կապված ծառայողական լիազորությունների սահմանազանցման հետ, կատարվածը չի կարող որակվել ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով: Դատաքննչական պրակտիկայում հանցանքը որակվում է ՀՀ ՔՕ 104 հոդվածի 1-ին մասով, որպես հասարակ սպանություն¹: Ա. Ա. Թամազյանը պրակտիկայից ներկայացնում է անձի սպանության հետևյալ օրինակները՝ կապված տվյալ անձի կողմից կատարած ապօրինի ծառայողական գործունեության իրականացման հետ՝

- փորձագետի սպանությունը վրեժխնդրության հողի վրա ակնհայտ սխալ եզրակացություն ներկայացնելու համար,
- թարգմանչի սպանությունը՝ կապված ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելու հետ,
- անձի սպանությունը վրեժխնդրության հողի վրա՝ քվեարկության արդյունքների կեղծման համար և այլն²:

Բոլոր վերոհիշյալ դեպքերում հանցավորների արարքը հարկավոր է որակել ՀՀ ՔՕ 104 հոդվածի 1-ին մասով, որպես հասարակ սպանություն:

Ա.Ն. Պոպովը կարծում է, որ չի կարելի անձի կամ նրա մերձավորի սպանության, կապված այդ անձի կողմից ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, հանցակազմի պարտադիր հատկանիշներին վերագրել տվյալ գործունեության օրինաչափ բնույթը³: Ա.Ն. Պոպովի կարծիքով, որպես տվյալ որակյալ սպանության պարտադիր հատկանիշ, անհրաժեշտ է դիտել տուժողի գործունեության հանրօգուտ բնույթը, քանի որ ոչ միշտ անօրինաչափ գործունեությունը հանդես է գալիս հասարակության համար վտանգավոր: Այսինքն հեղինակը չի բացառում տուժողի անօրինական գործունեության մեջ հանրօգուտ բնույթի առկայությունը: Օրինակ՝ հանցագործի բացահայտման նպատակով անօրինական ձևով իրականացվում է հեռախոսային խոսակցությունների լսում այն անձի կողմից, որը նման լիազորություն չունի: Արդյունքում հանցագործը, նկատելով տվյալ անձին, սպանում է նրան: Հեղինակը առաջարկում է տվյալ արարքը որակել որպես անձի սպանություն՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ: Բայց ՌԴ-ի ՀՀ պրակտիկայում վերոհիշյալ արարքը որակվում է որպես հասարակ սպանություն:

Հարկ է նշել, որ չի թույլատրվում անձի կամ նրա մերձավորի սպանությունը՝ կապված այդ ան-

ծի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման և հասարակական պարտքի կատարման հետ, և այլ հանցանքը թաքցնելու կամ հեշտացնելու նպատակով կատարված սպանությունը որակել համակցությամբ, քանի որ տվյալ հանցակազմերը նախատեսում են քրեական պատասխանատվություն կոնկրետ շարժառիթներով կատարված սպանության համար: Իսկ որակման կանոններին համաձայն, վերը նշված դեպքում կիրառվում է շարժառիթներից մեկը (գերագույնը), այսինքն՝ միևնույն հանցագործության մեջ շարժառիթներ չեն համակցվում, այլ մրցակցում են:

Սպանության տվյալ որակյալ տեսակը պետք է տարբերել պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունից (ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդված): Տարբերությունը արտահայտվում է նրանում, որ ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդվածը նախատեսում է պատասխանատվություն անձի սպանության համար՝ կապված **կոնկրետ** ծառայողական կամ հասարակական գործունեության իրականացման հետ, որը նախատեսված է օրենքով, իսկ ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը նախատեսում է պատասխանատվություն անձի սպանության համար՝ կապված ցանկացած ծառայողական գործունեության հետ: Այս հանցակազմը (ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդված) ուսումնասիրվող հանցակազմից օրենսդրի կողմից առանձնացվել է որպես հատուկ նորմ, իսկ որակման կանոններին համաձայն՝ ընդհանուր և հատուկ նորմերի մրցակցության ժամանակ գործում է հատուկ նորման: Այսպիսով, պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության, որը կապված է նրա նշված գործունեությունը դադարեցնելու նպատակով, կատարման դեպքում հանցավորի արարքը ենթակա է որակման ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդվածով: Բացառություն է կազմում, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Ռուսաստանում, 14-16 տարեկան անձի կողմից պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանության կատարումը: Տվյալ արարքը անհրաժեշտ է որակել որպես անձի կամ նրա մերձավորի սպանություն՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, քանի որ ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ միայն 16 տարին լրացած մեղսունակ ֆիզիկական անձը:

Պրակտիկայում երկու անձանց սպանության դեպքում, երբ տուժողներից մեկը պետական կամ հասարակական գործիչ է, իսկ մյուսը՝ հասարակ մարդ, հանցավորի արարքը որակվում է ՀՀ ՔՕ

104-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 1-ն մասի և ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդվածի համակցությամբ (որպես երկու անձանց սպանություն և պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանություն)⁴: Սակայն նման որակումը խախտում է արդարության սկզբունքը (ՀՀ ՔՕ 10-րդ հոդված), քանի որ միևնույն հանցանքի համար (հատուկ օբյեկտի կյանքի դեմ ոտնձգության համար) հանցավորը կրկնակի ենթարկվում է քրեական պատասխանատվության, համապատասխան հատուկ նորմայով (ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդված), որտեղ տուժողի կյանքը լրացուցիչ օբյեկտ է և ՀՀ ՔՕ 104 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ն կետով, որտեղ իր կյանքը, վերածվում է հիմնական օբյեկտի: Որակման կանոններին համաձայն, միևնույն հանցագործության մեջ միևնույն օբյեկտը չի կարող միաժամանակ լինել և՛ հիմնական, և՛ լրացուցիչ: Այսպիսով նման որակումը համարվում է ոչ լիարժեք և խախտում է արդարության սկզբունքը: Մենք կարծում ենք, որ երկու անձանց սպանության կատարման դեպքում, երբ տուժողներից մեկը պետական կամ հասարակական գործիչ է, հանցավորի արարքը ենթակա է որակման ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 1-ն մասի և ՀՀ ՔՕ 305-րդ հոդվածի համակցությամբ:

Դատական պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ հանցավորը փորձում է սպանել անձին կամ նրա մերձավորին՝ կապված այդ անձի կողմից կատարած ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, բայց նա սխալմամբ մեկ ուրիշ անձին է մահ պատճառում:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ տվյալ արարքը որակվում է ոչ միանշանակ: Այսպիսով, քրեական իրավունքի տեսության մեջ փաստական սխալի դեպքում տվյալ սպանությունը մի դեպքում որակվում է որպես հասարակ սպանություն, մյուս դեպքում՝ որակյալ սպանություն, երրորդ դեպքում՝ որակյալ սպանության փորձ, չորրորդ դեպքում՝ ավարտված հասարակ սպանություն և որակյալ սպանության փորձ: Տվյալ իրավիճակներում անհրաժեշտ է առաջնորդվել որակման կանոններով, որոնք գործում են փաստական սխալի ժամանակ: Արգելվում է տվյալ արարքը օբյեկտի փաստական սխալի դեպքում որակել հետևանքներով: Այսինքն, արգելվում է տվյալ արարքը որակել որպես հասարակ սպանություն, քանի որ հանցավորի դիտավորությունը ուղղված է անձի կամ նրա մերձավորի սպանությանը՝ կապված այդ անձի կողմից ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ: Նաև սխալ է համարվում որակել տվյալ արարքը որպես անձի կամ նրա մերձավորի ավարտած սպանու-

թյուն՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, քանի որ իրականում մահը սխալմամբ պատճառվել է մեկ ուրիշ անձին:

Գատաքննչական պրակտիկայում փաստական սխալի դեպքում տվյալ արարքը որակվում է ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 1-ն մասի և ՀՀ ՔՕ 34-րդ հոդվածի, ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի համակցությամբ (որպես ավարտված հասարակ սպանության և անձի կամ նրա մերձավորի սպանության փորձի՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, համակցությամբ)⁵: Նման որակման հետ համաձայնել հնարավոր չէ, քանի որ այդպիսի որակումը խախտում է արդարության սկզբունքը՝ միևնույն արարքի համար արգելվում է կրկնակի անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկել: Այս խնդրի լուծման համար մենք առաջարկում ենք տվյալ արարքը դատաքննչական պրակտիկայում որակել որպես եզակի հանցագործություն՝ անձի կամ նրա մերձավորի սպանության փորձ՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ (ՀՀ ՔՕ 34-րդ հոդված, ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ): Նշենք, որ հանցափորձի ժամանակ պատժի ժամկետը չի կարող գերազանցել համապատասխան հոդվածով նախատեսված պատժի առավելագույն ժամկետի երեք քառորդը⁶: Պատժի առավելագույն ժամկետը

անձի կամ նրա մերձավորի սպանության փորձի ժամանակ՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ, համարվում է 11 տարով ազատազրկումը (15 տարվա երեք քառորդը): Ինչպես տեսնում ենք, տվյալ արարքի հանրության համար վտանգավորության աստիճանը և բնույթը հաշվի է առնվում օրենսդրի կողմից քրեաիրավական նորմայի կառուցման և ստեղծման ժամանակ: Այդ պատճառով մենք առաջարկում ենք տվյալ արարքը դատաքննչական պրակտիկայում որակել որպես անձի կամ նրա մերձավորի սպանության փորձ՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ:

Գլխավոր հատկանիշը, որ անհրաժեշտ է ապացուցել ՀՀ ՔՕ 104 հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված հանցագործության որակման ժամանակ, օրինաչափ գործունեության խոչընդոտման նպատակն է կամ նման գործունեության համար վրեժխնդրությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, կարելի է հաստատել, որ նման սպանությունը կարող է կատարվել միայն ուղղակի դիտավորությամբ, քանի որ ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով սահմանված հանցագործության որակման համար անհրաժեշտ է, որ հանցավորի դիտավորությունը ուղղված լինի անձի կամ նրա մերձավորի սպանությանը՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ:

Օգտագործված գրականություն

1. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, «Պաշտոնական տեղեկագիր», Երևան, 2009:
2. Թամազյան Ա. Ա. Ծանրացնող հանցամանքներում կատարված սպանություններ, Երևան, 2003:
3. Թամազյան Ա. Ա. Ծառայողական պարտականության և հասարակական պարտքի կատարման հետ կապված սպանություններ // Օրենք և իրականություն, Երևան, 02.02.2007, № 2:
4. Попов А. Н. Убийства приотягчающих обстоятельствах. СПб., 2003.
5. Бородин С. В. Преступление против жизни. М., 1999.
6. Андреева Л. А. Квалификация умышленных убийств, совершённых приотягчающих обстоятельствах. М., 1989.
7. Красиков А. Н. Преступления против прав человека на жизнь. Саратов, 1999.
8. Плаксина Т. А. Уголовная ответственность за убийство. Ч. 2. Барнаул, 2000.
9. Семершева Н. К. Вопросы квалификации умышленных убийств. Свердловск, 1984.
10. Здравомыслов Б. В. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. М., 2000.
11. Скуратов Ю. И., Лебедев В. М. Комментарий к уголовному кодексу РФ. М., 1999.

¹Տե՛ս Թամազյան Ա. Ա. Ծանրացնող հանցամանքներում կատարված սպանություններ, Երևան, 2003, էջ 54:
²Տե՛ս Թամազյան Ա. Ա. Ծառայողական պարտականության և հասարակական պարտքի կատարման հետ կապված սպանություններ // Օրենք և իրականություն, Երևան, 02.02.2007, № 2, էջ 11:
³Տե՛ս Попов А. Н. Убийства приотягчающих обстоятельствах. СПб, 2003. С. 249-250.
⁴Տե՛ս Թամազյան Ա. Ա. Ծանրացնող հանցամանքներում կատարված սպանություններ, Երևան, 2003, էջ 57:
⁵Տե՛ս Թամազյան Ա. Ա. Ծանրացնող հանցամանքներում կատարված սպանություններ, Երևան, 2003, էջ 58:
⁶Տե՛ս ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, «Պաշտոնական տեղեկագիր», Երևան, 2009, 65-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

ԱՐՄԵՆ ԳՈՒԲԱՍԱՐՅԱՆ

Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի հայցորդ,
«ՄՅՈՒԴ» իրավաբանական ինստիտուտի դասախոս

**ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ
ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ
ԱՏՅԱՆԻ՝ ՎԵՐԱՀՄԿԻՉ ՊԱԼԱՏԻ ԿՈՂՄԻՑ**

«Քաղաքացիները պետք է երաշխիք ունենան, որ միջոցները, որոնք իրենցից վերցվում են հարկադիր կարգով, օգտագործվում են խելամտորեն և արդյունավետ և իրապես բավարարում են կոլեկտիվ կարիքները: Այդպիսի երաշխիք քաղաքացիներին կարող են տալ ֆինանսական վերահսկողության մարմինները, եթե, իհարկե, օժտված են բավարար իրավասությամբ», նշված խոսքերը, որոնք պատկանում են Պորտուգալիայի վերահսկիչ դատարանի նախագահ Ալֆրեդո Ժոզե դե Սոուզային¹, կարծում ենք, լավագույնս արտահայտում են այն հիմնական նպատակը, որի համար աշխարհի երկրների մեծամասնությունում ստեղծվել են արտաքին ֆինանսական վերահսկողություն իրականացնող մասնագիտացված մարմիններ:

Արտաքին պետական և մունիցիպալ ֆինանսական վերահսկողությունը ժողովրդավարական, իրավական պետության անքակտելի տարրն է, քանի որ ապահովում է պետական և մունիցիպալ ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման վերաբերյալ օբյեկտիվ տեղեկատվության ներկայացումը հասարակությանը և իշխանության մարմինների պատասխանատվությունը ֆինանսների կառավարման օրինականության և արդյունավետության համար:

Արտասահմանյան երկրների օրենսդրության վերլուծությունը վկայում է մի կողմից՝ ֆինանսական վերահսկողության ձևերի բազմազանության, մյուս կողմից՝ այդ վերահսկողության ֆունկցիաների բովանդակային իմաստի և սկզբունքների միասնականության և ընդհանրության մասին:

Այսօր աշխարհի երկրների մեծամասնությունում բյուջեի կատարման նկատմամբ արտաքին ֆինանսական վերահսկողությունը իրականացվում է հատուկ ֆինանսական-վերահսկողական մարմինների միջոցով, որոնք միջազգային

իրավունքում ընդունված է հավաքական կերպով անվանել ֆինանսական վերահսկողության գերագույն ատյաններ (Supreme Audit Institutions՝ SAI (ԳՎԱ)):

Դրանց մեծ մասը միավորված են Գերագույն վերահսկիչ ատյանների միջազգային կազմակերպությունում (ԳՎԱՄԿ/INTOSAI): Այն հանդիսանում է ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների ԳՎԱ-ների մասնագիտացված կազմակերպություն, որի հիմնական նպատակը գործունեության ընդհանուր սկզբունքների, ռազմավարության, մեթոդաբանության, մշակումն ու կիրառումն է, ինչպես նաև անդամ պետությունների միջև փորձի և ինֆորմացիայի փոխանակումը: Այն բաղկացած է տարածաշրջանային աշխատանքային 7 խմբերից, որոնք միավորում են որոշակի տարածաշրջանի երկրների ԳՎԱ-ները: Դրանք հնարավորություն են տալիս անդամ երկրներին համագործակցել տարածաշրջանային հիմքի վրա: Նշված մարմինների համագործակցության, ինչպես նաև դրանց վերաբերյալ օրենսդրության բարելավման և գործունեության արդյունավետության բարձրացման հիմնական փաստաթղթերը դասակարգվում են հետևյալ աստիճանակարգությամբ.

1-ին աստիճան՝ 1977թ-ին INTOSAI-ի IX համագումարում ընդունված «Վերահսկողության ղեկավար սկզբունքների» մասին Լիմայի հռչակագիրը,

2-րդ աստիճան՝ INTOSAI-ի Էթիկայի օրենսգիրքը,

3-րդ աստիճան՝ INTOSAI-ի վերահսկողության ստանդարտները, որոնք պարունակում են վերահսկողության իրականացման հիմնական սկզբունքները,

4-րդ աստիճան՝ INTOSAI-ի Իմպլեմենտացիայի ուղեցույցները, որոնք պարունակում են առավել հատուկ կողմնորոշիչ նյութեր տարբեր իրավիճակների վերաբերյալ:

Միջազգային մակարդակով համագործակցության հաջորդ կառույցը ԱՊՀ անդամ պետությունների ֆինանսական վերահսկողության գերագույն մարմինների ղեկավարների խորհուրդն է: Նշված համագործակցության և անդամ պետությունների ԳՎԱ-ների գործունեության հիմքում դրված է «Անկախ պետությունների համագործակցության մասնակից պետությունների ֆինանսական վերահսկողության գերագույն մարմինների գործունեության ընդհանուր սկզբունքների մասին» 2001թ-ի հունիսի 8-ի Կիևի հռչակագիրը:

ՀՀ արտաքին ֆինանսական վերահսկողություն իրականացնող մասնատիպ առաջին մարմինը ՀՀ Գերագույն խորհրդին առընթեր վերահսկիչ պալատն էր: Այն գործում էր Գերագույն խորհրդի ղեկավարությամբ և հաշվետու էր նրան²:

Եթե գնահատելու լինենք վերջինիս կարգավիճակը մասնատիպ մարմիններին ներկայացվող միջազգային չափանիշների տեսանկյունից, ապա պետք է նշել, որ կառուցվածքային, ֆինանսական անկախության, ծրագրային ինքնավարության և բազմաթիվ այլ հարցերով այն չէր համապատասխանում դրանց:

Մասնավորապես «ՀՀ Գերագույն խորհրդին առընթեր վերահսկիչ պալատի մասին» 1994թ-ի մարտի 15-ի ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածում խոսվում էր միայն կառավարությունից և ՀՀ Նախագահի աշխատակազմից անկախ գործելու մասին, իսկ 1-ին հոդվածը այն բնորոշում էր որպես «բյուջեի կատարման ընթացքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող հանրապետական մարմին, որը գործում է ՀՀ ԳԽ ղեկավարությամբ»: Ի տարբերություն դրա՝ Լիմայի հռչակագրի 8-րդ հոդվածը ընդգծում է, որ «Բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի անկախությունը, որը երաշխավորված է Սահմանադրությամբ և օրենքով, հնարավորություն է ընձեռնում նրան աշխատել սեփական նախաձեռնությամբ և բարձր ինքնավարության մակարդակով նույնիսկ այն դեպքում, երբ հանդես է գալիս որպես խորհրդարանի ներկայացուցիչ և ստուգումներ է կատարում վերջինիս ցուցումներով»:

Ուշագրավ է նաև, որ այն ոչ միայն գործում էր Գերագույն խորհրդի ղեկավարության ներքո, այլև տեխնիկական, կազմակերպական առումով գտնվում էր վերջինիս «խնամակալության» տակ: Գերագույն խորհրդին առընթեր վերահսկիչ պալատի մասին ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածում նշվում էր,

որ «Գերագույն խորհրդի աշխատակազմի ստորաբաժանումները վերահսկիչ պալատի գործունեությանը ցույց են տալիս կազմակերպական, տեխնիկական և այլ աջակցություն»:

Նույնը վերաբերում է նաև ֆինանսական անկախությանը: Լիմայի հռչակագրի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Բարձրագույն վերահսկիչ մարմինը պետք է իրավունք ունենա դիմելու անմիջապես պետական մարմին՝ խնդրելով ընդունել որոշում պետական բյուջեի համապատասխան տողով անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներ նախատեսելու համար», իսկ «Գերագույն խորհրդին առընթեր վերահսկիչ պալատի մասին» 1994թ.-ի մարտի 15-ի ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ՎՊ գործունեության ֆինանսավորումը կատարվում էր ՀՀ ԳԽ ծախսերի նախահաշվով:

Ֆինանսական վերահսկողության գերագույն ատյանի զարգացման հաջորդ փուլը սկսվեց 1996թ-ի մայիսի 29-ից, երբ հիմնադրվեց ՀՀ ԱԺ վերահսկիչ պալատը: Նոր օրենքի ընդունումը պայմանավորված էր նաև 1995 թվականի հուլիսի 5-ին ՀՀ Սահմանադրության ընդունմամբ, որում, սակայն, ՀՀ ԱԺ ՎՊ կարգավիճակը չամրագրվեց:

Սահմանադրության 77-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում էր միայն, որ «Ազգային ժողովը պետական բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվությունը քննարկում և հաստատում է ԱԺ ՎՊ եզրակացության առկայությամբ», իսկ ԱԺ լիազորությունների թվում նշվում էր, որ ՀՀ Ազգային ժողովի Նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է ՎՊ նախագահ:

Ի տարբերություն ՀՀ Սահմանադրության, որտեղ ՎՊ-ի կարգավիճակին անդրադարձ չկար, «ՀՀ Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի մասին» 1996 թ-ի մայիսի 29-ի ՀՀ օրենքում վերահսկիչ պալատի գործունեության սկզբունքների թվում ուղղակիորեն նշվում էր նաև անկախությունը, իսկ 19-րդ հոդվածի 1-ին մասը պահանջում էր վերահսկիչ պալատի գործունեության ֆինանսավորումը կատարել առանձին նախահաշվով:

Սակայն նշված փոփոխությունները ևս ամբողջ ծավալով չամրագրեցին ՎՊ-ի անկախության անհրաժեշտ երաշխիքներ, իսկ նոր օրենքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասը կարծես կրկնում էր նախկին օրենքի համապատասխան հոդվածի դրույթները՝ նշելով, որ «ՀՀ ԱԺ աշխատակազմի կառուցված-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քային ստորաբաժանումները վերահսկիչ պալատին ցույց են տալիս կազմակերպական, տեխնիկական և այլ աջակցություն»:

Դա էր նաև պատճառը, որ միջազգային փորձագետների 1997թ-ի մարտին հայաստանյան առաքելության հաշվետվության 6-րդ հոդվածում հայտարարվեց, որ գոյություն ունեցող օրենսդրությամբ ԱԳԿ-ն չունի այն լրիվ անկախությունը, որն առաջարկվում է ԱԳԿՄԿ (INTOSAI) ստանդարտներով³:

Իսկ օրենքի 2-րդ հոդվածում նշված ՀՀ ԱԺ ՎՊ խնդիրների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ այն ավելի շատ կոչված էր հանդես գալու որպես ՀՀ ԱԺ «սպասարկող» մարմնի դերում. դրա գործառույթները հիմնականում ուղղված էին ՀՀ ԱԺ կողմից իր սահմանադրական լիազորությունների իրականացմանը: Մասնավորապես, ՀՀ ԱԺ ներկայացնել եզրակացություններ պետական բյուջեի և պետական ձեռնարկությունների և անավարտ շինարարական օբյեկտների սեփականաշնորհման և ապապետականացման տարեկան ծրագրի կատարման մասին կառավարության հաշվետվությունների, կենտրոնական բանկի տարեկան հաշվետվության վերաբերյալ, տեղեկանք տրամադրել ՀՀ ԱԺ պատգամավորներին յուրաքանչյուր կիսամյակի սկզբում նախորդ կիսամյակում պետական բյուջեի կատարման, այլ պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ստացված փոխառությունների և վարկերի օգտագործման, սեփականաշնորհման և ապապետականացման ծրագրի կատարման ընթացքի վերաբերյալ, ինչպես նաև մեթոդական և մասնագիտական օգնություն ցույց տալ ՀՀ ԱԺ հանձնաժողովներին և պատգամավորներին⁴:

ՀՀ գերագույն վերահսկիչ ստյանի զարգացման հաջորդ էտապի նախադրյալները արդեն տեսանելի էին ՀՀ ԱԺ ՎՊ-ի ստեղծումից մի քանի տարի անց: Նախ և առաջ դա պայմանավորված էր 1998թ-ին INTOSAI-ին, 2000թ-ին EUROSAI-ին և ԱՊՀ անդամ պետությունների ֆինանսական վերահսկողության գերագույն մարմինների ղեկավարների խորհրդին անդամակցելով, որոնց ստանդարտներին ՀՀ ԱԺ վերահսկիչ պալատը շատ հարցերով չէր համապատասխանում: Իսկ առկա թերությունները վերացնելու համար հնարավոր չէր բավարարվել միայն օրենսդրական փոփոխություններով: Անհրաժեշտ էին արմատական վերա-

փոխումներ, այդ թվում և սահմանադրական փոփոխություններ, քանի որ մի շարք միջազգային փաստաթղթեր կոնկրետ պահանջներ էին ներկայացնում նաև ՀՀ ՎՊ-ի կարգավիճակի սահմանադրական կարգավորմանը: Ուստի պատահական չէր, որ ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունները չընթացեցին նաև այս խնդիրները:

Առաջին անգամ ՀՀ Սահմանադրության մեջ ներառվեց ՀՀ վերահսկիչ պալատին վերաբերող առանձին հոդված (հ. 83.4-րդ), որում ամրագրվեց ՀՀ ԳՎԱ-ին վերաբերող հիմնական դրույթները: Մասնավորապես նշված հոդվածի 1-ին մասը ամրագրեց, որ «ՀՀ վերահսկիչ պալատն անկախ մարմին է», իսկ 5-րդ մասը ՀՀ ՎՊ-ի նախագահի թեկնածության առաջադրումը վերապահեց ՀՀ Նախագահին, դրանով իսկ սահմանափակելով ՀՀ ԱԺ կողմից միայնակ ՀՀ ՎՊ-ի նախագահի նշանակման իրավասությունը: Բացի այդ «Վերահսկիչ պալատի մասին» 2006թ-ի դեկտեմբերի 25-ի ՀՀ օրենքը ամրագրեց ՀՀ ՎՊ նախագահի լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցման հիմքերը, որում բացակայում է ՀՀ ԱԺ կողմից վերջինիս պաշտոնանկ անելու հնարավորությունը:

Սահմանադրությամբ ամրագրվեցին նաև ՀՀ վերահսկիչ պալատի խորհրդարանի հետ ունեցած փոխհարաբերությունները, դրանով իսկ ապահովելով Լիմայի հռչակագրի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջների իրականացումը, որոնց համաձայն՝ «բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի և խորհրդարանի հարաբերությունների մասին դրույթները պետք է որոշվեն ազգային սահմանադրությամբ»:

Այս ոլորտում ամենակարևոր փոփոխությունը կապված է ՀՀ ՎՊ-ի հաշվետվության հետ: Եթե նախկինում ՀՀ ԱԺ-ն հաստատում էր ՀՀ ԱԺ ՎՊ-ի տարեկան ծրագիրն ու հաշվետվությունը, ապա նոր օրենքով գործունեության տարեկան հաշվետվությունը ընդունում է ի գիտություն: Ներկայումս ՀՀ ԱԺ-ն հաստատում է միայն տարեկան ծրագիրը:

Նոր օրենքով ուշադրության է արժանացել նաև ՀՀ ՎՊ-ի ֆինանսական անկախության խնդիրը: Նշված հարցի կարգավորմանն է նվիրված ծավալուն մի հոդված, որը կրում է «Վերահսկիչ պալատի ֆինանսական անկախությունը» վերտառությունը: Համաձայն նշված հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի՝ ՀՀ ՎՊ-ի բյուջեն պետական բյուջեի մաս է,

իսկ ՀՀ ՎՊ-ի ֆինանսավորումը իրականացվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին, որը պետք է ապահովի վերահսկիչ պալատի բնականոն գործունեությունը:

Օրենքով անդրադարձ կա նաև ՀՀ ՎՊ-ի կողմից բյուջետային հայտի ներկայացման և դրա հետագա քննարկման առանձնահատկություններին, համաձայն որոնց ՀՀ ՎՊ-ի նախագահը ՀՀ ՎՊ-ի կանոնակարգով սահմանված կարգով բյուջետային համակարգի մասին օրենքի հիման վրա սահմանված ժամկետում ՀՀ ՎՊ-ի ծախսերի նախահաշիվը (բյուջետային հայտը) ներկայացնում է կառավարություն՝ պետական բյուջեի նախագծում ընդգրկելու համար: Վերահսկիչ պալատի բյուջետային հայտը կառավարության կողմից ընդունվելու դեպքում անփոփոխ ընդգրկվում է պետական բյուջեի նախագծում, իսկ առարկությունների դեպքում փոփոխված հայտը պետական բյուջեի նախագծի հետ միասին ներկայացվում է ՀՀ Ազգային ժողով: Կառավարությունը ՀՀ Ազգային ժողով և ՀՀ վերահսկիչ պալատ է ներկայացնում նաև բյուջետային հայտի վերաբերյալ իր փոփոխությունների հիմնավորումը:

Վերահսկիչ պալատի բնականոն գործունեության ապահովման համար չնախատեսված ծախսերի իրականացման նպատակով օրենքը նախատեսում է նաև ՀՀ վերահսկիչ պալատի պահուստային ֆոնդ, որը ներկայացվում է բյուջեի առանձին տողով: Պահուստային ֆոնդի մեծությունը հավասար է տվյալ տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով ՀՀ ՎՊ համար նախատեսված բյուջեի երկու տոկոսին:

Սակայն պետք է նշել, որ ՀՀ ՎՊ կարգավիճակի սահմանադրական ամրագրումը չի կարելի ամբողջությամբ համարել Լիմայի հռչակագրի պայմաններին համապատասխանող: Մասնավորապես, հռչակագրի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի անդամի անկախությունը ևս պետք է երաշխավորվի սահմանադրությամբ»: Բացի այդ անհրաժեշտ է, որպեսզի սահմանադրությամբ երաշխավորվեն նաև նրանց հետկանչի կարգը», ինչի մասին ևս նշում չկա: Նշված սկզբունքային դրույթների առկայությունը հռչակագրում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի անկախությունը անքատելիորեն կապված է նրա անդամների անկախության հետ:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ կարելի է նշել, որ այն ընդհանուր առումով համապատասխանում է հռչակագրի ոգուն. առավել ևս, եթե հաշվի առնենք, որ հռչակագրի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ելնում է այն համոզմունքից, որ «պետական մարմինները չեն կարող լինել բացարձակապես անկախ, քանի որ նրանք, ընդհանուր առմամբ, պետության մաս են կազմում»: Ինչից երևում է, որ վերջինիս անկախությունը չի կարող լինել բացարձակ, այլ անհրաժեշտ է, որ «բարձրագույն վերահսկիչ մարմինը իրեն վերապահված խնդիրները կատարելու համար ունենա գործառնական և կառուցվածքային անկախություն, ինչպես նաև «անկախ լինի իր կողմից ստուգվող կազմակերպություններից և պաշտպանված լինի կողմնակի ազդեցություններից»:

Վերահսկիչ պալատի հիմնական խնդիրը ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրված իրավասությունների շրջանակներում վերահսկողական գործառույթների իրականացումն է:

Նոր օրենքով առավել մանրամասն են շարադրված ՀՀ ՎՊ գործառույթները, իրավասությունները, ինչպես նաև վերահսկողության ձևերն ու տեսակները:

Այսպես՝ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ ՎՊ-ի վերահսկողությունը տարածվում է բյուջետային ելքերի, այդ թվում՝ պետության կողմից տրվող դոտացիաների, սուբսիդիաների և սուբվենցիաների, պետական պարտքի կառավարման, այդ թվում՝ արտաքին վարկային միջոցների ներգրավման, սպասարկման և օգտագործման, պետական արտաբյուջետային միջոցների օգտագործման, համայնքային բյուջեի ելքերի, պետական ու համայնքային սեփականության կառավարման, օգտագործման՝ օտարման, մասնավորեցման, վարձակալության և անհատույց օգտագործման, հողամասի կառուցապատման, հավատարմագրային կառավարման իրականացման նկատմամբ:

ՀՀ ՎՊ-ի մասին օրենքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «վերահսկիչ պալատը վերահսկողությունը իրականացնում է դիտարկումների, ստուգումների, վերլուծությունների ձևերով»: Իսկ 2-րդ մասում նշվում է, որ ՀՀ ՎՊ-ն իրականացնում է վերահսկողության հետևյալ տեսակները՝ ֆինանսական, համապատասխանության, արդյունավետության (կատարողական) և բնապահպա-

նական:

Բնապահպանական վերահսկողության իրականացումը վերահսկիչ պալատի համեմատաբար նոր ֆունկցիաներից է և կապված է EOURO-SAI-ի շրջանակներում 2000թ-ի հունիսին տեղի ունեցած Կոնգրեսի արդյունքում ստեղծված բնապահպանական աուդիտի խմբին անդամակցելու հետ⁵:

Ընդ որում հիմնականում ՀՀ ՎՊ-ն ազատ է վերահսկողության ձևերի և տեսակների ընտրության հարցում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ օրենքով ուղղակիորեն նշվում է վերահսկողության կոնկրետ տեսակը կամ ձևը: Մասնավորապես ՀՀ ՎՊ-ն ՀՀ պետական բյուջեի և ՀՀ պետական պարտքի սպասարկման մասով կենտրոնական բանկի գործունեության նկատմամբ իրականացնում է ֆինանսական, կատարողական և համապատասխանության վերահսկողություն, իսկ պայմանագրային հիմունքներով պետական բյուջեն և պետական պարտքը սպասարկող առևտրային բանկերի սպասարկման գործունեության նկատմամբ՝ ֆինանսական և համապատասխանության վերահսկողություն, բյուջետային մուտքերն ապահովող լիազորված մարմիններին պետական բյուջեից կատարվող հատկացումների արդյունավետությունը գնահատելու նպատակով բյուջեի մուտքերի հավաքագրմանն ուղղված գործառնությունների նկատմամբ համապատասխանության ու կատարողական վերահսկողություն, համայնքային բյուջեի մուտքերն ապահովող մարմինների գործառնությունների կատարման նկատմամբ՝ համապատասխանության ու կատարողական վերահսկողություն և այլն:

Սակայն կարծում ենք, որ նշված սահմանափակումներից ոչ բոլորն են ըստ անհրաժեշտության: Լիմայի հռչակագրի համաձայն՝ «բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի վերահսկողական աշխատանքի նպատակներն են դրամական և նյութական միջոցների կառավարման օրինականությունը, ճշտությունը, արդյունավետությունը և տնտեսվարությունը, որոնք նույնքան կարևոր են: Բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի դերն է որոշել դրանցից ցանկացածի հարաբերական կարևորությունը (հ.4, մաս 3)», իսկ օրենքով որոշ հարցերում ըստ էության ՀՀ ՎՊ նշված դերը սահմանափակված է:

Բացի վերը նշվածը՝ կարծում ենք, այս ոլորտում անհրաժեշտ է իրականացնել նաև այլ փոփոխություններ և լրացումներ: Մասնավորապես

օրենքում վերահսկողության ձևերի շարքում բացակայում է նշումը նախնական և փաստացի վերահսկողության մասին, ինչը կարգավորված է բազմաթիվ երկրների օրենսդրությամբ: Եվ եթե նախնական վերահսկողության հարցում խնդիրներ առկա չեն, քանի որ ըստ էության ՀՀ ՎՊ-ն իր գործունեությունն իրականացնելիս հիմնականում ստուգումներ է անցկացնում համաձայն իր ծրագրերի, որոնք որպես կանոն կազմվում են անկախ որևէ բողոքի կամ փաստացի խախտումների մասին հաղորդումների առկայության, և այդ առումով որևէ օրենսդրական սահմանափակում չկա, ապա փաստացի վերահսկողության իրականացման վերաբերյալ նորմերի բացակայությունը ըստ էության շատ դեպքում անհնար է դարձնում վերջինիս իրականացումը:

Ընդհանրապես գերագույն վերահսկիչ մարմնի կողմից նախնական վերահսկողություն կատարելը կախված է առանձին վերցրած երկրի օրենսդրությունից, վերահսկող մարմնին առաջադրված պահանջներից և պայմաններից: Սակայն պետք է նշել, որ վերահսկողությունը, ըստ փաստերի, բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի անմիջական պարտականությունն է՝ անկախ այն բանից զբաղվում է վերջինս նախնական վերահսկողությամբ, թե ոչ: Սա ուղղակիորեն ամրագրված է նաև Լիմայի հռչակագրի 2-րդ հոդվածի 4-րդ մասում:

Ուստի անհրաժեշտ ենք համարում օրենսդրությամբ նման մեխանիզմների նախատեսումը, ինչպես նաև քաղաքացիներին և պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ՀՀ ՎՊ դիմելու իրավունքի ամրագրումը: Իսկ ինչ վերաբերում է ՀՀ ԳՎԱ-ին այս հարցով անհարկի չճանրաբեռնելուն, ապա կարծում ենք, որ ՀՀ ՎՊ-ն քաղաքացիների, պետական և հասարակական մարմինների բողոքների դեպքում կարող է բավարարվել միայն կոնկրետ բողոքի առարկայի հետ կապված ստուգումներ անցկացնելով:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ առաջարկում ենք ՀՀ ՎՊ-ի մասին օրենքում կատարել հետևյալ փոփոխություններն ու լրացումները.

ՀՀ ՎՊ-ի մասին օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասը լրացնել «Ընդ որում վերահսկիչ պալատը իրականացնում է ինչպես նախնական, այնպես էլ փաստացի վերահսկողություն»: Ինչպես նաև «ՎՊ-ն փաստացի վերահսկողություն է իրականացնում

միայն խախտումների փաստի շրջանակներում» նախադասություններով:

Բացի այդ օրենքում նախատեսել հողված, որը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և քաղաքացիներին հնարավորություն կտա դիմելու ՀՀ վերահսկիչ պալատ:

Իսկ ինչ վերաբերում է վերահսկվող մարմնի գործունեության կոնկրետ ոլորտի ընտրությանը, ապա գործող օրենքով, ըստ էության, ամբողջովին թողնված է ՀՀ վերահսկիչ պալատի հայեցողությանը. ՀՀ ՎՊ-ն այս հարցում առաջնորդվում է ընտրանքային մեթոդով և հիմնականում այդ վերահսկողությունը չի ընդգրկում դրա ողջ հատվածը և հազվադեպ է լինում համապարփակ: Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքում ընտրության հարցում որևէ չափանիշ գոյություն չունի: Սակայն նշված հարցի հետ կապված, օրինակ, Լիմայի հռչակագրում նշվում է, որ «ստուգման օբյեկտները պետք է ընտրվեն որոշակի մոդելի հիման վրա, և դրանց քանակը պետք է լինի բավականին շատ, որպեսզի հնարավոր լինի եզրահանգում անել ֆինանսական և նյութական միջոցների կառավարման որակի և ճշգրտության վերաբերյալ» (հ. 13, մաս 2-րդ): Ուստի կարծում ենք, որ օրենսդրությամբ պետք է սահմանվի նշված մոդելը: Բացի այդ նպատակահարմար է, որ երբ ՀՀ ՎՊ-ի կողմից հայտնաբերվում են էական խախտումներ, իրականացվի վերահսկվող օբյեկտի գործունեության համախար փակ վերահսկողություն:

Այդ իսկ պատճառով, կարծում ենք, Լիմայի հռչակագրի նշված դրույթը պետք է ներառվի նաև ՀՀ ՎՊ-ի մասին օրենքի մեջ, ուստի առաջարկում ենք ՀՀ վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 18-րդ հոդվածում ավելացնել 4-րդ և 5-րդ մասեր հետևյալ բովանդակությամբ.

4. Վերահսկիչ պալատի կողմից ստուգման օբյեկտների ընտրությունը պետք է կատարվի այնպես, որպեսզի հնարավոր լինի եզրահանգում անել ֆինանսական և նյութական միջոցների կառավարման որակի և ճշգրտության վերաբերյալ:

5. Ստուգումների ընթացքում ՀՀ ՎՊ կողմից էական խախտումներ հայտնաբերվելու դեպքում իրականացվում է համապարփակ վերահսկողություն:

Իսկ 3-րդ մասը՝ «վերահսկիչ պալատն ազատ է» բառերից հետո լրացնել «վերահսկվող օբյեկտի գործունեության ոլորտի» բառերով:

Սակայն, կարծում ենք, վերը նշվածը բավարար չէ: Ըստ էության ՀՀ ՎՊ հայեցողությանը թողնելով նշված խնդիրը՝ բազմաթիվ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ կարող են երբեք չստուգվել:

Մասնավորապես ՀՀ ՎՊ-ն 2006-2007թթ ընթացքում վերահսկողություն է իրականացրել Սյունիքի մարզի քաղաքային 3, գյուղական 13 համայնքներում, Գեղարքունիքի մարզի քաղաքային 4, գյուղական 8 համայնքներում, Արարատի մարզի քաղաքային 2, գյուղական 9 համայնքներում իսկ 2007թ. հունվարի 1-ից 2009թ. հոկտեմբերի 1-ը՝ Շիրակի մարզի 1 քաղաքային համայնքներում, Լոռու մարզի քաղաքային 2 և գյուղական 4 համայնքներում, 2007 թվականի հունվարի 1-ից 2009 թվականի հունվարի 1-ը՝ Արմավիրի մարզի քաղաքային 2, գյուղական 10 համայնքներում⁷: Կարծում ենք, եթե նման տեմպով շարունակվի, ապա, եթե հաշվի առնենք, որ տարեկան ստուգումներ են անցկացվում միջինը 25 գյուղական և քաղաքային համայնքներում, առնվազն 35 տարի անհրաժեշտ կլինի ՀՀ բոլոր քաղաքային և գյուղական համայնքներում գոնե մեկ անգամ ստուգում անցկացնելու համար⁸:

Այդ իսկ պատճառով, կարծում ենք, անհրաժեշտ է սահմանել կոնկրետ մարմինների շրջանակ, որոնց ստուգումը կատարել 5 տարին մեկ պարբերականությամբ՝ կապված ՀՀ ԱԺ լիազորությունների և գործադիրի կենտրոնական մարմնի՝ կառավարության գործունեության հետ: ՀՀ ՎՊ-ի ծրագիրը կազմել այնպես, որ 5 տարվա ընթացքում ՀՀ ՎՊ-ն գոնե մեկ անգամ ստուգումներ անցկացնի ՀՀ բոլոր նախարարություններում, բոլոր 10 մարզերում և դրանց հարակից բոլոր համայնքներում: Այսինքն՝ օրենքով սահմանվի անհրաժեշտ նվազագույնը, իսկ մնացածը իրականացվի վերահսկիչ պալատի սեփական նախաձեռնությամբ և ըստ ծրագրի, ինչպես նաև քաղաքացիների և պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ներկայացված բողոքների շրջանակներում:

Ընդ որում վերը նշված մարմինների շրջանակներում յուրաքանչյուր ստուգվող օբյեկտի հերթականության ընտրությունը, կարծում ենք, պետք է թողնել ՎՊ-ի հայեցողությանը, ընդ որում վերահսկողություն իրականացնել նշված ժամկետի անցած ժամանակահատվածի նկատմամբ ևս:

Բացի այդ, կարծում ենք, նպատակահարմար է ամրագրել ՀՀ ՎՊ-ի պարտականությունը

վերահսկելու ՀՀ վարկային բոլոր պայմանագրերի կատարումը, դրանցով ստացված միջոցների տնօրինումը և վարկի մարման ողջ ընթացքը:

Նշվածը հիմնավորում ենք նաև այն հանգամանքով, որ վարկային պայմանագրերի ոլորտում առկա են բազմաթիվ խախտումներ, ինչի մասին բազմիցս փաստել է ՀՀ սահմանադրական դատարանը, ինչպես նաև ՀՀ ՎՊ-ի գործունեության պրակտիկան:

Կրկին անդրադառնալով Լիմայի հռչակագրին՝ պետք է նշել, որ դրանում կարևորվում է նաև «բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի եզրահանգումների մասին անցկացված ստուգման արդյունքների վերաբերյալ ստուգվող կազմակերպության կարծիքի շարադրմանը» առանձնակի ուշադրություն հատկացնելը (հոդված 17): Իսկ հռչակագրի 11-րդ հոդվածում նշվում է, որ «Ստուգվող կազմակերպությունները պետք է մեկնաբանեն բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի եզրակացությունները, որպես կանոն, օրենքով կամ բարձրագույն վերահսկիչ մարմնի կողմից սահմանված ժամկետներում, նշելով միաժամանակ միջոցառումները, որոնք ընդունվել են ստուգման արդյունքներով» (հ. 11): Իսկ 2-րդ մասի համաձայն՝ այն դեպքում, երբ ԳՎԱ-ի եզրահանգումներին չեն տրվել օրենքով հիմնավորված և իրատեսական եզրակացություններ, ԳՎԱ-ին պետք է ընձեռվի իրավունք դիմելու իրավասու մարմիններին՝ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու և մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելու համար:

Դրան համապատասխան ՀՀ վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի բ կետը վերահսկվող օբյեկտի ղեկավարին կամ պատասխանատու պաշտոնատար անձին, ինչպես նաև օբյեկտի վերադաս պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի իրավասու պաշտոնատար անձին իրավունք է տալիս «ներկայացնելու բացատրություններ, պարզաբանումներ և օրենքով սահմանված կարգով բողոքարկելու վերահրսկողություն իրականացնող անձանց գործողությունները, վերահսկողության վերաբերյալ ընթացիկ հաշվետվությունը»:

Իհարկե, աննպատակահարմար կլիներ ստուգվող օբյեկտների ղեկավարներին նման իրավունքից զրկելը, ընդ որում, կարծում ենք, անհրաժեշտ է նշված մարմիններին հնարավորություն տալ բողոքարկելու ոչ միայն ընթացիկ հաշվետվու-

թյունները, այլ նաև տարեկան հաշվետվությունը, եթե այնտեղ լինեն իրենց վերաբերող ընթացիկ հաշվետվությունների հետ անհամապատասխանություններ:

Սակայն կարծում ենք նաև, որ ցանկացած խախտման դեպքում մեկնաբանություններ և բացատրությունները տալը օրենսդրությամբ պետք է ամրագրվի որպես պարտականություն և նշված մարմինների պարզաբանումները պարտադիր կերպով ներառվեն և՛ ընթացիկ և՛ տարեկան հաշվետվությունների մեջ:

Ի տարբերություն «Վերահսկիչ պալատի մասին» ՀՀ օրենքի՝ ՀՀ վարչապետի 2008թ-ի մայիսի 4-ի N 225-Ա⁹ որոշման մեջ ուղղակիորեն նշվում է, որ «Հանրապետական գործադիր մարմինների ղեկավարները պարտավոր են՝ ՀՀ վերահսկիչ պալատի կողմից վերահսկվող օբյեկտների, այդ թվում համապատասխան պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների և այլ կազմակերպությունների մասին ՀՀ վերահսկիչ պալատի ընթացիկ հաշվետվությունների, ինչպես նաև դրանց համար հիմք հանդիսացող արձանագրությունների վերաբերյալ առարկություններն ու բացատրությունները ներկայացնել ՀՀ վերահսկիչ պալատ, այդ հաշվետվությունները և դրանց վերաբերյալ առարկություններն ու բացատրությունները միաժամանակ ներկայացնելով ՀՀ կառավարության աշխատակազմ և ՀՀ ֆինանսների նախարարություն՝ ի տնօրինություն»: Սակայն, կարծում ենք, որ նշվածը նախևառաջ պետք է ամրագրվի օրենքով: Այսինքն՝ նշված հարցը չպետք է կախված լինի վարչապետի հայեցողությունից:

Մի կարևոր նկատառում ևս. կարծում ենք, հայտնաբերված խախտումների վերաբերյալ մեկնաբանություններից և բացատրություններից բացի համապատասխան մարմինների ղեկավարները պարտավոր են նշել նաև այն միջոցները, որոնց հաշվին վերականգնվել են նշված խախտումներով պատճառված վնասները: Սա կարևորում ենք այն հանգամանքով, որ համապատասխան մարմինների կողմից երբեմն կարող են նշված գումարները տնտեսվել այլ ծրագրերի իրականացման համար տրամադրված գումարներից կամ դրանց վճարման պարտականությունը ներքին կարգով դրվել իրենց ենթակայության վրա, ինչպես, օրինակ, վերջերս տեղի ունեցավ Ադրբեյջանում¹⁰: Որպեսզի չստացվի մի վիճակ, որ «պետական բյուջեի անարդյունավետ

ծախսված միջոցները պետքույժե վերադարձվեն պետքույժեի հաշվին»։ Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է նշել նաև աղբյուրները։

Ելնելով վերը նշվածից՝ առաջարկում ենք «Վերահսկիչ պալատի մասին» 2006թ-ի դեկտեմբերի 25-ի ՀՀ օրենքում կատարել հետևյալ փոփոխությունները և լրացումները.

1. Օրենքի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «զ» կետը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ.

զ) մեկամսյա ժամկետում վերահսկիչ պա-

լատին գրավոր տեղեկատվություն տրամադրել ընթացիկ հաշվետվություններում և եզրակացություններում ամրագրված խախտումները վերացնելու, ինչպես նաև դրանք վերացնելու միջոցների վերաբերյալ։

2. Օրենքի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ավելացնել «է» կետ հետևյալ բովանդակությամբ.

է) մեկնաբանել ՀՀ ՎՊ-ի եզրակացությունները, ինչպես նաև պատճառաբանել արձանագրված խախտումները, կամ թերությունները։

¹ Տե՛ս Альфредо Жозе де Соуза Роль «ВОФК в совершенствовании системы государственного управления». Журнал EUROSАI. N 9, 2002г. С. 47.

² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդին առընթեր վերահսկիչ պալատի մասին» 1994թ. մարտի 15-ի օրենքը։ Ուժը կորցրած է ճանաչվել 28.06.1996թ. համաձայն՝ «ՀՀ Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի մասին» 1996 թ-ի մայիսի 29-ի ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածի, 2-րդ մասի։

³ Տե՛ս ՀՀ ԱԺ վերահսկիչ պալատի 1997թ-ի տարեկան հաշվետվությունը։

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի մասին» 1996թ.-ի մայիսի 29-ի ՀՀ օրենքի հոդված 2։

⁵ Առավել մանրամասն տես՝ http://www.eurosaiwgea.org/Pages/EUROSАI_WGEA.aspx.

⁶ Արարտի մարզի համայնքներում վերահսկողության ժամանակահատվածը ընդգրկում է նաև 2008 թ-ի I կիսամյակը։

⁷ Տե՛ս ՀՀ վերահսկիչ պալատի 2008 և 2009թթ տարեկան հաշվետվությունները www.coc.am կայքում։

⁸ «Վարչատարածքային բաժանման մասին» 1995թ-ի նոյեմբերի 7-ի ՀՀ օրենքից երևում է, որ ՀՀ քաղաքային և գյուղական համայնքների թիվը անցնում է 900-ից։

⁹ Տե՛ս ՀՀ վարչապետի 2008թ-ի մայիսի 4-ի 225-Ա որոշումը «ՀՀ վերահսկիչ պալատի հաշվետվությունների քննարկման ընթացակարգի և ՀՀ վարչապետի 2000թ-ի հուլիսի 8-ի N 507-Ա որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին»։

¹⁰ 2010թ-ի մայիսի 10-ին մի շարք լրատվամիջոցներ հաղորդում տարածեցին այն մասին, որ Ադրբեջանի ֆինանսների նախարարության կողմից հայտնաբերված խախտումները վերականգնելու համար տարածքային կառավարման մարմինների կրթության ոլորտի պատասխանատուները ուսուցիչներին հարկադրում են վճարել 75-125\$-ին համարժեք ադրբեջանական մանաթ։

www.lawinstitute.am

СУМБАТ СУМБАТЯН

Соискатель кафедры уголовного права и криминологии юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

**ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ НАКАЗАНИЯ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОСРЕДСТВОМ
ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР
ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА**

Прежде всего, подчеркнем, что необходимо различать освобождение от уголовной ответственности с применением принудительных мер воспитательного характера, и освобождение от наказания с применением таких мер. Освобождение от наказания представляет собой меру относительно более строгую, применяемую в случаях, когда суд не нашел оснований для освобождения несовершеннолетнего от уголовной ответственности и, учитывая обстоятельства совершенного преступления и личность виновного, счел необходимым подвергнуть его судебной процедуре, усилив таким образом карательное, воспитательное и предупредительное воздействие на него.

Анализ соответствующих предписаний УК РФ и УК РА показывает, что положения об освобождении несовершеннолетних от уголовного наказания не лишены некоторых формально-логических противоречий и не в полной мере соответствуют принципу справедливости. Во-первых, законодатель в процессе очередного реформирования УК РФ распространил возможность помещения в специальное воспитательное учреждение на несовершеннолетних, освобожденных от наказания за совершение тяжкого преступления (за исключением преступлений, предусмотренных ч. 5 ст. 92 УК РФ). Во-вторых, освобождение несовершеннолетних от уголовного наказания возможно лишь в случае осуждения их за преступления определенной тяжести. В тоже время большая часть оснований освобождения от наказания, предусмотренных главой 12 УК РФ, не знают ограничений на их применение в зависимости от категории совершенного преступления. С учетом сказанного, считаем возможным освобождать от уголовного наказания на основании ст. 92 УК РФ несовершеннолетних, совершивших преступления любой степени тяжести. В итоге, освобождение от

наказания с применением принудительных мер воспитательного воздействия будет возможным при осуждении подростков за совершение преступлений небольшой и средней тяжести, а помещение в специальное учебно-воспитательное учреждение закрытого типа будет распространяться на несовершеннолетних, освобожденных от наказания за совершение тяжких и особо тяжких преступлений.

Здесь же отметим, что имеются серьезные сомнения в обоснованности помещения в одно закрытое учреждение и несовершеннолетних в возрасте от 11 до 14 (16) лет, не подлежащих уголовной ответственности, и несовершеннолетних 14 (16) – 17 лет, совершивших тяжкие (а в случае принятия наших предложений, и особо тяжкие) преступления. На наш взгляд, в отношении несовершеннолетних, не подлежащих уголовной ответственности, достаточно применения принудительных мер воспитательного воздействия либо помещения в специальные образовательные учреждения открытого типа¹.

Установлено, что предупреждение назначается всего 15,1% от всех несовершеннолетних, которым назначаются принудительные меры воспитательного воздействия, передача под надзор – 48,2% несовершеннолетних, возложение обязанности загладить причиненный вред – к 6,9%, ограничение досуга и установление особых требований к поведению – к 29,8% несовершеннолетних².

Обязанность загладить причиненный вред возлагается с учетом имущественного положения несовершеннолетнего и наличия у него соответствующих трудовых навыков (ч. 3 ст. 91 УК РФ). Как подчеркивают эксперты, применение этой меры возможно только в отношении подростков, достигших 15-летнего возраста (другие исследователи рекомендуют с 16 лет). В случае

избрания принудительной меры, заключающейся в заглаживании причиненного вреда своим трудом, необходимо наличие у подростка соответствующих трудовых навыков. При назначении в качестве принудительной меры обязанности возместить причиненный ущерб несовершеннолетний должен иметь самостоятельный заработок либо получать стипендию³.

В случаях, когда суд посчитает целесообразным, на основании ч.3 ст.91 УК РФ, он может назначить несколько принудительных мер воспитательного воздействия. При этом продолжительность срока применения принудительных мер воспитательного воздействия, устанавливается органом, назначающим эти меры.

По мнению В.В. Акименко, в качестве новой принудительной меры воспитательного характера следовало бы предусмотреть - помещение несовершеннолетних в центры временной изоляции несовершеннолетних сроком до 45 суток, сделав ее применение обязательной при нарушении несовершеннолетним мер, предусмотренных ч. 2 ст. 90 УК РФ, прежде чем направить в специальное воспитательное учреждение. Такое заключение автор делает исходя из следующей статистики: в отношении примерно 20% несовершеннолетних, помещавшихся в приемники-распределители сроком на 30-45 суток в ожидании путевок в названные учреждения и освобожденных из них из-за не поступления последних своевременно - такая мера - краткая изоляция - давала позитивные изменения в личности подростка, выразившиеся в значительном улучшении поведения: прекратились правонарушения, улучшилась учеба, порвали с лицами, отрицательно характеризующимися.

На наш взгляд данное предложение может заслуживать внимание и должно быть подвергнуто более детальному анализу.

При систематическом неисполнении (более двух раз в течение определенного промежутка времени либо, неисполнение указанных в постановлении суда требований, в течение продолжительного времени⁴) подростком принудительной меры воспитательного воздействия, примененной в соответствии с ч.1 ст.90 УК РФ, она может быть отменена, а несовершеннолетний - привлечен к уголовной ответственности, т.е. подросток освобождается условно.

Действующее уголовное законодательство

предусматривает следующие основания освобождения от наказания:

1. освобождение от наказания с применением принудительных мер воспитательного воздействия (ч. 1 ст.92 УК РФ, 91 УК РА);

2. помещение в специальное воспитательное или лечебно-воспитательное учреждение (ч. 2 ст.92 УК РФ, ст. 93 УК РА);

3. условно-досрочное освобождение (ст.93 УК РФ, ст. 94 УК РА);

4. Освобождение от уголовной ответственности или наказания вследствие истечения срока давности (ст. 94 УК РФ, ст. 95 УК РА).

Освобождение от наказания с применением принудительных мер воспитательного воздействия - предусмотрено ч.1 ст. 92 УК РФ: несовершеннолетний, осужденный за совершение преступления небольшой или средней тяжести, может быть освобожден судом от наказания с применением принудительных мер воспитательного воздействия.

Здесь следует подчеркнуть, что прекращение уголовного преследования по рассматриваемым основаниям, не допускается, если несовершеннолетний подозреваемый, обвиняемый или его законный представитель против этого возражают (ч.6 ст.427 УПК РФ). Такая ситуация возможна в тех случаях, когда подозреваемый (обвиняемый) несовершеннолетний или его законный представитель могут отрицать, например, сам факт совершения преступления, совершение преступления именно этим подростком и другие обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу. Соответственно, подозреваемый (обвиняемый) или его законный представитель будут возражать против прекращения уголовного дела в отношении несовершеннолетнего с применением к нему принудительной меры воспитательного характера, поскольку в ходе судебного рассмотрения по делу может быть вынесен оправдательный приговор.

Принудительные меры воспитательного воздействия, в связи с освобождением от наказания принципиально не отличаются от аналогичных мер, применяемых в соответствии со ст. 90 УК РФ.

Существенное различие, как мы уже писали, состоит в том, что они применяются не вместо привлечения лица к уголовной ответственности, а в связи с ней.

Принудительная мера воспитательного воздействия, назначенная вместо наказания на

основании ч.1 ст.92 УК РФ, не подлежит отмене, даже если подросток не соблюдает установленные в законе требования. В данном случае он освобождается от наказания, безусловно. Столь различные правовые последствия применения указанных мер к подросткам, совершившим преступления одинаковой степени тяжести, невольно вынуждают суд довольно редко освобождать несовершеннолетних от наказания с назначением принудительной меры воспитательного воздействия. При таком положении на суд ложится большая ответственность принять решения о применении принудительных мер воспитательного воздействия, поскольку нужны весьма веские доводы и твердая уверенность, что назначенные принудительные меры воспитательного воздействия способны исправить несовершеннолетнего, совершившего преступление.

Изучение специальной литературы по вопросам принудительных мер воспитательного характера, применяемых к несовершеннолетним, а также обобщение определенных материалов правоприменительной практики позволяет сделать некоторые выводы:

1. Ни ранее действовавшее, ни ныне действующее уголовное законодательство России и Армении не определяют цели применения к несовершеннолетним принудительных мер воспитательного воздействия.

В связи с этим считаем, что «иные меры уголовно-правового характера», в том числе рассматриваемые меры, также преследуют свои, отличные от уголовного наказания, цели (данный вопрос нуждается в отдельном исследовании).

2. Отказавшись от понятия неоднократности, российский законодатель не дает четкого

определения понятия «совершение преступления впервые» употребляя при этом понятия «рецидив» и «совокупность».

Возникает вопрос: если лицо ранее совершало преступление, но было освобождено от уголовной ответственности в силу акта амнистии или по иным не реабилитирующим основаниям, могут ли к нему быть применены принудительные меры воспитательного характера?

Данный вопрос также нуждается в законодательном урегулировании. На наш взгляд законодатель должен исходить из интересов несовершеннолетних.

3. В уголовном законе целесообразно предусмотреть возможность применения принудительных мер воспитательного характера и в случае совершения несовершеннолетними ряда тяжких преступлений.

4. Назрела необходимость изменения санкций ряда статей УК РФ (РА) с целью перевода их в разряд преступлений небольшой или средней тяжести. Это позволит значительно сократить применение к несовершеннолетним лишения свободы.

5. Расширение сферы принудительных мер воспитательного воздействия должно сопровождаться и усилением воспитательно-профилактического воздействия на совершеннолетних, чтобы данные меры действительно способствовали их исправлению.

Таким образом, практика применения принудительных мер воспитательного воздействия нуждается в совершенствовании, как нуждается в совершенствовании и само законодательство.

¹ St'u Комитет по правам ребенка. Первоначальные доклады государств-участников. Казахстан, CRC/C/41/Add.13, 24 сентября 2002 г. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rrprtrerc_kazakhstan2002.html.

² St'u Волошин Василий Михайлович. Уголовно-правовая политика России в отношении несовершеннолетних правонарушителей и роль ответственности в ее реализации. 12.00.08. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. С. 44-60.

³ St'u Курс уголовного права. Том 2. Общая часть. Учение о наказании (под ред. доктора юридических наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой, кандидата юридических наук, доцента И.М.Тяжковой) М.: И Д "Зерцало-М", 2002. С. 174.

⁴ St'u Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) (под общей ред. В.И.Радченко) 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юстицинформ, 2004. С. 79.

DIANA GHAZARYAN

Senior specialist of the Department of Eurointegration of the Ministry of Justice of RA, PhD student in International Law at the Yerevan State University

***COMPARISON OF PRECEDENT IN ARMENIA
AND UNITED KINGDOM***

The issues connected with the role, position and the functions of the Court of Cassation in the court system of Armenia always interested scholars, lawyers and practice workers. The bases of the Court of Cassation, as the highest court were created in 1995 by Constitution. But the functioning of the Court during the ten years shows the institutional and functional disadvantages of the Court. Therefore one of the aims of Constitutional reform in 1995 was also to ensure the legal status of the Court by the Constitutional guarantees.

As a result of Constitutional amendments the legal status of the Court of Cassation was thoroughly changed. The Constitution reflected the function of the Court to «ensure uniformity in the implementation of the law». Particularly, according to the Article 92 of the Constitution of RA «The highest court instance in the Republic of Armenia, except for matters of constitutional justice, is the Court of Cassation, which shall ensure uniformity in the implementation of the law. The powers of the Court of Cassation shall be defined by the Constitution and the law.»¹

The new legal status of the Court of Cassation changes the meaning of the decisions of the Court of Cassation. Thus there is a need to analysis the legal meaning of the decisions of the Court of Cassations for the lower Courts. From the constitutional status is followed not only the competence of the Court of Cassation to correct the mistakes of the lower courts but also to express the legal opinion connected with uniformity understanding of the normative acts. So the precedential meaning of the decisions of the Court of Cassation is rising, as only in such circumstances the Court of Cassation can exercise constitutional function connected with the uniformity implementation of the law.

The research of the decisions of the Court of

Cassation will be valuable only after the comparative analysis. It is more important in the current stage of development when the rapprochement of the legal systems (civil and common) is connected with the implementation of the different institutes. The analysis of creating of precedent in the common law system, especially in the English law will improve understanding of the decisions of the Court of Cassation of RA as a precedent.

The main principle of English justice is «the same cases should be decided alike»². From this principle comes the notion of judicial precedent. The meaning of judicial precedent is that a decided rule of law is followed in similar cases until it is overturned or modified by a higher court. Where there is no previous decision on a point of law then a court may make its own decision, which may then be appealed in the higher courts³.

The binding force of previous cases is called «stare rationibus decidendis». In the literature is often used the common form «stare decisis», which means «to keep what has been decided previously». Although precedent has persuasive effect almost in every legal system but the special feature of English doctrine of precedent is its strongly coercive nature⁴. A past decision in English law is binding if the legal point being argued in court is the same as the legal point that was argued in the precedent, the facts of the case are of a similar nature to those of the precedent and the precedent is a decision of a higher court. This is a general notion about precedent.

Prof. Rupert Cross separates the following main «rules of precedent» in English law:

- 1.«all courts must consider the relevant case law»;
- 2.«lower courts must follow the decisions of courts above them in the hierarchy»;
- 3.«Appellate courts are generally bound by their

own decisions»⁵.

For analyzing «the rules of precedent» and «stare decisis» in English law it is important to understand the main structure and hierarchy of English Court system.

The highest court in English legal system is the House of Lords. The decisions of House of Lords are absolutely binding on all lower courts. But it is important to mention that the House of Lords is subordinate on Matters of European law to the Court of Justice of European Communities⁶.

Until 1966, the House of Lords was bound by its own decisions. However, in 1966 the Lord Chancellor published a Practice Statement allowing the House of Lords, in exceptional circumstances, the flexibility to change its view despite there being a clear precedent to follow⁷. This removes the possibility of the law becoming too rigid and the risk that the doctrine of precedent could restrict the healthy development of the law.

The interesting feature of English doctrine of precedent is that the House of Lords might follow the decisions of Court of Appeal though they are not binding for it. The reason is that the House of Lords recognizes that the binding nature of decisions of any court has the potential to promote development of the law⁸.

Next in the court hierarchy is Court of Appeal which is one for the whole state and is located in London. According to the hierarchy of Court system Court of Appeal must follow the decisions of House of Lords. But controversy was connected with the case *Broome v. Cassel*⁹ when Court of Appeal rejected this rule. The Court of Appeal adapted unanimously «that the House of Lords had been wrong in earlier decision»¹⁰ and the decision itself was «hopelessly illogical and inconsistent»¹¹. Lord Denning, who was one of the justices of the Court of Appeal, connected with this case wrote in his comments «The fact is, and I hope it will never be necessary to say so again, that, in the hierarchical system of courts which exists in this country, it is necessary for each lower tier, including the Court of Appeal, to accept loyally the decisions of the higher tiers. Where decisions manifestly conflict, the decision *Young v. Bristol Aeroplane Co Ltd KB 718* offers guidance to each tier in matters affecting its own decisions. It does not entitle it to question considered decisions in the upper tiers with the same freedom... Yes – I had been guilty – of less majesty. I had impugned the authority of the House. That must

never be done by anyone...»¹².

Concluding we can say that the rule «lower courts must follow the decisions of courts above them» is valid and binding on the Court of Appeal, because it is generally and internally accepted. And the rule «exists as a result of the hierarchical structure of the courts»¹³.

The next interesting issue connecting with Court of Appeal is the binding force of its previous decisions for its own subsequent decisions. «The Court of Appeals and House of Lords decisions in *Davis v. Johnson*¹⁴ address the question of whether the lower appellate court can deviate from its earlier decisions»¹⁵. The case was connected with the interpretation of the Domestic Violence and Matrimonial Proceedings Act 1976. The question was whether the court was bound by two previous interpretations of the Act by the same Court of Appeal¹⁶.

According to the case *Young v. Bristol Aeroplane Co. Ltd.*¹⁷ the Court of Appeal must follow its own previous decisions except in three following situations:

1. The Court can decide which of two conflicting decisions of its own it will follow.
2. The Court must refuse to follow a decision of its own which cannot, in its opinion, stand with a decision of the House of Lords.
3. The Court need not follow a decision of its own if that decision was given per *incuriam*¹⁸.

Lord Denning noticed that «the list of exceptions from *Young v. Bristol Aeroplane Co. Ltd.*... is now getting so large that they are in process of eating up the rule itself: and we would do well simply to follow the same practice as the House of Lords»¹⁹. But on appeal the 5 Law Lords did not adopt that the Court of Appeal did not have to follow its own ruling and the Lord Denning's offer was rejected. One of the reasons was that Lord Chancellor's announcement about not following the previous decisions of House of Lords was concluded with the words «This announcement is not intended to affect the use of precedent elsewhere than in this house».

«So the Court of Appeal is not in the same position with regard to the «rules of precedent» as is the House of Lords. The logic behind the altered practice of the House in 1966 does not apply to the Court. The House is the court of last resort, and therefore needs special power to review its own previous decision. Therefore the House of Lords needs to be able itself to

correct any errors»²⁰.

The next court in the courts' hierarchy is the High Court. The decisions of the High Court are binding for lower courts and for the High Court itself. But it was held that High Court is not strictly bound by its own decisions, though the decision of the High court judge has high persuasive authority²¹.

The decisions of lower courts are not binding for the courts standing above them. But in the case if the issue has never been discussed in the Court of Appeal or the House of Lords and the decision of the lower court for a long time has been unquestionable the decision can have authority of precedent²².

Precedent can be classified into «obligatory» and «persuasive»²³. Generally the decisions of the high courts are obligatory and the decisions of the lower courts persuasive.

Summing up the above mentioned the rules of English doctrine of precedent are following:

1. The decisions of House of Lords are binding for all other courts, until 1966 for House of Lords itself;
2. The decisions of Court of Appeal are binding for all other courts, and for Court of Appeal itself, except House of Lords;
3. The decisions of High Court must be followed by lower courts, and have persuasive value for Divisions of High Court²⁴.

Though «stare decisis» means that the decisions of the court are binding for the lower courts but it does not mean that every provision of the court's decision has the same meaning and force. The next important feature of English doctrine of precedent is the notions «Ratio decidendi» and «Obiter dicta».

«Ratio decidendi» means «the principle on which decision is based»²⁵. The «ratio» is prescribed by scholars as «the rule applied to decide any particular case, even though not expressed as clearly in the original case as in a later case, when the ratio of that earlier case has to be ascertained and given clear expression in terms of a rule»²⁶, also «the ratio decidendi of a case is any rule of law expressly or impliedly treated by the judge as a necessary step in reaching his conclusion, having regard to the line of reasoning adopted by him, or a necessary part of his direction to the jury»²⁷.

For each case it is important to find the «Ratio decidendi». The difficulty as we can see from above mentioned is that the «Ratio decidendi» is not formulat-

ed in the decision separately. And finding the «Ratio decidendi» is creative work which sometimes demands to choose among possible versions. And as William Geldart mentioned the main function of judges is not legislative function. The most important function of judges is solving the dispute between the parties by applying the principles of law to concrete facts. And important thing for the lawyer is separating the stated law from the facts to which it is applied²⁸.

The formulation of the «ratio» of the decision is not only separation of the main facts of the case. On the contrary, there is arising a new question: who is deciding which facts are the main facts, the judge of previous case, or the judge who must apply the precedent of previous case? The answer of this dispute is that the «ratio decidendi» can be used for two different aims: descriptively and prescriptively.

Descriptive «ratio decidendi» refers to how the previous judge made his decision. But the more important question is: which is the binding part of the decision? The answer of this question is in the prescriptively part of the previous decision which is the provision of the legal norm of previous case to which must follow judges in their further decision making.

«Ratio decidendi» we must separate from «Obiter dictum», which means «things said by the way»²⁹. Generally the «obiter dictum» is determining by the principle of exception. Thus, «obiter dictum» includes those parts of the decision which are not included in the notion of «ratio decidendi» and are an «explanation or illustration or general exposition of the law»³⁰. Generally, «obiter dictum» does not have binding force³¹ but it does not mean that in the doctrine of precedent it has no any value. The «obiter dictum» mostly has persuasive meaning and «an authority which is entitled to respect and which will vary according to the reputation of the particular judge»³². From the point of view of the persuasiveness «obiter dictum» can be separated into 2 notions: «Gratis dicta» and «Judicial dicta». «Gratis dicta» is a point of view that was expressed «by the way». It is not valuable for further cases. The same we cannot say about «Judicial dicta» which is valuable in a point of precedent. As «Judicial dicta» is a deep analysis and includes detailed reflection of the facts. Such analysis of the fact is very useful for further cases to find out whether the facts of previous and current cases are similar and

whether previous case can be used as a precedent for current case.

There are some similarities between the decisions of the Court of Cassation of Republic of Armenia and English precedent. The research of the decisions of the Court of Cassation of Republic of Armenia and their binding force as a precedent is important to begin with the analysis of the role and the place of the Court in the Court system of Armenia.

As a result of the previously mentioned constitutional amendments, the main mission of the Court of Cassation is to ensure uniformity of implementation of the law³³. The amendments create the bases of the precedential meaning of the decisions of the Court of Cassation.

This requirement is directly reflected in the Recommendation No. R (95) 5 of the Council of Europe «Concerning the interdiction and improvement of the functioning of appeal systems and procedures in civil and commercial cases»³⁴. «Appeals to the third court [in Armenian case the Court of Cassation] should be used in particular in cases which merit a third judicial review, for example cases which would develop the law or which would contribute to the uniform interpretation of the law. They might also be limited to appeals where the case concerns a point of law of general public importance. The appellant should be required to state his reasons why the case would contribute to such aims.»³⁵

The legal role and the meaning of the decisions of the Court of Cassation for the lower Courts are changing according to this Recommendation and the Constitutional Amendment.

But after Constitutional Amendments the precedential meaning of the Court of Cassation has not been reflected by any legal act. Many scholars and the judges of the lower courts have skeptical attitude towards the binding force of the decisions of Court of Cassation. The situation has been changed by adopting the Judicial Code of the RA, which defined the binding force of the decisions of the Court of Cassation for the lower courts.

The Judicial Code went forward and defined the equal precedential force both for the judgments of the European Court of Human Rights and the decisions of the RA Court of Cassation. According to Article 15 of the Judicial Code of RA «The reasoning of a judicial

act of the Cassation Court or the European Court of Human Rights in a case with certain factual circumstances (including the construal of the law) is binding on a court in the examination of a case with identical/similar 1 factual circumstances, unless the latter court, by indicating solid arguments, justifies that such reasoning is not applicable to the factual circumstances at hand»³⁶.

The Articles with the same context were defined in the Criminal Procedural Code Article 8 and Civil Procedural Codes of RA³⁷.

As a country of Romano Germanic law tradition, particularly similar with French law traditions, the main source of law of the Republic of Armenia continues to be statutes, which are the regulators of main part of social relations. In these circumstances, the decisions of the Court of Cassation ensure the uniformity of the implementation of the law by following ways:

1. Filling the gaps of the law,
2. Interpretation of the law.

Even in the situation of existence of the statute the same statute is being interpreted by the different courts (judges) differently. In the result the different cases with the same facts are being solved differently. The result of such situation is the skeptical and trustless attitude of the society towards the impartiality of judiciary.

An example of created precedent as a result of interpretation of the law by the Court of Cassation is the decision of the court on the case *Hakobyan v. Armenia*. The importance of this precedent is the change of the practice formed by the judges during the years (from 1998).

T. Sahakyan was accused for committing a serious crime and he was detained. The council of Sahakayna brought appeal and asked to change the detention by bail. The Court of Appeal satisfied the council's demand and detention was changed by the bail. The amount of the bail was defined 1.000.000 Armenian drams. The prosecutor disagreed with the decision of the Court of Appeal and brought an appellate the decision in the Court of Cassation. In his cassation appeal he mentioned that Sahakyan was accusing for the committing serious crime though the Article 143 of the Criminal Procedural Court of RA, according which «Bail may consist of money, securities and other valuables posted by one or several persons to the

deposit of the court for the release from detention of someone accused of committing a crime classified as minor and medium gravity»³⁸.

The Court of Cassation did not satisfy the appeal and based on the precedent of the European Court of Human Rights, defined that the bail can be applied also for serious crimes. So the Court of Cassation of RA defined a precedent which is binding for the lower courts and the courts must follow the precedent. The main function of the Court of Cassation, as the highest court in the court hierarchy, is the function of adjudication. The function of creating precedent flows out from function of adjudication. Not all the decisions of the Court of cassation so have the force of precedent.

Summing up we can say that the main function of the Court of Cassation is adjudication, but some of the decisions of the Court of the Cassation, which have important meaning connecting with interpreting and filling the gaps of law, have the force of precedent for the lower courts.

In spite of the huge differences between common law and civil law they have some similarities which are the outcomes of the mutual reflection. One of the main differences between two legal systems is the sources of the law. The main source of law in common law is precedent and in the civil law is statute. But one of the influences of common law on civil law is the implementation of precedent in civil law tradition. One of the examples of above mentioned is the new created roots of precedent in Armenian legal system. The implementation of tradition of precedent will have an enormous reflection on the development of Armenian law because one of the advantages of precedent is certainty. Precedent provides that any future case with similar factors will have the same solution. There are many other advantages which are «the possibility of growth, a great wealth of detailed rules, and their practical character»³⁹. But there are many difficulties connected with implementation of a new institute from different legal system. The difficulties are connected with the different institutional, structural, organizational aspects. The implementation must be done taking into account the local traditions and social needs. And so can arise many differences between precedents in common law and civil law systems.

Analyzing the differences of precedent of the Armenian and the English law first of all we must men-

tion that though the precedent was implemented in our legal system the main source of law continues to be statute, contrary to the English law, whose main source is precedent. In the English law, in spite of existence of legislator, judges are the main creators of the law but the Parliament of Armenia remains the main architect of Armenian legislation.

The second difference is the fact that unlike English law, in Armenian law only the decisions of highest court, thus the Court of Cassation, have the force of precedent.

As precedent is a new created tradition in Armenian legal system there are no certain rules of precedent in Armenian, which exist in English doctrine of precedent. The reasons are obvious. English doctrine of precedent has been developed for centuries and has formulated rigid rules of precedent. The same we cannot say about Armenian law.

First of all the unregulated part of precedent in Armenian law is the issue whether the Court of Cassation of RA is bound by its own decisions. As we can see from the researching of English law the highest Court of English court system, thus House of Lords has flexibility to change its own decisions. But in Armenian legislation there is no certain provision regarding this issue. The problem can be solved by judicial practice and by developing the certain rules on this issue by precedent as it was done in England in 1966. The need of providing the highest court with such a possibility is the necessity of healthy development of the law, otherwise as it was mentioned before there is a danger the law to be rigid.

In light of the flexibility of the Court of Cassation to change its own decisions, it is important to come back to the notion of development of law which can be in conflict with the notion of stability of the court decisions. As was mentioned hitherto the development of the law requires the opportunity to change law which can be connected with the development of social relations and changing social needs. But on the other hand the stability of court decisions is a guarantee of impartiality of the court and certainty. A stability of the decisions of the court provides a person in a case of applying to the court to have his dispute resolved the same way as the previous case. Also one of the advantages of the stability of the court decision is the creation of trust of society towards court system. Taking into account

all above mentioned, we can say that there is a need to give possibility to the Court of Cassation to change its own decisions in the case of well-grounded reason and necessity.

Another interesting aspect of precedent in Armenian law is the binding force of the decisions of Court of Appeal (the second level of the Court system of Armenia) for the lower courts. It is obvious that in contrast with the English Court of Appeal there is no certain legal provision or precedent that ensures the binding force of decisions of the Court of Appeal. But in light of the two types of precedent «obligatory» and «persuasive», it is obvious that the decisions of the Court of Cassation are obligatory. But the absence of the provision on precedential meaning of decisions of Court of Appeal doesn't mean that they have no value. The judges of the lower courts follow the decisions of the Court of Appellate because there is a fear that the decisions of the lower courts can be appealed in the Court of Appeal. Summing we can say the decisions of the Court of Appeal of RA have persuasive precedential meaning. And the difference with the Court of Appeal of UK is that the decisions of the Court of Appeal have binding force and are obligatory for the lower courts.

In a light of above mentioned it is obvious that the tradition of precedent will have positive reflection for Armenian law to become fairer and more impartial as the main advantages of precedent is certainty which is the basic requirement for the good judgments.

Of course there are many gaps in the current regulation of precedent. Like every new implemented conception precedent also needs to be improved during the years taking into account the external and internal factors which have influence and good practice. The current gaps as was mentioned above are following issues: whether the Court of Cassation of RA is bound by its own decisions, the decisions of Court of Appeal has binding force for lower courts, also the difficulties are connected with the separation of «ratio decidendi». However the first step has been done. And the step by step work towards improving the gaps of regulation will create stabile traditions of precedent in Armenia.

Concluding we can say that the implementation of precedent will have a huge role in developing of Armenian law. And it is very important to develop the tradition of the precedent taking account the long historical practice and theoretical background of common law countries such as UK.

¹ Տե՛ս Constitution of Republic of Armenia (1995), Article 92. The full English text is available at <http://parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng>.

² Տե՛ս David Lyons, «Formal Justice and Judicial Precedent», Vand. LR 38 (1985). P. 495.

³ Տե՛ս William M. Landes and Richard A. Posner, «Legal Precedent: A Theoretical and Empirical Analysis». Journal of Law and Economics, Vol. 19, No. 2, (Aug., 1976). P. 249-307.

⁴ Տե՛ս Lady Cross and Jim Harris, «Precedent in English Law», Oxford University press, (1991). P. 5.

⁵ Տե՛ս R. Cross. «The House of Lords and the Rules of Precedent» in Law, Morality and Society (1977) (ed. P. M. S. Hacker and J. Raz), P. 145.

⁶ Տե՛ս William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 7.

⁷ Տե՛ս Lady Cross and Jim Harris. «Precedent in English Law», Oxford University press, (1991). P. 5.

⁸ Տե՛ս Mari Glendon, Michael Gardon, Christopher Osakwe. «Comparative Legal Traditions: Text, Materials and Cases», (1994). P. 679.

⁹ Տե՛ս Court of Appeal of UK. Broome v. Cassell & Co. Ltd. [1971] 2 Q.B. P. 354.

¹⁰ Տե՛ս Mari Glendon, Michael Gardon, Christopher Osakwe. «Comparative Legal Traditions: Text, Materials and Cases», (1994). P. 680.

¹¹ Տե՛ս Court of Appeal of UK. Davis v. Johnson [1971] 2 Q.B. 354 at p. 381 (per Lord Denning M.R.).

¹² Տե՛ս Lord Denning. «The Discipline of Law» (1979). P. 310.

¹³ Տե՛ս C. E. F. Rickett. «Precedent in the Court of Appeal», The Modern Law Review, Vol. 43, No. 2 (Mar., 1980). P. 136-158.

¹⁴ Տե՛ս Court of Appeal of UK. Davis v. Johnson [1979] A.C. 264 (H.L. and C.A.).

- ¹⁵ St'ú Mari Glendon, Michael Gardon, Christopher Osakwe. «Comparative Legal Traditions: Text, Materials and Cases», (1994). P. 680.
- ¹⁶ St'ú Peter Aldridge. «Precedent in the Court of Appeal. Another View, The Modern Law Review», Vol. 47, No. 2 (Mar., 1984). P. 187-200. See also: C. E. F. Rickett. «Precedent in the Court of Appeal, The Modern Law Review», Vol. 43, No. 2 (Mar., 1980). P. 136-158.
- ¹⁷ St'ú Young v. Bristol Aeroplane Co. Ltd, [1944] K.B. 718, per Lord Greene M.R. at P. 725-726.
- ¹⁸ St'ú See the same place.
- ¹⁹ St'ú Mari Glendon, Michael Gardon, Christopher Osakwe. «Comparative Legal Traditions: Text, Materials and Cases», (1994). P. 685.
- ²⁰ St'ú C. E. F. Rickett. «Precedent in the Court of Appeal, The Modern Law Review», Vol. 43, No. 2 (Mar., 1980). P. 136-158.
- ²¹ St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 7.
- ²² St'ú Supra. P. 8.
- ²³ St'ú C. Sumner Lobingier. «Precedent in Past and Present Legal Systems». Michigan Law Review, Vol. 44, No. 6 (Jun., 1946). P. 955-996.
- ²⁴ St'ú Rene David, John E. C. Brierley. «Major Legal Systems in the World Today: an interdiction to the comparative study of law», (1978). P. 351.
- ²⁵ St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 9.
- ²⁶ St'ú C. E. F. Rickett. «Precedent in the Court of Appeal, the Modern Law Review», Vol. 43, No. 2 (Mar., 1980). P. 136-158.
- ²⁷ St'ú Lady Cross and Jim Harris. «Precedent in English Law», Oxford University press, (1991). P. 76.
- ²⁸ St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 9.
- ²⁹ St'ú See the same place.
- ³⁰ St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 9.
- ³¹ St'ú Rene David, John E. C. Brierley. «Major Legal Systems in the World Today: an interdiction to the comparative study of law», (1978). P. 363.
- ³² St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 11.
- ³³ St'ú Constitution RA, (1995,) full text is available at <http://parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng>.
- ³⁴ St'ú Recommendation No.R (95) 5 of the Council of Europe «Concerning the interdiction and improvement of the functioning of appeal systems and procedures in civil and commercial cases», (Adopted by the Committee of Ministers on 7 February 1995 at the 528th meeting of the Ministers' Deputies). The full text is available from [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(95\)5&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=c3c3c3B](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(95)5&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=c3c3c3B).
- ³⁵ St'ú Recommendation No. R (95) 5 of the Council of Europe, supra.
- ³⁶ St'ú The Judicial Code of RA, 2007. Full text is available at <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2966&lang=eng>.
- ³⁷ St'ú Criminal Procedural Code of RA, Civil Procedural Code of RA. Full texts are available at www.laws.am.
- ³⁸ St'ú Criminal Procedural Code of RA, full text is available at http://parliament.am/law_docs/010998HO248eng.pdf?lang=eng.
- ³⁹ St'ú William Geldart. «Introduction to English Law», Oxford University press, (1995). P. 15.